

Javnost - The Public

LETNIK 22 SUPLEMENT DECEMBER 2015

OSOLNIKOV ZBORNIK

Gostujoča urednica Melita Poler Kovačič

VSEBINA

Intervju

Bogdan Osolnik: »Saj je šlo tudi v resnici za demokratizacijo komuniciranja in sistema«
Sašo Slaček Brlek, Jernej Amon Prodnik 1

Članki

Raziskovanje medijev in novinarstvo: »Integralnost« med javnostjo in profesijo
Slavko Splichal 17

Osiromašenje novinarstva
Igor Vobič 28

Razvoj globalne novinarske etike: raznolike tradicije, univerzalen etični kodeks?
Melita Poler Kovačič 41

Stiska tiska: percepcija novinarskih vlog v očeh bralcev slovenskih osrednjih
tiskanih in spletnih medijev
Boris Mance, Jožica Zajc 53

35 let pozneje: MacBridovo poročilo v zgodovinskem in intelektualnem kontekstu
Sašo Slaček Brlek, Jernej Amon Prodnik 66

Enosmerni tok novic v vzratnem ogledalu: MacBridovo poročilo in reprezentacija
držav v razvoju v treh jugoslovanskih časnikih
Ilija Tomanić Trivundža 78

Večglasje, manjšine in postnacionalni red: evropske in nacionalne dileme medijske
demokracije
Ksenija Vidmar Horvat 91

Sporočilnost MacBridovega poročila v pogojih (ne)spreminjajoče se
(ne)demokratičnosti mednarodne skupnosti
Petra Roter, Zlatko Šabič 102

Kriza demokracije: posledica globalne hegemonije neoliberalizma
Rudi Rizman 112

Izdajo suplementa je omogočila Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

SUBSCRIPTION INFORMATION

Javnost – The Public, Print ISSN 1318-3222, Online ISSN 1754-1336, Volume 22, 2015.

Javnost – The Public (www.tandfonline.com/tjav) is a peer-reviewed journal published quarterly in print in April, June, October and December, along with a single online-only supplement, by Taylor & Francis, 4 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, OX14 4RN, UK.

2016 Subscription rates

Institutional subscription rate (print and online): £228 / €304 / \$366

Institutional subscription rate (online-only): £199 / €266 / \$320

Personal subscription rate: £71 / €95 / \$114

Taylor & Francis has a flexible approach to subscriptions, enabling us to match individual libraries' requirements. This journal is available via a traditional institutional subscription (either print with online access, or online only at a discount) or as part of the Media, Cultural & Communication Studies Collection or Social Science and Humanities Library. For more information on our sales packages please visit <http://www.tandfonline.com/page/librarians>.

All current institutional subscriptions include online access for any number of concurrent users across a local area network to the currently available backfile and articles posted online ahead of publication.

Subscriptions purchased at the personal rate are strictly for personal, non-commercial use only. The reselling of personal subscriptions is prohibited. Personal subscriptions must be purchased with a personal cheque or credit card. Proof of personal status may be requested.

Back issues: Taylor & Francis retains a three-year back issue stock of journals. Older volumes are held by our official stockists to whom all orders and enquiries should be addressed: Periodicals Service Company, 351 Fairview Ave., Suite 300, Hudson, New York 12534, USA. Tel: +1 518 537 4700; fax: +1 518 537 5899; email: psc@periodicals.com.

Ordering information: Please contact your local Customer Service Department to take out a subscription to the Journal: USA, Canada: Taylor & Francis, Inc., 530 Walnut Street, Suite 850, Philadelphia, PA 19106, USA. Tel: +1 800 354 1420; Fax: +1 215 625 2940. UK/Europe/Rest of World: T&F Customer Services, Informa UK Ltd, Sheepen Place, Colchester, Essex, CO3 3LP, United Kingdom. Tel: +44 (0) 20 7017 5544; Fax: +44 (0) 20 7017 5198; Email: subscriptions@tandf.co.uk.

Dollar rates apply to all subscribers outside Europe. Euro rates apply to all subscribers in Europe, except the UK and the Republic of Ireland where the pound sterling rate applies. If you are unsure which rate applies to you please contact Customer Services in the UK. All subscriptions are payable in advance and all rates include postage. Journals are sent by air to the USA, Canada, Mexico, India, Japan and Australasia. Subscriptions are entered on an annual basis, i.e. January to December. Payment may be made by sterling cheque, dollar cheque, euro cheque, international money order, National Giro or credit cards (Amex, Visa and Mastercard).

Copyright © 2015 EURICOM. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, transmitted, or disseminated, in any form, or by any means, without prior written permission from Taylor & Francis, to whom all requests to reproduce copyright material should be directed, in writing.

Disclaimer: EURICOM and our publisher Taylor & Francis make every effort to ensure the accuracy of all the information (the "Content") contained in our publications. However, EURICOM and our publisher Taylor & Francis, our agents, and our licensors make no representations or warranties whatsoever as to the accuracy, completeness, or suitability for any purpose of the Content. Any opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors, and are not the views of or endorsed by EURICOM and our publisher Taylor & Francis. The accuracy of the Content should not be relied upon and should be independently verified with primary sources of information. EURICOM and our publisher Taylor & Francis shall not be liable for any losses, actions, claims, proceedings, demands, costs, expenses, damages, and other liabilities whatsoever or howsoever caused arising directly or indirectly in connection with, in relation to or arising out of the use of the Content. Terms & Conditions of access and use can be found at <http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions>.

Taylor & Francis grants authorization for individuals to photocopy copyright material for private research use, on the sole basis that requests for such use are referred directly to the requestor's local Reproduction Rights Organization (RRO). The copyright fee is £26/US\$41/€33 exclusive of any charge or fee levied. In order to contact your local RRO, please contact International Federation of Reproduction Rights Organizations (IFRRO), rue du Prince Royal, 87, B-1050 Brussels, Belgium; email ifrrro@skynet.be; Copyright Clearance Center Inc., 222 Rosewood Drive, Danvers, MA 01923, USA; email info@copyright.com; or Copyright Licensing Agency, 90 Tottenham Court Road, London, W1P 0LP, UK; email cla@cla.co.uk. This authorization does not extend to any other kind of copying, by any means, in any form, for any purpose other than private research use.

Javnost – The Public, ISSN 1318-3222, is published quarterly by Taylor & Francis, 4 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon, OX14 4RN, UK.

The 2016 US annual subscription price is \$366. Airfreight and mailing in the USA by agent named Air Business Ltd, c/o Worldnet Shipping Inc., 156-15, 146th Avenue, 2nd Floor, Jamaica, NY 11434, USA. Periodicals postage paid at Jamaica NY 11431.

US Postmaster: Send address changes to [insert journal name], Air Business Ltd, c/o Worldnet Shipping Inc., 156-15, 146th Avenue, 2nd Floor, Jamaica, NY 11434, USA.

Subscription records are maintained at Taylor & Francis Group, 4 Park Square, Milton Park, Abingdon, OX14 4RN, United Kingdom.

For more information on Taylor & Francis' journal publishing program, please visit our website: www.tandfonline.com.

INTERVJU Z BOGDANOM OSOLNIKOM »SAJ JE ŠLO TUDI V RESNICI ZA DEMOKRATIZACIJO KOMUNICIRANJA IN SISTEMA«

Sašo Slaček Brlek, Jernej Amon Prodnik

Foto: Sašo Slaček Brlek

Bogdan Osolnik je bil rojen 13. maja 1920 v Borovnici. Z novinarstvom se je začel ukvarjati leta 1942 v (takrat ilegalnem) tisku narodnoosvobodilnega boja. Po osvoboditvi je bil odgovorni urednik *Ljudske pravice*, dopisnik tiskovne agencije Tanjug, leta 1951 pa je postal direktor novo ustanovljene radijske postaje *Radio Jugoslavija*. Leta 1958 je bil izbran za sekretarja za informacije Zveznega izvršnega sveta FLRJ. V tej funkciji je med drugim vodil delo pripravljanja novega zakona o tisku in drugih oblikah informiranja, ki je leta 1960 postavil temelje za demokratizacijo tega področja javnega življenja v Jugoslaviji. Bil je pobudnik ustanovitve Jugoslovanskega inštituta za novinarstvo, ki je organiziral izobraževanje za novinarje držav v razvoju. Bil je član pripravjalnega odbora za prvo konferenco vodij držav in vlad neuvrščenih držav v Beogradu (1. septembra 1961), odgovoren za informacije, s čimer se je začela njegova dejavnost na področju komunikacij v gibanju neuvrščenih.

Leta 1962 je bil med pobudniki ustanovitve prve univerzitetne institucije za izobraževanje novinarjev v Jugoslaviji, ki je nastala v okviru današnje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Postal je predstojnik katedre za novinarstvo v takratni Visoki šoli za politične vede v Ljubljani, kjer je predaval predmeta Javno mnenje in Sociologija množičnih komunikacij od ustanovitve katedre za novinarstvo do leta 1966. V prvem letu je bil tudi predsednik novinarskega sveta pri katedri za novinarstvo. Sociologijo množičnih komunikacij in javnega mnenja je predaval tudi v Visoki šoli za politične vede v Beogradu.

Bil je med začetniki teoretskega in praktičnega raziskovanja javnega mnenja v jugoslovanski socialistični družbi. Med tem pionirskim delom na področju komunikologije je prišel v stik s številnimi raziskovalci medijev in komuniciranja iz drugih držav. Leta 1970 je v nemškem mestu Konstanza, ko je četrti mandat za predsednika dobil Jacques Bourquin, bil izbran za podpredsednika Mednarodne organizacije za raziskovanje komuniciranja (International Association for Mass Communication Research – IAMCR), ki je še danes bržkone najpomembnejše mednarodno komunikološko združenje. V tej vlogi je ostal vse do leta 1980, v isti organizaciji pa je bil tudi predsednik sekcije za mednarodno komuniciranje, ki jo je pomagal ustanovljati na simpoziju IAMCR v Ljubljani leta 1968. Njen namen je bil preučevanje medijev v okvirih mednarodnega sporazumevanja. Osolnik je bil aktivno soudeležen že v pripravo konference IAMCR leta 1968 v Hercegnovem, ki sta jo Kaarle Nordenstreng in Cees Hamelink v retrospektivi IAMCR ocenila kot prelomno za organizacijo. Bogdan Osolnik je poleg tega kot član Jugoslovanske nacionalne komisije za Unesco več let vodil njen odbor za informacije, stalni sodelavec odbora pa je bil tudi pozneje.

Na mednarodnem simpoziju, ki ga je v Ljubljani organiziral v sodelovanju z IAMCR in Unescom na temo informiranja in mednarodnega razumevanja, so sodelovali znanstveni delavci in novinarji iz šestindvajsetih držav. Razprava in sklepi tega simpozija so pokazali na daljnosežni vpliv novih komunikacijskih tehnologij na kulturno in družbeno življenje kot tudi na mednarodne odnose, s tem pa na potrebo po prepričevanju obstoječega stanja na področju mednarodnih tokov informacij. Na štirinajsti generalni skupščini Unesca, ki je potekala v Parizu leta 1968, se je Osolnik na podlagi teh idej kot član jugoslovanske delegacije zavzel, da se Unesco angažira za celovito raziskovanje vpliva sodobnih komunikacij na družbeno življenje, ne samo na področju kulture, temveč tudi celotnega razvoja, in na mednarodne odnose. Tak pristop so podprle tudi kanadska, francoska in še nekatere druge delegacije, kar je vodilo do občutno aktivnejšega Unescovega programa na tem področju. Sestanek ekspertov za komuniciranje v Montrealu v okviru tega programa je odprl nove vidike za nadaljnje angažiranje Unesca na področju informacij, kar je pomembno vplivalo na razvoj pobude po *Novi informacijski in komunikacijski ureditvi* (angl. *New World Information and Communication Order* oz. NWICO).

Med dolgoletnim sodelovanjem z Unescom je bil Osolnik udeležen v vseh fazah priprave Deklaracije o temeljnih načelih prispevka množičnih občil h krepitvi miru in mednarodnega razumevanja, napredka, človekovih pravic in nasprotovanja rasizmu, apartheidu in podžiganju vojne. Aktivno je sodeloval kot koordinator delegatov iz neuvrčenih dežel in v njeni končni redakciji na generalni konferenci v Parizu leta 1978, ko je bil ta pomembni dokument sprejet s konsenzom.

Na poziv generalnega direktorja Unesca je leta 1977 postal član mednarodne komisije za raziskovanje komuniciranja, tako imenovane MacBridove komisije. Naloga komisije je bila pripraviti celovito študijo o stanju komunikacij v svetu in o politiki njihovega nadaljnjege razvoja. Rezultat dela mednarodne komisije za raziskovanje komunikacij je bilo poročilo, ki je bilo objavljeno v monografski obliki z naslovom *Veliko glasov, en svet – komuniciranje in družba*. Predsednik komisije Sean MacBride v predgovoru posebej izpostavlja prispevek Bogdana Osolnika k njenemu delu. Bil je še posebej dejaven pri elaboriranju vseh vidikov mednarodne ureditve na področju informacij in komunikacij kot procesa gradnje novih, enakopravnejših in pravičnejših odnosov, v katerih bo več svobode in dejanskih možnosti za komuniciranje med narodi in med posamezniki. Svoje poglede je razvil v študiji *Nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditev* (1981), ki je bila objavljena tudi v več tujih jezikih v izdaji jugoslovanskega časopisa *Međunarodna politika*.

Na enaindvajseti generalni skupščini Unesca v Beogradu leta 1980 je Osolnik kot član jugoslovanske delegacije in koordinator skupine neuvrčenih držav prispeval k določitvi načel nove mednarodne informacijsko-komunikacijske ureditve v resoluciji o poročilu generalnega direktorja o ugotovitvah mednarodne komisije za raziskovanje problemov komuniciranja, ki je bila sprejeta s konsenzom, kot tudi k sprejemanju resolucije, s katero je bil ustanovljen mednarodni program za razvoj komunikacij.

Leta 1981 je bil izvoljen za rednega profesorja za mednarodno komuniciranje na Univerzi v Ljubljani. Sodeloval je na več domačih in mednarodnih konferencah s tega področja ter predaval na različnih tujih univerzah, med drugim na Univerzi v Leuvnu, na Karlovi univerzi v Pragi in na inštitutu za novinarstvo v Münchnu.

Kot član jugoslovanskega zveznega parlamenta od leta 1969 do 1982 se je zavzemal za vzpostavitev demokratičnega sistema komuniciranja v jugoslovanski družbi, ob tem pa ni opustil pedagoškega in publicističnega dela. V številnih člankih, objavljenih v jugoslovanskih časopisih, se je ukvarjal z vprašanjem vloge komuniciranja v samoupravni socialistični družbi, s procesom oblikovanja javnega mnenja in njegovega vpliva na družbeni razvoj, normativnega reguliranja sfere informacij, vprašanja svobode informacij in etike javne besede ter z vplivom komunikacijske tehnologije na družbeno življenje.

Kako ste se začeli zanimati za problematiko komuniciranja?

Pravzaprav sem vstopil v svet komunikacij že med drugo svetovno vojno, ko je bilo obveščanje tako pomembno, zlasti za nas kot pripadnike okupiranega naroda, ki smo bili odrezani od sveta in so nam onemogočili vsako komuniciranje v lastnem jeziku. Zasegli so nam radijske aparate, da ne bi mogli slišati mednarodnih poročil, in tako naprej.

Takrat se je v našem odporniškem gibanju seveda razvilo tudi podtalno obveščanje. Razvile so se številne tehnike za razmnoževanje, kot smo temu rekli, in tudi prave tiskarne. Imeli smo tudi široko kurirsko mrežo, ki je omogočala, da so materiali iz tiskarn prihajali med ljudi. Tako je poleg tega okupatorskega sistema potujčevanja nastal podtalni sistem protifašistične komunikacije in rekel bi, da je bila pravzaprav to prva fronta našega upora, skozi

katero je šlo veliko ljudi. Običajno se je pripadnost gibanju začela tako, da je nekdo sprejel prenašanje naših časopisov, *Poročevalca* in tako dalje, čeprav je bilo to smrtno nevarno.

Potem smo se pa seveda začeli pojavljati avtorji, ki smo postali partizanski novinarji, ne glede na to, da za to delo nismo bili priučeni. Med njimi sem bil tudi sam, saj sem tik pred koncem vojne postal tudi urednik časopisa *Ljudska pravica* s simpatičnimi sodelavci. Moj namestnik je bil Bojan Štih. Med člani redakcije so bili tudi pisatelj Miško Kranjec in Cene Kranjec ter še nekateri drugi, ki so iz patriotskih čustev sprejeli sodelovanje v časopisju.

Ali ste to delo nadaljevali tudi po koncu vojne?

Da. Konec vojne je seveda pomenil, da bomo dobili priložnost v tiskarnah, ki so zdaj prešle v naše roke, kar pa je bil seveda tudi velik preskok. Kljub vsej dobri volji nismo bili tehnično pripravljene za prevzem sodobnih tiskarn in smo se začeli pripravljati za novo delo s pomočjo stavcev in drugih delavcev, ki so ostali v tiskarnah.

Ta prehod je bil zelo težak, zlasti zaradi tega, ker tudi viri informiranja niso bili organizirani. Informacije smo prejeli v glavnem samo od naših rednih sodelavcev ter od njihovih znancev in tako naprej. Zlasti delikatno je bilo preverjanje pri zunanje-političnem dogajanju. Sam sem, recimo, kot glavni urednik *Ljudske pravice* napisal oster članek, kako se bomo uprli umiku partizanske vojske iz Trsta. In zvečer, ko je Kidrič to zagledal, je skočil pokonci in je rekel: »Ti ne veš, ampak mi smo se ravno danes na Titovo zahtevo dogovorili, da se bomo umaknili, ker je rekel, da si ne moremo dovoliti, da bi zakuhali novo svetovno vojno.« In je dodal, da so na novinarje pa pozabili. (*smeh*) To pripovedujem samo kot primer, kako je bilo delo težko. Vse je bilo improvizirano. Tiskarna je bila še starega tipa in se je delala na svinču. Svinčene plošče so se pripravljale čez dan in običajno so šle v stroj blizu polnoči, tako da sem bil tudi sam, ker sem hotel sodelovati v celotnem procesu priprave številke, deležen tega in sem zaradi tega tudi zbolel. Že iz partizanov sem prinesel težave na pljučih. To pa me je dokončno prisililo, da sem se odrekel nadaljevanju tega dela. Poleg tega pa itak nisem nameraval postati profesionalni časnikar.

Potem sem bil politični delavec in delal to, kar sem delal tudi v partizanih. Bil sem politični aktivist Osvobodilne fronte. Najprej na Gorenjskem, kot v partizanih, in na Dolenjskem, v Novem mestu.

No, nepričakovano pa sem prišel pred novo nalogo. Leta 1946 so me poklicali v Ljubljano. Tam me je čakal Edvard Kardelj, ki je bil takrat minister za zunanje zadeve v jugoslovanski vladi. Povedal je, da me nameravajo poslati na zelo pomembno delo, povezano z mirovno pogodbo z Avstrijo. Gre namreč za to, da bo Jugoslavija zahtevala priključitev koroških Slovencev k slovenskemu narodu, da bo zelo pomembno informiranje, ne samo slovenske javnosti, ampak tudi jugoslovanske in po možnosti tudi tuje, da bi se naša zahteva uresničila. Bil je zelo prepričljiv. Sicer sem se nameraval posvetiti svojim osebnim vprašanjem, ampak on je rekel: »To je zadnja priložnost, zgodovinska priložnost, da koroške Slovence rešimo pred ponemčevanjem.«

Odpoklicali so me ob koncu avgusta, po skoraj devetih mesecih, ko se je na nadaljnji konferenci pokazalo, da se ta jugoslovanska zahteva ne bo uresničila. Obenem pa se je takrat že začel nesporazum med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, tako imenovani informbiro, in je bilo še toliko jasneje, da Sovjetska zveza ne bo podpirala Jugoslavije na mednarodnem polju. Leta 1949 je bila konferenca zunanjih ministrov v Parizu, na kateri so Sovjeti povedali, da se odpovedujejo podpori, da so glasovali za resolucijo, ki so jo pripravile zahodne države, in da je zdaj edino vprašanje, kako bo sestavljena državna pogodba z Avstrijo.

Ko sem se vrnil, sem vprašal Kardelja: »Ti je kaj pomagalo to, kar smo ti pošiljali s Koroškega?« Bili so razni zgodovinski dokumenti, deklaracije in tako naprej. In Kardeljev odgovor je bil skop: »Veš, kaj je rekel minister?« Mislil je takratnega zunanjega ministra Sovjetske zveze, Višinskega. »To je le papir. Kaj drugega bi bilo, če bi tekla kri.« In potem je dodal: »Sovjetska zveza je zainteresirana, da povsod, kjer je mogoče, imperializem krvavi.« Mene je to osupnilo. Prvi trenutek sem mislil, da je to kritika mojega delovanja in delovanja pokrajinskega odbora. Ampak sem se takoj pomiril, ker sem si rekel, da so zagotovo vedeli, da ne bom nikoli za prelivanje krvi, potem ko smo toliko doživeli v tej strašni svetovni vojni.

Kako ste se pa vrnili k problematiki komuniciranja?

Takrat je bil že čas hladne vojne, strašne napetosti in tudi vojne v etru radijskih postaj. Zlasti Sovjetska zveza je tudi na ta način gradila kampanjo proti Jugoslaviji, obtoževala jugoslovansko vodstvo in pozivala sile v Jugoslaviji, naj zavržejo takšno oblast. Naše službe so sprejemale te napade, ki so prihajali iz Sovjetske zveze, in moram reči, da so bili včasih prav ostudni, ko so nas zmerjali z ameriškimi agenti, negirali naš boj proti nacizmu, govorili, da smo bili Jugoslovani nemški agenti v taboriščih in vse mogoče stvari. Takrat smo seveda prekinili diplomatske odnose in tudi druge dežele iz njihovega tabora so prekinile odnose.

Seveda tudi Zahod ni nudil neke pomoči, ker so mnogi mislili, da je to dogovorjena igra med Sovjeti in med nami. Jaz sem vodil eno novinarsko delegacijo v Anglijo, kjer so najprej zastavili to vprašanje in je bila naša naloga predvsem pokazati, v čem je globina tega spopada, da gre pravzaprav že za dva različna sistema in da gre vsekakor za našo odločno pripravljenost, da bomo branili svobodo in demokracijo našega razvoja.

Kot odziv na te napade je bil ustanovljen Radio Jugoslavija. Namen je bil predvsem informirati tujo javnost, zato smo poleg naših jezikov (jugoslovanskih) oddajali tudi še v šestih jezikih. To je v dveh jezikih naših manjšin, italijanske in madžarske, potem pa še v nemškem, francoskem, ruskem, in španskem jeziku. Seveda sta bila oddajanje in uspešnost oddajanja zelo odvisna od tega, kako se bomo vživeli v razmere v teh državah, v življenje ljudi, v kaj bomo usmerjali pozornost ter kaj bomo tudi iz svoje zgodovine in sedanjosti predstavljali tem narodom.

Že na Radiu Jugoslavija sem se pravzaprav že nekako srečal z diplomacijo, ker je bilo pri poročanju treba tudi sodelovati s poznavalci teh dežel, tako da sem pravzaprav že nekako ob tem delu z eno nogo stopil v nadaljnjo diplomacijo. In ko se je takrat pojavila še posebna potreba po izboljšanju odnosov z zahodnimi državami, zlasti z Zahodno Nemčijo, s katero smo vzpostavili tudi glavne ekonomske odnose, sem bil poslan v Bonn, na veleposlaništvo Zvezne republike Nemčije kot politični svetovalec, da bi predvsem vzpostavljali stike z družbenimi organizacijami, s sindikati, socialnimi demokrati in z drugimi, da bi se poglobili naši ekonomski odnosi in da bi se tudi izpodbijalo nezaupanje, ki je v teh državah, v Nemčiji prav tako, veljalo do Jugoslavije, ko so nas še vedno obravnavali kot eksponente sovjetskega komunizma.

V Bonnu sem bil nezadovoljen, ker je to drugače tako mrtvo uradniško mesto, in sem prosil za premestitev na mesto generalnega konzula v Münchnu. Tukaj sem bil bližje Sloveniji in bilo je živahneje. Tudi politično in ekonomsko življenje ter ekonomski stiki s Slovenijo so bili zelo živahni.

Ali je v tem času prihajalo tudi na strani Zahoda do take sovražne komunikacije kot na strani Sovjetske zveze?

Iz literature je znano, da je ameriški predsednik rekel: »Držite jih nad vodo. (smeh) Toliko, da se ne bodo pogreznili pod tem bremenom.« In šele potem so prišli pogovori in potem je prišla pomoč v hrani ter tudi v orožju.

Ko so se odnosi s Sovjetsko zvezo izboljšali, se je situacija verjetno spremenila.

Ko je marca 1953 umrl Stalin, se je pojavilo vprašanje, kaj se bo zgodilo Sovjetski zvezi in kakšne so lahko posledice tudi za Jugoslavijo. Ravno takrat sta skozi München potovala Kardelj in Vladimir Bakarič, ki sta na Švedskem izvedla predavanje o samoupravljanju za socialne demokrate. Ustavila sta se za prenočišče v Münchnu kar pri meni v stanovanju, ker je bil to čas tistega Oktobrfesta. (smeh) No, in ko smo se pogovarjali, sta oba ocenjevala, da bo verjetno prišlo do sprememb, ker si mladi nasledniki Stalina ne morejo dovoliti iste metode vladanja, kot jih je kot samodržec uvedel Stalin. Kardelj mi je tudi povedal, da bo zaradi tega šel kot diplomat v Moskvo na naše predstavništvo, da bomo spremljali te stvari in tudi uravnavali odnose s Sovjetsko zvezo mogoče malo drugače kot prej. Potem sem bil res imenovan kot minister svetnik v veleposlaništvu Jugoslavije in sem ob koncu 1954. leta prišel v Moskvo.

Takrat je tam vladala vojna psihoza. Nemčija je pristopila k Natu in ruska občila so širila pričakovanje, da je to prvi korak k novemu napadu na Rusijo. Ljudje so začeli nabirati živila, prihajalo je do mednarodnih memorandumov, ne samo vlade, ampak tudi pravoslavne cerkve, akademije in tako dalje. Vsi so se obračali na evropsko javnost, da bi bil preprečen nov napad.

Potem sem tam doživel to, kar pravzaprav redko doživijo diplomati, ko je novo sovjetsko vodstvo pod vodstvom Hruščova resnično začutilo potrebo po normalizaciji odnosov z Jugoslavijo. Oni so namreč nameravali premagati izolacijo, v katero je Sovjetsko zvezo pripeljala Stalinova politika. Hruščov se je postavil na čelo novega kurza, da se najde pot do obnove diplomatskih odnosov.

O podrobnostih teh sestankov sem že pisal v svoji knjigi *Med svetom in domovino* (leta 1992 sta jo izdali založbi Obzorja iz Maribora in Dolenjska založba iz Novega mesta); omenjam samo enega, ko sva z ambasadorjem Dobrivojem Vidičem zastavila vprašanje mirovne pogodbe z Avstrijo. Sovjetska zveza je namreč vseskozi zavirala sprejem že pripravljene pogodbe, ki je šest ali sedem let ležala v predalu. Ko so Sovjeti trdili, da se ne morejo pogovarjati o miroljubni koeksistenci, saj naj bi se začela Nemčija oboroževati za nov napad na Sovjetsko zvezo, sem zelo odločno in ostro Hruščovu povedal, da prihajam iz Nemčije in da sem tam doživel zadnje volitve, da je tam široka fronta za mir, da so socialdemokrati na volitvah prejeli devet milijonov glasov in da to, kar trdi, preprosto ni res. To je zgrozilo zunanjega ministra Vjačeslava Molotova, ki je bil tudi prisoten na sestanku. Hruščov je obmolknil, ampak že čez nekaj tednov se je pojavil na nekem sprejemu ter šel naravnost k Vidiču in meni in rekel: »Bomo sklenili pogodbo z Avstrijo!«

Kaj se je zgodilo? Oni so ocenili, da morajo navezati neposredni stik z jugoslovanskimi voditelji in da morajo pokazati dejanje, ki dokazuje spremembo njihove politike. Tako so zdaj pohiteli, da je bila že 15. maja naslednjega leta podpisana mirovna pogodba z Avstrijo na Dunaju, 26. maja pa so že odpotovali z letalom v Beograd in seveda v nahrbtniku ponosno nosili tudi ta dokument kot dokaz: »Evo, mi smo začeli urejevati zadeve.«

Po Stalinovi smrti se je tudi na področju informiranja marsikaj spremenilo. Zlasti to, da niso več napadali Jugoslavije, da se je to umirilo. Celó odločili so se, da bodo objavili kaj pozitivnega, in jaz sem potem njihovemu podjetju za tujo literaturo predlagal knjižico o narodnoosvobodilnem boju Jugoslavije, prevod zgodovinarja Jovana Marjanovića. In so to res objavili, to je bila po številnih letih prva pozitivna knjiga o Jugoslaviji.

Ko so nekateri naši strokovnjaki prišli pregledat sovjetske arhive, so ugotovili, da je bilo vse, kar je bilo v knjižnicah, povsem očiščeno vsega, kar se je nanašalo na Jugoslavijo. Pred Titovim prihodom so se na nas obrnili glasbeniki z vprašanjem, ali imamo kakšne note, kajti bili so brez not za jugoslovansko himno. Tudi mi jih nismo imeli, ampak smo jim svetovali, da himno *Hej, Slovani*, ki je bila tudi poljska himna, zagodejo bolj umirjeno, z nekoliko počasnejšim tempom in jo odigrajo kot jugoslovansko himno. Prosili so, naj pride kdo iz ambasade, da bo pokazal, kako zveni poljska himna, in potem je ambasador poslal mene, ker je slišal, da sem včasih igral violino. In tako sem prišel v teater in bilo mi je v čast, da sem dal prve takte sovjetskemu orkestru, ki je imel pred sabo note za poljsko izvedbo himne *Hej, Slovani*.

Kaj naj rečem? Težko je bilo prelomiti to, kar se je v Jugoslaviji govorilo in pisalo o Sovjetski zvezi. Odločilen korak je bil potem narejen, ko je na sovjetsko vabilo prišla v Moskvo jugoslovanska delegacija pod vodstvom Tita in Kardelja. Potem so se začele slovesnosti, začelo se je obnavljanje bratstva. Jaz sem predsednika Tita spremljal na poti do Stalingrada in ta vožnja z vlakom je bila posebno doživetje. Na postajah se je zbralo toliko ljudi, da so stali celo na strehah. Bal sem se, da se bodo strehe, ki so se kar šibile, zrušile, da bo prihajalo do nesreč, pa se je vendar vse odvijalo srečno.

Kdaj ste se potem ponovno intenzivneje ukvarjali s komunikacijskimi vprašanji?

Moje delovanje v Sovjetski zvezi se je kmalu končalo, ker sem že čez dve leti prejel obvestilo iz Beograda, da je bil na volitvah izvoljen nov izvršni svet in da me v tem predlagajo za sekretarja za prosveto in kulturo. Omahoval sem, ker sem čutil, da bo delo v Moskvi še zelo potrebno, da te svečanosti, ki so se takrat odvijale, ne bodo trajne, da bo prihajalo do novih zapletov in tako dalje. Vendar so me vabile tudi zadeve na področju kulture in izobraževanja in sem res odpovedal delo pri ministrstvu za zunanje zadeve ter jeseni leta 1957 odšel v Beograd opravljat novo delo.

Moram povedati še, da je bil sekretariat za kulturo nekaj povsem drugega kot ministrstvo. Zlasti Boris Kidrič je zastopal stališče, da so vprašanja kulture, prosvete in ekonomije zadeva republik ter da za to niso potrebna nikakršna ministrstva na zvezni ravni, ampak samo koordinacijski organi, da se delovanje poveže. Seveda sem v tem smislu tudi jaz deloval in se v glavnem sestajal z republiškimi predstavniki na področju kulture, ministri za kulturo, s predstavniki akademij in tako dalje.

Tudi v tem delu ni bilo nemalo delovanja komunikacijskega značaja. Med drugim smo bili mi avtorji kulturnih konvencij z državami, ki so odnose z Jugoslavijo prelomile zaradi informbiroja, in bil sem predlagatelj in podpisnik prve kulturne konvencije s Češkoslovaško. Tudi vprašanja obveščanja naše javnosti so bila tesno povezana z vzgojnimi problemi. Takrat je bil v Jugoslaviji še velik del prebivalstva nepismen. Zlasti med ženskami na jugu države je ponekod bila celo 80-odstotna nepismenost. Zavzemal sem se, da bi se naše šolsko delovanje čim bolj povežalo s kulturnim, ne samo v pogledu opismenjevanja in tako naprej, ampak na splošno s kulturnim delovanjem, za katero je prav tako potrebna šolska vzgoja.

Opravili smo veliko pripravljalnih del, preden smo izvedli šolsko reformo. Mene je doletela ravno naloga dokončanja štiriletnega dela pri tej reformi. Moram reči, da mi je bilo

že takrat v veliko pomoč sodelovanje z Unescom, svetovno organizacijo za izobraževanje, znanost in kulturo. V njej smo dobili veliko dragocenega materiala o tem, kako so vprašanja izobraževanja in kulturne vzgoje urejena v drugih državah.

Ko se je moje delo izteklo in so bile nove volitve, nova organizacija izvršnega sveta, sem bil imenovan za sekretarja za informacije. Delo sekretarja za informacije me je spet preneslo na področje, ki mi je bilo zelo pri srcu. Moram reči, da je bil tudi čas zelo primeren za to. Takrat je bila v teku informacijska revolucija. Pojavili so se novi mediji. Bil sem v stiku z našimi tovariši v republiki, ki so delovali v okviru Visoke šole za politične vede, ki se je pozneje spremenila v fakulteto, še zlasti s tovarišem Francetom Vregom, s katerim sva bila prijatelja že v partizanih. Mile je bilo njegovo partizansko ime. Vreg si je na vse kriplje prizadeval, da bi se več pozornosti posvetilo novinarstvu in izobraževanju novinarjev za to delo. Dejstvo je, da je bil pravzaprav ves kader, ki je delal na tem področju, partizanski in povojni. Ljudje niso le slabo poznali nove komunikacijske tehnologije, ampak sta bili slabši tudi splošna in univerzitetna izobraženost. In vse to sem spremljal. Iz Beograda sem prihajal v Ljubljano ter tudi na predavanja na novo katedro za novinarstvo, ustanovljeno na današnji Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

Vi ste pomagali to katedro ustanoviti?

Z Vregom sva jo skupaj ustanovila in reševala tudi konkretna vprašanja. Ni bilo lahko najti predavateljev, ni bilo lahko komuniciranja začeti obravnavati kot teoretsko vprašanje, sociološko vprašanje.

Novi oddelek šole smo lahko ustanovili tako, da smo sami zagotovili tudi potrebna finančna sredstva. Radio Ljubljana in časopisi so bili zainteresirani za šolanje svojih kadrov ali pa novih kadrov, zato so prispevali v sklad za komunikacije, iz katerega so se financirala predavanja, zlasti pa nakup učil, ki so bila pri tem nujna, in literature.

Jaz sem imel srečo, da sem bil kot državni sekretar povabljen na polturistični obisk v Ameriko, pa sem odklonil turistični program in sem se priporočil, da so mi omogočili obisk štirih univerz z najintenzivnejšim delovanjem na področju novinarstva. In tudi to so mi omogočili. Priskrbeli so mi tudi knjige, s katerimi sem se oborožil za delo, za poglobljanje v komunikacijske probleme, in ko sem se vrnil, je bila že ustanovljena naša novinarska fakulteta kot prva novinarska fakulteta na balkanskem prostoru in poleg poljske v Varšavi edina novinarska fakulteta v socialističnih deželah.

Kakšen je bil odnos do raziskovanja in študija komunikologije, javnega mnenja ter novinarstva znotraj nekdanje VŠPV? Ali so se pojavljali kakšni odpori?

Znotraj fakultete odporov ni bilo. Vsi smo se skupaj učili, učenci in profesorji. Za vse nas je bilo to novo in je bilo prav zato toliko večji izziv. Kjer smo le lahko, smo kupovali literaturo in si jo med sabo izposojali, ker smo bili pionirji. Debate so bile zelo ustvarjalne, ni bilo tako, da eni učimo in drugi poslušajo.

Katera so bila ključna vsebinska vprašanja, s katerimi ste se v tem času soočali?

Treba je bilo zaorati ledino za nekatera osnovna pojmovanja. Izvajal sem predavanja o sociologiji komunikacij, med katerimi sem poskušal malo globlje zajeti vlogo komuni-

kacijskih procesov v družbenem dogajanju in to tudi približati temu, kar se je dogajalo v naši stvarnosti. Pri tem sem naletel tudi na vprašanje javnega mnenja kot enega od glavnih produktov komunikacij. Naša prizadevanja so naletela na kritiko nekaterih, zlasti partijskih mož oziroma organov, češ da uvajamo preveč ameriške poglede na to vprašanje. Poskušal sem zahodnoevropsko pojmovanje javnega mnenja nekoliko približati naši stvarnosti in pokazati, da je javno mnenje mogoče povezati s samoupravnimi procesi oziroma da je to celo nujen element samoupravljanja. No, govorili so mi, da javnega mnenja pri nas ni, da javno mnenje že obvladujejo družbene organizacije, da je socialistična zveza prenosna inštitucija med nosilci odločitev ter med državljani in tako naprej.

Takrat so se pojavile tudi prve knjige s področja komunikacij. Pojavila se je Vregova knjiga o komuniciranju v samoupravljanju, pojavili so se nekateri prevodi. Vse več nam je bilo na voljo literature iz tujine. Kadar sem potem kot poslanec v zveznem parlamentu sodeloval na konferencah v tujini, sem se vedno pozanimal, kaj je novega na področju komunikacij in javnega mnenja. In to smo si seveda takrat vsi delili. Nismo se zapirali vase, tako kot slišim, da se danes zapirajo nekateri na fakulteti.

Ampak naj ostanem pri tem poglobljanju v vsebino in sociološki pomen komuniciranja, med katerim smo lahko tudi klasičnim pogledom, ki so prihajali z Zahoda, dodajali svoja spoznanja. Recimo, prej se je veliko govorilo o osnovi informacije, tako imenovani liniji: kdo – kaj – komu. Mi smo pa ugotavljali, da je predvsem pomembno tudi to, kdo je ta »kdo« – iz širšega okolja. Iz kakšnega družbenega okolja izhaja, da gre v to komunikacijo. In naprej: ne samo, kako je komunikacija do nekoga prišla, ampak tudi, kakšne so njene posledice za širše okolje, da se proces komuniciranja v resnici vključi v družbeni proces. In tako so potekale razne razprave. V Ljubljani smo organizirali tudi okrogle mize za kolege iz drugih republik in tako naprej.

V sedemdesetih letih je bil profesor Vreg tarča kritik centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije. Kako ste takrat »ubranili« komunikologijo in profesorja Vrega pred sankcijami CK ZKS?

To je zame zelo težko vprašanje. V nekem trenutku me je sekretar centralnega komiteja France Šetinc obvestil, da bo formirana komisija, ki bo razpravljala o profesorjih na šoli. Ko smo ustanavljali fakulteto, je bilo osnovno vprašanje, ali ima novinarstvo svojo osnovo v neki vedi ali je to samo večšina pisanja, ki jo mora pridobiti človek, potem ko postane pravnik, zdravnik ali karkoli, skratka, ko pridobi že neko drugo izobrazbo. Že ob ustanovitvi so nekateri menili, da ta smer študija ni potrebna, ker novinarstvo nima znanstvene podlage, ampak je – kot rečeno – to samo stroka, sposobnost pisanja, ki jo mora posameznik pridobiti poleg kakšne druge profesije, če hoče postati novinar. Mi smo trdili prav nasprotno: da je komunikologija posebna znanost, da to ni samo stroka pisanja. To je bila osnovna dilema in to je bil tudi osnovni argument proti ustanavljanju posebne novinarske fakultete in proti študiju komunikacijskih procesov. To je bil prvi in glavni problem na tej politični šoli oziroma potem fakulteti.

Že v začetku, še preden se je ustanovilo novinarstvo?

To je bilo takrat, ko smo ustanavljali ta študij. Saj so se tudi druge vede ubadale s podobnimi težavami. Postavljalo se je tudi vprašanje, ali je sociologija veda ali ne, in še dol-

go časa potem, ko so drugje že imeli fakultete za sociologijo, pri nas posebnega sociološkega študija še ni bilo. Takrat se je za priznanje sociologije boril tudi Jože Goričar. Še dlje časa pa je trajala borba za priznanje komunikologije kot vede o tako pomembnem pojavu, kot je komuniciranje, zlasti v času informacijske revolucije oziroma izuma novih komunikacijskih sredstev in povečanja njihovega vpliva na življenje ljudi.

In kako se je potem to povezalo s sankcijami proti profesorju Vregu?

Sankcije so bile uperjene ne samo proti profesorju Vregu, ampak proti več profesorjem. Sekretar centralnega komiteja France Šetinc, ki je pri meni celo diplomiral s temo o svobodi informiranja, me je obvestil, da se pripravlja ukrep proti profesorju Vregu, in rekel: »Lahko pomagaš, če se boš vključil v to komisijo in boš lahko kot član komisije zagovarjal stališče ter ga ubranil.« Takrat je bilo v nevarnosti samo novinarstvo, grozila je ukinitvev novinarskega študija.

Torej študija kot celote?

Ukinitve študija novinarstva in seveda odstranitev Vrega kot glavnega pionirja tega študija. V tisti zelo neprijetni družini sem sodeloval zato, da sem lahko v njej zagovarjal pomen študija in Vregov pozitiven doprinos. Mislim, da so bili takrat trije profesorji izključeni s fakultete, Vregu pa se to ni zgodilo. V zvezi z njim je bilo omenjeno samo to, da je treba paziti, da ne bo v študij vnesel preveč ameriškega vpliva.

Takrat je bilo temeljno vprašanje tudi tisto z začetka, torej ali je novinarstvo sploh smiselno kot temeljna disciplinarna usmeritev?

Takrat je bilo še zadnjikrat, ko je bilo treba ubraniti stališče, da ima novinarstvo svojo podlago znanstvenega študija, s katero je utemeljena katedra za novinarstvo.

V petdesetih letih ste se dejavno ukvarjali tudi z medijsko zakonodajo. Lahko opišete, kako je to delo potekalo in kateri so bili ključni izzivi?

Kot sekretar za informacije sem takoj začutil, da moramo tukaj globlje zaorati na to področje, zlasti z vprašanjem svobode komuniciranja. Vprašanje svobode informacij, zlasti časopisov, so v Združenih narodih obravnavali od vsega začetka. Že prvo leto po koncu vojne so organizirali konferenco o svobodi informiranja, ki ni bila uspešna, ker se predstavniki socialističnih dežel in zahodnega kapitalizma ni uspelo zediniti. Čutil sem, da v naši praksi po eni strani prihaja do birokratskega vmešavanja v področje informiranja. Da prihaja celo do ukinitve časopisov ali obsodbe posameznih prispevkov in celo avtorjev. Zato sem zelo poglobljeno poskušal najti rešitve, ki naj bi bile tudi na ravni naprednih evropskih držav. Pri tem mi je pomagala tovarišica Marija Vilfan, ki je bila predsednica nacionalne komisije za Unesco v Beogradu in nam je posredovala marsikaj. Že ko sem sodeloval pri šolski reformi, smo na stroške Unesca poslali veliko učiteljev v druge dežele, da so se seznanjali z njihovimi šolskimi sistemi. In takrat mi je Marija dobavljala mnogo literature, ustavne rešitve, zakone drugih držav, rezultate nekaterih naporov Unesca za odločnejše rešitve na tem področju. Tako mi je potem v sodelovanju z novinarji iz vseh republik, še posebej pa Slovenije, in ob

upoštevanju vseh variant, ki so bile uporabljene v različnih deželah, zlasti tistih, kjer sta najrazvitejša tisk in komuniciranje, uspelo dokončati zakon o svobodi tiska in drugih sredstev informiranja.

V njem je bilo celo nekaj rešitev, ki so bile naprednejše od naše zdajšnje. Recimo, vprašanje odgovora. Odgovor je nekaj zelo pomembnega, ker je pravica, ki jo mora imeti nekdo, ki sta mu bila prizadeta bodisi njegova čast bodisi ugled ali pa je utrpel ekonomsko škodo. Po drugi strani morajo biti mediji zaščiteni, da se ta pravica ne zlorablja in da se ne polnijo njihove strani s prispevki posameznikov, ki se na ta način vrivajo v vsebino. To smo dosegli tako, da je bila pravica do odgovora na objavljeno informacijo dana tistim, ki so utrpeli škodo pri ugledu ali ekonomsko škodo, da je organ – torej glasilo – obvezano objaviti tak odgovor, in če tega ne stori v določenem roku, je zadeva na sodišču. Celo v dokumentih Združenih narodov so citirali to našo rešitev.

Sekretariat za informacije pa je bil tudi neposredno producent pomembnih publikacij. Mi smo bili izdajatelji *Mednarodne politike*, potem *Jugoslavije* kot posebne reprezentativne revije, tudi časopisa, ki je bil leksikografsko urejen, da je lahko dopolnjeval leksične podatke o Jugoslaviji in tako naprej. Izdajali smo tudi revijo o aktualnih vprašanjih socializma v francoskem jeziku. Od leta 1961 pa je v angleškem in ruskem jeziku izhajala tudi *Socialistična misel in praksa*, ki je bila prav tako namenjena mednarodni javnosti. Prizadevali smo si biti intelektualno aktivni v mednarodnem prostoru, da opozorimo, da poleg sovjetskega obstajajo tudi drugačni modeli socializma.

Vzpostavili smo tudi mednarodne stike. Med drugim sem bil član mednarodnega komiteja v podporo alžirski revoluciji in sem ekipo beograjskih snemalcev poslal v Alžir, da so posneli alžirske borce. To je bil prvi dokumentarni film o alžirski revoluciji.

Naj omenim še področje kulture. Prepričan sem bil, da je najboljša mednarodna propaganda za neko deželo njena literatura, njeno leposlovje, in sem dosegel, da je parlament odobril akcijo, da smo deset leposlovnih del iz vseh predelov Jugoslavije dali prevesti v angleščino in so izšli pri angleški založbi. Tako je, recimo, čez nekaj let Ivo Andrić s svojim najbolj znanim delom *Most na Drini* celo prejel Nobelovo nagrado, ker je angleška različica že obšla svet.

Delo z informacijami pri tem sekretariatu mi je omogočilo poglobljen pristop k omenjenim vprašanjem in začel sem hoditi na predavanja v Ljubljano na fakulteto in tudi v beograjsko Visoko šolo za politične vede. Ko mi je potekel mandat, sem začasno sprejel uredništvo časopisa *Komunist*, ki sem ga poskušal spremeniti v nekakšno normalno družbeno glasilo, predvsem pa sem dosegel, da se je njegova produkcija decentralizirala. Prej je izhajal samo v Beogradu in v Beogradu so ga prevajali v slovenščino, hrvaščino in makedonščino, nato pa smo vse prenesli v republiške redakcije, ki so ne samo objavljale gradivo iz centralne redakcije, ampak so lahko dopolnjevale časopis z dogajanjem v svoji republiki. Nekateri so mi celo očitali, da hočem republikanizirati partijo, ampak popoln nesmisel je bil, da smo, recimo, v Beogradu tiskali časopis v italijanskem jeziku. In za podobno ureditev sem si prizadeval potem tudi pri delovanju televizije: oddaje v italijanščini smo prenesli v Koper in smo celo prispevali 50 odstotkov sredstev za postavitve kopskega studia in začetka njegove ekspanzije v Italijo.

Kdo pa so bili še drugi ljudje v Jugoslaviji, ki so se takrat teoretsko ukvarjali s komuniciranjem?

To je bilo predvsem v Ljubljani.

Profesor Vreg in vi?

Vreg je osrednja osebnost. Tudi njegova prva knjiga je bila pravzaprav nekakšen začetek tega dela. Vendar je bilo pomembno tudi, da smo se odprli drugim fakultetam. Šlo je med drugim za neke vrste pobratenje s fakulteto v Münchnu. V Ljubljani je na novinarski katedri celo leto predaval ameriški profesor Dallas Smythe. In tudi sicer me je že iz mojih časov na radiu ves čas zanimalo vprašanje mednarodnega komuniciranja. Iz Beograda, kjer sem še delal, sem dosegel, da se je fakulteta v Ljubljani opredelila za program simpozija na temo komuniciranja in mednarodnega razumevanja. Sredstva za to sem zagotovil iz Beograda, vsebinska priprava pa je potekala predvsem tu. Tukaj smo se sestajali in tukaj smo se dogovarjali o vsebini. Seveda smo o tem obvestili tudi Unesco, zaprosili za njegovo pokroviteljstvo. Podpredsednika Unesca so določili za pokrovitelja in obljubili, da se bo udeležil tega simpozija. Zato smo šli še toliko širše z vabili. V tuji literaturi smo zasledili imena ali univerze, kjer so bili še posebej aktivni, in smo tako poslali vabila zelo uglednim profesorjem novinarstva in komunikacij tudi v Ameriko, v druge države, skladno s politiko neuvrčenosti tudi Indijcem, Egiptu, eden glavnih sodelavcev je bil ambasador Mustapha Masmoudi, ki je bil predstavnik Tunizije pri Unescu in je tudi od tam podpiral naše delovanje. Udeležba je bila zelo široka, mislim, da je bilo 120 udeležencev samo iz drugih držav.

To posvetovanje se je začelo prvega septembra 1968 – isti dan, ko je Sovjetska zveza zasedla Češkoslovaško. Zasedanje je bilo po eni strani na ta način nekoliko ohromljeno, ker se je tudi med našimi prijatelji iz drugih dežel predvsem zastavljalo vprašanje, kaj bo sledilo. Pri nas so nekateri celo omenjali, da bi po Češkoslovaški lahko prišla na vrsto Jugoslavija.

Jaz sem zagovarjal stališče, da je treba zaostriti sklepe tega posvetovanja v odločnejšem apelu za mir, predvsem proti hujskanju k mednarodnemu sovraštvu in celo k vojni nevarnosti. Ljudje so namreč pripovedovali, da je Sovjetska zveza širila informacije, da brani Češkoslovaško pred novo nemško agresijo. Menil sem, da nam bo uspelo sprejeti tudi neko resolucijo, da se je v teh mednarodnih mejnih odnosih treba stalno izogibati hujskanju k vojni in vojni nevarnosti in tako dalje. Vendar mi to ni uspelo, ker nekateri iz neuvrčenih dežel, ki so bili deležni velike sovjetske pomoči, tudi vojaške, niso bili pripravljene podpisati kaj takega.

Kaj pa Mednarodno združenje za raziskovanje medijev in komuniciranja, IAMCR oziroma AIERI? Sami ste tudi bili njegov del, ste bili dejavni že od začetka?

Že takrat, ko sem prišel na sekretariat za informacije, je bila Jugoslavija članica organizacije. Ta organizacije je bila zanimiva ne samo zato, ker je obravnavala komunikacije, ampak ker se je v njej zadržala pripadnost brez blokavske omejitve. Člani te organizacije so bili tudi iz Moskve. Organizacija je bila drugače v finančnih težavah in pod pritiski, da naj bi se vendarle razdelilo po blokih. Jaz pa sem želel podpreti ravno to skupno delovanje, in omogočili smo, da so sklicali konferenco v Hercegovnem, ki smo jo tudi financirali. Nastopili smo z referatom o komuniciranju v sistemu samoupravljanja, da smo se malo pohvalili. Pozneje sem bil izvoljen za podpredsednika in izvedli smo konferenco v Švici, eno tudi v Pamploni v Španiji, in tako se je pravzaprav komuniciranje s strokovnjaki s tega področja še toliko bolj razvijalo.

Ali je bil simpozij v Ljubljani leta 1968 prelomnica, na kateri je v gibanju neuvrščenih komuniciranje postalo pomembnejše vprašanje?

Nedolgo po tem simpoziju, oktobra 1968, je bila v Parizu generalna konferenca Unesca. In vsakokrat je bilo na dnevnem redu tudi vprašanje kulture in komunikacij. Marija Vilfan me je povabila v mednarodno delegacijo Jugoslavije in sem seveda z veseljem prišel tja, ker sem vedel, da se bom lahko obogatil s poznanstvi in z gradivom. In res je bilo tako.

Po pogovorih z nekaterimi udeleženci sem začutil, da je veliko večji interes za komunikacije, kot kaže sama organizacija. Pod točko o informiranju je vodstvo kongresa postavilo pravzaprav samo širjenje publikacije o Unesco. Vendar sem jaz nastopal v razpravi z idejo, da bi Unesco moral delovati širše in bi se moral lotiti pojava komunikacij kot novega družbenega pojava, ki zadeva življenje milijonov ljudi in tudi odnose med narodi, ter da bi bilo treba znanstveno pristopiti k proučevanju tega novega fenomena. Zamisel so takoj podprli udeleženci iz Kanade in Indije. Na nek način jo je sprejelo tudi vodstvo Unesca, pomočnik generalnega direktorja je, sklicujoč se na delo naše sekcije za informiranje na kongresu, pohvalil tudi ljubljanski simpozij in idejo, da bi se bilo treba znanstveno posvetiti proučevanju komunikacij. Tako je bilo sklenjeno, da bo Unesco organiziral začetno posvetovanje novinarjev, teoretikov, profesorjev novinarstva itd. za program o tem vprašanju.

In res je bilo naslednje leto sklicano tako posvetovanje v Kanadi. Nisem se ga mogel udeležiti, kajti prav v tistih dneh je bil moj oče na smrtni postelji. Po tolikem trpljenju – imel je raka na pljučih – sem moral do zadnjega ostati ob njem, zato sem se opravičil in zaprosil za gradivo o rezultatih. Rezultat posvetovanja pa je bil sklep, da je treba v Unesco organizirati še veliko širše znanstveno posvetovanje o komunikacijah in seveda povabiti vse članice, vse dežele, naj se pridružijo. Že to posvetovanje v Kanadi je sprožilo idejo, ki je ostala prisotna tudi na naslednji generalni konferenci Unesca, na kateri je bilo potem sklenjeno, da bo oblikovana komisija, ki je po svojem predsedniku dobila ime MacBridova komisija. Predvidevali so, da bo idejni vodja komisije Marshall McLuhan, ki je pravzaprav eden od glavnih in prvih teoretikov komunikacij, ki jih je imenoval podaljšana roka človeka, vendar zaradi zdravstvenih težav ni mogel sodelovati. No, ta komisija se je sestala konec 1977. leta, tako da je 1980. leta končala svoje delo s tem poročilom. Sam sem za komisijo pripravil dva referata. Eden je bil elaborat o novi informacijski ureditvi, kaj naj bi to bilo in kaj naj bi to pomenilo; zato, da se je komisija sploh orientirala. Drugi referat pa je bil o profesionalni etiki v komuniciranju.

Ta vprašanja je naslavljal tudi gibanje neuvrščenih. Če se ne motim, se je leta 1973 v Alžiriji gibanje neuvrščenih prvič izreklo o komunikacijski problematiki.

Tako.

Kako je prišlo do tega?

Glavni pobudnik za to je bil Mustapha Masmoudi, ki je bil ambasador Tunizije v centrali Unesca, drugače pa je bil udeleženec ekonomske konference neuvrščenih narodov v Alžiru. V Alžiru se je rodila ideja o zmanjšanju gospodarskega prepada med neuvrščenimi in razvitim svetom. To ga je spodbudilo, da je s predlogom nastopil tudi v pogovorih v Parizu.

Takoj sem se mu pridružil. Trdil sem, da je treba preseči popolno odvisnost nekaterih dežel od informacij razvitega sveta, ko se neuvrščeni pojavljajo v svetovnih medijih samo ob kakih katastrofah ali pa državnih udarih. Treba je bilo razviti nacionalne medije in tako naprej. Takoj sem mu predlagal, da bi delovala skupaj, in sem še celo za MacBridovo komisijo pripravil elaborat o novi informacijsko-komunikacijski ureditvi ter o tem, da bi pravzaprav ta problem moral biti osrednji problem naše komisije.

Na podlagi česa ste bili imenovani v to komisijo? Ali je MacBride tudi sam koga predlagal za članstvo?

Ker sem prispeval tudi k nekaterim drugim projektom Unesca, so me že zato imeli napol na seznamu in jaz sumim, da je to najbrž prišlo od Unesca in da so od Jugoslavije zahtevali samo potrditev.

Ali morda veste, kako je bilo v primeru drugih držav?

Veste kaj, menim, da je bila pri tem pomembna predvsem kakovost dela. Indijski član delegacije, Boobli George Verghese, je bil vodja indijske nacionalne komisije za organizacijo komunikacij v zelo težkih pogojih, ko je bilo treba tako različne dežele spraviti pod eno streho. Potem Hubert Beuve-Mery, ki je bil ustanovitelj časopisa *Le monde*, Mustapha Masmoudi, iz Egipta Gamal El Oteifi in seveda Gabriel García Márquez iz Kolumbije. Márquez je bil povabljen ne samo kot pisatelj, ampak tudi kot publicist in je bil izjemno prijateljski.

Eno zasedanje je MacBridova komisija na mojo pobudo izvedla tudi v Dubrovniku. Márquez se je navdušil za Jugoslavijo, ker se mu je pripetilo, da je šel v Dubrovniku k brivcu, in ko sta se pogovarjala, je brivcu povedal, iz katere dežele je, ta pa mu je odvrnil: »Jaz pa sem ravnokar bral odlično knjigo nekega pisatelja. Sto let samote ali kaj.« Márquez pa je vzkliknil: »Pa to sem jaz!« Dejstvo, da je bil v tuji deželi spoznan na tak način, ga je še toliko bolj pritegnilo, da sva veliko komunicirala.

Nedavno je Breda Pavlič v intervjuju, ki sva ga izvedla z njo za Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo (2015), omenila, da je bilo pri jugoslovanskih politikih kar nekaj nerazumevanja glede komunikacijske problematike, da se je pojavljal odpor.

Veste, naših forumov se je držalo mnenje, da so informacije predvsem orodje oblasti. In da je pravzaprav vse to, kar mi počnemo z javnim mnenjem in tako naprej, pravzaprav nekakšno odvzemanje njihovega monopola. Kakor so bili proti mojemu zavzemanju za javno mnenje, tako so bili tudi proti drugim ukrepom, ki so vodili v demokratizacijo tega področja. Saj je šlo tudi v resnici za demokratizacijo komunikacij in demokratizacijo sistema.

Kakšen pa je bil pogled na družbeno vlogo novinarstva?

Uradno stališče glede vloge novinarjev je bilo, da je novinar družbeni delavec, da mora izvrševati poslanstvo družbenih organizacij. Ko smo se temu odpovedali in novinarjem dali svobodo, je bil to velik premik. Z Manco Košir sem bil na kongresu novinarjev v Novem Sadu, kjer sva zastopala stališče, da novinarjev ne moreš obremenjevati z vlogo družbenega

delavca, v kateri bi moral pravzaprav zastopati interese družbenih organizacij. Do tega kongresa so bili novinarji razumljeni kot družbeni delavci, ki so odgovorni za družbeno stanje, ne pa kot poročevalci o tem stanju in svobodni komentatorji. To stališče je bilo nato spremenjeno na jugoslovanskem kongresu novinarjev v Novem Sadu, v osemdesetih letih.

Torej ni bilo kake velike podpore s te strani, ko ste pri Unescu naslavljali vprašanje demokratizacije komuniciranja?

Zame nikoli ni bilo dosti možnosti, da bi spregovoril jugoslovanski javnosti o tem, kaj počnemo v Parizu v tej komisiji. Še posebej je bil problem s sovjetskimi predstavniki. Na prvem sestanku komisije je eden od uglednih članov CK nastopil tako, da se je pridružil Američanu in rekel: »Seveda, naša naloga je, da najdemo hitrejše, uspešnejše oblike komuniciranja. Pri nas, recimo, naša agencija TASS potrebuje za informacijo toliko bajtov, v Parizu pa jih potrebujejo toliko. V Parizu potrebujejo toliko časa za objavo informacije, pri nas pa jo objavimo v tolikem času.«

Torej popolnoma tehnično.

Popolnoma tehnično. Jaz pa sem nastopil tako: »Menim, da sem nismo prišli kot inženirji, temveč kot družbeni delavci, zato moramo informacije obravnavati kot družbeni pojav. Informacije v službi človeka. K temu naj bi vodili nova ekonomska ureditev in nova informacijsko-komunikacijska ureditev.« Takrat je prvič skočil po meni sovjetski predstavnik, ki je rekel: »Kakšna ureditev, to mi diši po Hitlerjevi ureditvi.« Jaz pa sem odgovoril: »Vi boste meni govorili o Hitlerjevi ureditvi v zvezi z Jugoslavijo? Dobro veste, kakšen je bil naš prispevek k boju.« In ta spopad je očitno malo zainteresiral tudi zahodni tisk, da se je začelo naši komisiji posvečati več pozornosti. Tudi ni bilo več bojazni, da je to nekaj enostranskega, v politični domeni komunizma.

Sovjetska zveza je potem ocenila, da je pravzaprav nespametno biti proti. Tega človeka so poklicali iz komisije in poslali novega člana komisije, Sergeja Loseva, direktorja agencije TASS. Kar naenkrat pa so se začeli tudi v drugih državah pod njihovim vplivom zavzemati za novo ureditev. Češ da bo tukaj dana večja moč državam in da bo to področje bolj pod kontrolo. In to je bila pravzaprav glavna težava, ki smo jo na koncu imeli.

Na Zahodu so se začeli obračati proti nam, češ, toliko govorimo, da morajo tudi države podpreti gradnjo novih sistemov za komunikacije, radijskih postaj in tako naprej. Menili so, da to vodi k podržavljenju komunikacijske dejavnosti.

Torej so bile na začetku večje težave s Sovjetsko zvezo, potem pa z Američani?

Tako, tako. Predvsem po tem, ko je pred generalno konferenco Unesca v Beogradu leta 1980 izšel referat MacBridove komisije. MacBride se je v uvodu celo zahvalil Masmoudiju in meni, da sva vplivala na usmeritev delovanja komisije. In seveda sem čutil, da se moramo dobro pripraviti na konferenco, da nam ne ovržejo elaborata ter seveda tudi same ideje o novi informacijski in komunikacijski ureditvi.

Potrudil sem se in napisal tudi brošurico v slovenskem jeziku. Med pripravami sem potem dosegel, da so v Beogradu v sekretariatu za informacije financirali mojo knjigo v tujih jezikih, tako da je pred konferenco izšla knjiga o novi ureditvi v angleškem, francoskem in

španskem jeziku. In pozneje sem od nekaterih kolegov prejel informacije, da so jo zlasti v Južni Ameriki sprejeli z odprtim srcem, ker je vendar šlo za njihovo večjo neodvisnost, predvsem od ameriških monopolov, ki so obvladovali njihov komunikacijski svet.

Poročilo MacBridove komisije je na nekaterih mestih tudi precej ostro, kritizira doktrino prostega pretoka informacij, govori o ekonomski cenzuri – da je lahko ekonomska cenzura prav tako nevarna kot birokratska. Verjetno ste pričakovali, da se bodo ZDA ostro odzvale na to.

Prva priložnost je bila konferenca Unesca in mene so neuvrščeni izvolili za predsednika komisije za informacije. Komisijo sem vodil tako, da je potrdila poročilo MacBridove komisije in tudi zahteve po novi komunikacijski ureditvi. Tako je ob glasovanju samo angleška delegacija izrazila zadržek, a ni glasovala proti. Američani pa so jo celo potrdili. Ameriški predstavnik je sicer po konferenci prišel k meni in vprašal, ali se tega v javnosti ne da predstaviti, kot da so bili tudi oni proti. Odgovoril sem: »Oprostite, to je že šlo v javnost (smeh) in je tega konec.«

Torej je bila prva preizkušnja uspešna.

Vendar pa je pozneje prišlo do hujšega upora Zahoda. Leta 1984 so ZDA protestno izstopile iz Unesca, naslednje leto Velika Britanija, in sicer v znamenju protesta proti novi mednarodni informacijski in komunikacijski ureditvi ...

Takrat sem napisal članek z naslovom *Ne gre samo za komunikacije*. Angleže in Američane je motilo, da se je na vseh zasedanjih Združenih narodov in na drugih mednarodnih forumih pojavljalo tako številčno predstavništvo neuvrščenih dežel. Neuvrščenim deželam, ki so imele že večino v teh svetovnih organizacijah, so hoteli pokazati, da se s to večino ne bodo mogle poigravati. Prvi ukrep proti Unescu je bil pravzaprav samo začetek ostrega mednarodnega kurza, ki so ga takrat ubrali Američani.

Ampak Američani se najbrž, če bi bilo njihovo vodstvo drugačno, ne bi odzvali tako. Jimmy Carter je bil na primer milejši glede ravnanja Amerike v mednarodnih odnosih.

Ne, menim, da to ni stvar enega človeka, temveč celotne mednarodne usmeritve ameriške politike, ki je šla v spremembe. Predvsem menim, da lahko ostanem pri stališču, ki sem ga takrat zapisal – da ni šlo samo za komunikacije, ampak tudi za splošne odnose v mednarodni areni.

Kako bi danes ocenili delo MacBridove komisije?

O poročilu MacBridove komisije smo izvedli okroglo mizo, ki jo je organiziral Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo, vodil pa jo je Slavko Splichal. Bilo je zanimivo. Naslov posvetovanja je bil 25 let pozneje. Jaz sem pripravil uvodni prispevek »The MacBride Report – 25 years later« (objavljen je bil v reviji *Javnost—The Public* leta 2005), v katerem sem govoril o tem, kaj je po moji oceni preživelo iz našega dela, iz našega referata. Tudi vse velike spremembe v svetu komuniciranja. To je bilo tudi moje zadnje dejanje na tem področju.

RAZISKOVANJE MEDIJEV IN NOVINARSTVO: »INTEGRALNOST« MED JAVNOSTJO IN PROFESIJO

Slavko Splichal

Članek obravnava teoretske temelje, podobnosti in razlike med »integralnim raziskovanjem« in »integralnim novinarstvom«. Po sami naravi stvari tako družboslovno raziskovanje kot novinarstvo z obravnavanjem družbenih procesov, katerih dolgoročne posledice so za mnoge posameznike in družbene skupine pomembne, neposredno spadata v območje javnega. Medtem ko je pri integralnem raziskovanju poudarek na povezovanju akademskih in zunaj-akademskih akterjev v raziskovalnem procesu, je pri integralnem novinarstvu poudarek na reflektivni publiciteti, namenjeni vključevanju državljanov. Ideja integralnega raziskovanja je v temelju tako deskriptivna kot normativna: meri na nujnost povezovanja obstoječih načinov produkcije znanstvenih spoznanj. Ideja integralnega novinarstva pa je izključno normativna: utemeljuje nujnost določene vrste novinarske produkcije, ker je zanjo »že čas«, saj se različne vrste novinarske produkcije izključujejo, ne pa dopolnjujejo. Tako v raziskovanju kot v novinarstvu odsotnost reflektivnosti omogoča prevlado instrumentalnosti administrativnega raziskovanja in manipulativnega novinarstva.

KLJUČNE BESEDE integralno raziskovanje, integralno novinarstvo, demokratični primanjkljaj, instrumentalnost, reflektivnost, javnost

Media Research and Journalism: "Integrity" between the Public and Profession

The article discusses theoretical foundations, similarities and differences between "integral research" and "integral journalism." By their very nature, both social research and journalism directly belong to the public sphere by dealing with social processes that have significant, long-term consequences for many individuals and social groups. Whereas integral research emphasises the need of inclusion of academic and non-academic actors in the research process, integral journalism emphasises reflexive publicity aimed at citizens' inclusion. The idea of integral research is essentially both a descriptive and normative one: it refers to the need for integration of existing modes of production of scientific knowledge. In contrast, the idea of integral journalism is purely normative: it justifies the necessity of a certain type of journalistic production – because "it is time for it" – rather than interconnection between different types of journalistic productions which are exclusive rather than complementary. Both in research and journalism, a lack of reflexivity allows for domination of instrumentality of administrative research and manipulative journalism.

KEYWORDS integral research, integral journalism, democratic deficit, instrumentality, reflexivity, the public

Od Benthamovih zgodnjih zamisli o tisku in urednikih kot javnomnenjskem »sodišču« (Bentham 1791/2007) prek razprav o radiodifuziji kot »javni službi« v 20. stoletju do sodobnih razprav o nevtralnosti interneta ostaja neodgovorjeno ključno vprašanje: Kako – na kakšen način in predvsem v kakšnih družbenih, ekonomskih in političnih okoliščinah – je oz. bi bilo mogoče in treba udejanjiti načelo javnosti in predvsem njegovo ključno dimenzijo – idejo o množičnih medijih in novinarjih kot »stebrih« javnosti in javne sfere. Ves ta čas, torej dobri dve stoletji, je družbena organizacija množičnega komuniciranja v praksi zaostajala za – sicer manjšinskim – kritičnim razmišljanjem o dejansko možnih in potrebnih spremembah, na katerih nujnost sta po odpravi cenzure posebej intenzivno opozorili industrializacija in komercializacija komuniciranja (Splical in Dahlgren 2014). Industrializacija in komercializacija tiska in pozneje drugih medijev, ki sta bili »naravni« rezultat kapitalističnega razvoja, sta podredili delovanje medijev logiki kapitala in maksimiranja profita ter s tem uveljavili nekakšno »materialno cenzuro«, ki je močno omejila tudi poklicno novinarsko avtonomijo. K temu je prispevala tudi znanost sama, ki je z »normalnimi koncepcijami« množičnih medijev, kot bi dejal Adorno, prispevala k temu, da se je »človekova pravica do javnosti preobrnila v odmerjeno oskrbo z javnostjo – medtem ko bi morali biti ljudje njen subjekt, so postali njeni objekti« (Adorno 1945, 121) – in potiskala kritično razmišljanje na obrobje.

Ker tako novinarstvo kot družboslovno raziskovanje obravnavata družbene procese, katerih dolgoročne posledice so pomembne za mnoge posameznike in družbene skupine, obe dejavnosti neposredno spadata v območje javnega oz. javnost sploh konstituirata. Narava njune »integralnosti«, ki ji tu namenjamo pozornost, se sicer pomembno razlikuje, v obeh primerih pa odsotnost refleksivnosti kot temelja integralnosti omogoča prevlado instrumentalnosti – bodisi administrativnega raziskovanja bodisi manipulativnega novinarstva.

Integrirano, integralno in kritično raziskovanje množičnih medijev

Adorno je med prvimi opozarjal na institucionalne omejitve in »skušnjave« nekritičnega (empiričnega) raziskovanja kot posledice partikularnih interesov neposrednih ali posrednih financerjev raziskav. Naročniki znamenitega princetonskega »radijskega projekta« (1938–1941),¹ v katerem je sodeloval tudi Adorno, so na primer od raziskovalcev eksplicitno zahtevali, da mora biti raziskovanje v mejah komercialnega radijskega sistema ZDA, kar je pomenilo, da »sam sistem, njegove kulturne in sociološke posledice ter njegove socialne in ekonomske predpostavke ne morejo biti predmet analize« (Adorno 1969, 343). Vprašanje odvisnosti raziskovanja od financerjev je ostalo aktualno vse do danes ali se je celo zaostriло. V enaki maniri kot pred skoraj 80 leti je ameriški kongres leta 2014 zahteval, da Nacionalna znanstvena fundacija (NSF) lahko financira samo raziskovalne projekte, ki so »bistveni za nacionalno varnost ali ekonomske interese ZDA«, in tem ustrezno radikalno zmanjšal sredstva za politološke raziskave (Farrell 2013).

Adorno (1945, 208) je bil kritičen do – včasih nezavednega – konformizma raziskovalcev, ki so pripravljene molče izpolnjevati zahteve financerjev raziskav in si ne drznejo dvomiti o razlogih in posledicah raziskovanja ali se spraševati o smiselnosti zastavljenih ciljev, o izbranih raziskovalnih metodah ter o interesih posameznikov in skupin, ki so predmet raziskovanja. V zvezi s tem je opozarjal na problematičnost »administrativne tehnike« raziskovanja, ki se uporablja za učinkovito manipuliranje z množicami, zlasti z iskanjem možnih reakcij ljudi na hipotetične spodbude in merjenjem učinkovitosti raziskovalnih postopkov.

Tak pristop je značilen za laboratorijske eksperimente in tržno raziskovanje, kjer so predmeti oz. enote raziskovanja izpostavljeni različnim postopkom (spremenljivkam), da bi ugotovili, kako učinkoviti so. Če sta eksperiment ali analiza uspešna, lahko raziskovalci priporočajo postopek delovanja, s katerim naj bi v praksi dosegli zaželeni učinek (spremembo). Z vidika učinkovitosti raziskovalnih tehnik za manipulacijo z množicami, torej »kako gotovo je mogoče določene cilje uresničiti v danih razmerah«, je Adorno razlikoval med neposredno »izkoriščevalnimi« raziskavami (na primer z namenom prodaje določene dobrine) in »dobronamernimi administrativnimi raziskavami« (na primer, kako z dobro glasbo doseči čim večje število poslušalcev).

Alternativa takemu administrativnemu ali manipulativnemu raziskovanju je zaveza raziskovanju kot družbeni kritiki, ki si drzne problematizirati vsiljene cilje raziskovanja ali vsaj uspešnost njihove realizacije v danih družbenih okoliščinah. Tako usmeritev je Adorno (prav tam, 209) ponazoril s primerom raziskovanja radijskih poslušalcev:

Ne bi smeli raziskovati stališč poslušalcev, ne da bi proučevali, koliko ta stališča odražajo širše družbene vedenjske vzorce in, še več, v kolikšni meri so pogojena s strukturo družbe kot celote. To vodi neposredno k problemu *družbene kritike* radijske glasbe, torej odkrivanja njenega družbenega položaja in funkcije.

Kot je poudarjal Horkheimer (1976, 88), mora družboslovno raziskovanje za svoj osrednji predmet izbrati tisto, za kar je glede na obstoječe praktične razmere »že napočil čas«, čeprav to dejansko še ne obstaja v polno razviti obliki. Tako raziskovalno prizadevanje je lahko videti neproduktivno, ker ne izhaja iz kontinuitete obstoja preteklosti v sedanjosti in sedanjosti v prihodnosti ter torej presega obstoječe, vendar je dejansko produktivno v bolj temeljnem pomenu – namreč s tem, da »ustvarja«, kritično anticipira dejstva, ki dejansko še ne obstajajo, pa imajo za to dejansko možnost, in raziskuje praktične ovire, ki preprečujejo, da bi se ta možnost udejanjila. Produktivnost raziskovanja je torej v ustvarjanju znanja kot »uporabne vrednosti« za dejavno spreminjanje družbe, za realizacijo možnosti, ki so skrite v dejanskem stanju stvari.

Bistvo, ki ga mora raziskovanje zapopasti, zato ni v tem, kar že obstaja, pa čeprav kvantitativno prevladuje, ampak v onem, »za kar je že čas«, v čemer se izražajo razvojne možnosti in nujnosti. Taka raziskovalna usmeritev je nedvomno mnogo zahtevnejša od tradicionalne deskriptivno-manipulativne. Na njeno pomembnost so v zadnjih desetletjih opozorile globalne spremembe, še posebej internet, ki so hkrati izostrile zahteve po večji vključenosti državljanov v (družboslovno) raziskovanje. Pojavile so se ideje ne le »integriranega« (angl. *integrated*), ampak tudi »integralnega« (angl. *integral*) raziskovanja«. Integrirano raziskovanje pomeni preseganje monodisciplinarnosti s povezovanjem znanstvenih disciplin in (ali) preseganjem razlik med njimi – od najmanj zahtevne multidisciplinarnosti prek interdisciplinarnosti do najzahtevnejše trans- ali metadisciplinarnosti. Integralno raziskovanje pa ne presega (predvsem) disciplinarnih omejitev, ampak ekskluzivnost ekspertnega raziskovanja. Po sami naravi stvari (zlasti kritično) družboslovno raziskovanje proučuje družbene procese, katerih dolgoročne posledice so pomembne za mnoge posameznike in družbene skupine, zato neposredno spada v območje javnega – skladno z Deweyjevim razumevanjem, da javnost nastane tedaj, ko se posamezniki in skupine, ki jih posredne posledice družbenih »transakcij«, v katerih niso mogli neposredno sodelovati, zavedajo njihovih dolgoročnih in pomembnih posledic ter nujnosti delovanja za uveljavitev svojih (skupnih) interesov »na podlagi metod, ki naj bi uravnale skupne dejavnosti posameznikov in skupin« (Dewey

1927/1999, 56). Ti akterji naj bi bili vključeni tudi v procese načrtovanja in izvajanja raziskav, ki zadevajo njihove interese in potrebe.

Leta 1996 je mednarodna komisija za prestrukturiranje družbenih ved pod vodstvom Immanuela Wallersteina, ki jo je ustanovila Gulbenkianova fundacija, predstavila svoje poročilo *Open the Social Sciences*. Komisija je pozvala k preseganju neproduktivnih disciplinarnih delitev, prikritih interesov in epistemoloških zablod ter k povezovanju humanistike in naravoslovja. Poročilo je doživelo ugodne, pa tudi kritične odmeve, predvsem na račun utopičnega univerzalizma in nezanimanja za taka osnovna vprašanja, kot je vprašanje, komu in za kaj oz. katere namene (naj) služijo znanstvena spoznanja, na kar je še zlasti opozoril Burawoy (2007) ob deseti obletnici poročila. Burawoy (prav tam, 139, 140) v Adornovem in Horkheimerjevem duhu opozarja na razlike v znanstveni produkciji glede na to, *komu* je ta namenjena – akademski publiki ali »družbenim svetovom« zunaj univerze – in čemu je namenjena – ali je znanje namenjeno iskanju ustreznih sredstev za doseganje vnaprej določenega, samoumevnega cilja ali pa vključuje tudi razpravo o samih ciljih, ali je torej znanje instrumentalno ali reflektivno.

Burawoyev premislek vodi do tipologije štirih vrst znanja oz. znanstvene produkcije, ki opredeljujejo polje družboslovnega raziskovanja, pri čemer Burawoy zlasti poudarja sodoben pomen »javne sociologije«, »javnih družbenih ved« in »javne univerze«, ki morajo posebej skrbeti tudi za produkcijo doslej zanemarjanega reflektivnega znanja, namenjenega zunajakademske populaciji. S Petrom Dahlgrenom (Splichal in Dahlgren 2014) sva nekoliko modificirala štiri Burawoyeve kategorije zlasti z mislijo na zgodovinske okoliščine in tradicije raziskovanja medijev in komuniciranja, kot so predstavljene v tabeli 1.

TABELA 1

Delitev disciplinarnega znanja

	Akademski publika	Zunajakademska publika
Instrumentalno znanje	profesionalno	administrativno (<i>policy</i> *)
Refleksivno znanje	kritično	javno

* po Burawoyevi tipologiji

Raziskovanje medijev in komuniciranja se sicer pogosto obravnava kot eno izmed (naj)mlajših raziskovalnih področij v družboslovju, čeprav so se nekateri družboslovci že v 19. stoletju zelo dobro zavedali družbenega pomena komuniciranja. Prve razprave o naravi in družbenih funkcijah časopisov so bile napisane veliko pred rojstvom sodobnega družboslovja, že v 17. stoletju. Vendar sta mainstreamovska filozofija in znanost dolgo izkazovali popolno nerazumevanje družbene vloge komuniciranja, kar je rodilo tudi intelektualni prezir do (družbenega pomena) tehnoloških izboljšav v komuniciranju. Že Platon je bil na primer prepričan, da je pisanje manj vredno kot govorjena beseda, češ da ne more odgovoriti na nobeno vprašanje ali se prilagoditi novi situaciji. Podobno sumničavost v tehnološki napredek najdemo še mnogo pozneje v Heglovi *Filozofiji prava*: za Hegla je bil tisk boljši od govora le zaradi »večjega dosega«, vendar pa slabši po bistvenem kriteriju, »v živosti« (Hegel 1821/2001, 254).

Pozneje je tudi časopis pogosto veljal za manjvrednega v primerjavi s knjigo (in pozneje televizija v primerjavi s časopisi itd.). Knies (1853/1883, 4) je bil trdno prepričan, da je učinek novic in tiska le kratkotrajen, saj »v nasprotju s pisnim izobraževanjem skozi knjige njihov namen ni nepretrgano zadovoljevati trajne potrebe«. Še Durkheim komuniciranju ni

priznal statusa »družbenega dejstva«. Medtem ko je Tarde (v Durkheim in Tarde 2008, 761) poudarjal, da je »komuniciranje oziroma sprememba stanja zavesti z delovanjem enega človeškega bitja na drugo temeljno družbeno dejstvo«, je Durkheim (prav tam, 773) ostajal prepričan, da komunikativno proizvedena »misel, ki je v zavesti vsakega posameznika, in gibanje, ki ga ponavljajo vsi posamezniki, zaradi tega še nista družbeni dejstvi«.

To očitno konservativno razumevanje je pozneje ostro kritiziral Tönnies (1922/1998), ki je pokazal, kako je razvoj tiska bistvenega pomena za nastanek javnosti in javnega mnenja, javno mnenje pa je kot ena izmed treh ključnih oblik »kompleksne socialne volje« konstitutivno za »družbo« (*Gesellschaft*) sploh. Prav prevladujoči način družbenega komuniciranja (na eni strani tisk, na drugi strani ustno komuniciranje) tudi bistveno sodoloča razlike med Tönniesovima temeljnima tipoma družbene strukture, *Gesellschaft* in *Gemeinschaft*.

Omalovaževanje družbenega pomena komuniciranja se je kljub temu nadaljevalo še v 20. stoletje. Lippmann (1920/1999, 205) je kritiziral ameriške politologe, ker so »v naših visokih šolah še pred kratkim poučevali politično znanost tako, kot da časnikov sploh ni. Ne govorim o novinarskih šolah, ker so to obrtne šole, namenjene pripravi na poklic. Mislim na politično znanost, ki jo razlagajo bodočim poslovnežem, pravnikom, javnim uradnikom in državljanom na splošno. Pri tej znanosti študij tiska in virov popularnih informacij ni našel prostora«.

Komaj po prvi svetovni vojni je proučevanje tiska in novinarstva v Združenih državah Amerike dobilo svoje mesto v tradicionalnih akademskih disciplinah, kot so sociologija, psihologija in politologija; drugod po svetu še pozneje. Izjema so nemško govoreče države, kjer se je že v 19. stoletju izoblikovala *Zeitungswissenschaft* (časnikarska znanost) in se v obdobju med dvema svetovnjima vojnama preoblikovala in preimenovala v *Publizistikwissenschaft* (publicistično znanost), po drugi svetovni vojni pa je ta, relativno kritično zasnovana raziskovalna usmeritev povsem odmrila pod vplivom amerikanizacije raziskovanja javnega mnenja in medijev, pri čemer je bila osrednja vloga »demoskopskega inštituta« Elisabeth Noelle-Neumann v Allensbachu (Splichal 2015a). Konec petdesetih let, ko je v ZDA »komuniciranje postopoma izgubilo svoj položaj pomembne teme v konvencionalno priznanih akademskih disciplinah, [...] so praznino zapolnili oddelki novinarstva in druge poklicno usmerjene fakultete« (Lang in Lang 1983, 130). Institucionalni prehod je spodbudil razvoj nove discipline, za katero sta bila v zgodnjem obdobju značilna predvsem velik interes za učinke množičnih medijev na individualno vedenje in preference ter uporaba kvantitativnih metod zbiranja in analize podatkov (v nasprotju z zanimanjem za širše družbene okoliščine množičnih medijev in javnega mnenja v »predinstitucionalnem« obdobju).

Institucionalizacija nove discipline je tako po svetu kot v Sloveniji in nekdanji Jugoslaviji (kjer je bila na pobudo Franceta Vrega poimenovana »komunikologija« (Vreg 1991) potekala tudi s postavljanjem disciplinarnih pregrad in z izključevanjem. Poimenovanje ter interdisciplinarno zasnovane izobraževalne in raziskovalne programe na področju novinarstva in komunikologije, ki jih je Vreg izoblikoval v Ljubljani, so skoraj v celoti prevzeli na univerzah v Beogradu, Sarajevu, Skopju in Zagrebu. Novi programi so sicer nastajali pretežno v navezavi na politične vede, le v Ljubljani tudi v navezavi na sociologijo v tedanji Visoki šoli za politične vede. Čeprav je v njej največji del socioloških raziskav potekal v centru za raziskovanje *javnega mnenja* in *množičnih komunikacij*, je bil predmet »sociologija javnega mnenja« (zasnoval ga je Bogdan Osolnik, pozneje pa izoblikoval France Vreg; glejte Osolnik 1965; Vreg 1991) z uvedbo novinarskega študija, na katerem je postal »matičen«, za vedno izločen iz programov sociologije in političnih ved ter potem preimenovan v »javno mnenje«. Sociologi in politologi so ovirali ustanovitev centra za raziskovanje družbenega komuni-

ranja, češ da je brez raziskovalnega potenciala, čeprav je Tomu Martelancu (poznejšemu prvemu predstojniku centra) leta 1972 uspelo pridobiti prvi mednarodni raziskovalni projekt na fakulteti (Martelanc idr. 1977).

Kljub vsem oviram se je raziskovanje komuniciranja in medijev skoraj povsod in tudi v Sloveniji v novejšem času razvijalo mnogo hitreje kot marsikatero drugo raziskovalno področje (Nordenstreng 2011). Novodobno ekspanzijo raziskovanja (digitalnih) medijev in komuniciranja v vseh družboslovnih, humanističnih in tudi naravoslovnih disciplinah je povzročil predvsem internet s svojo – doslej za komunikacijski medij nepredstavljivo – vsepovsodnostjo. Hkrati pa je raziskovanje komuniciranja in medijev postajalo disciplinarno vse bolj heterogeno in fragmentirano, kar odseva različne intelektualne izvore in cilje, spremembe medijske krajine (zlasti pojav televizije in interneta) ter njenega družbeno-kulturnega pomena. Zaradi konceptualnih in paradigmatičnih razhajanj in naraščajočih specializacij področje še vedno in morda celo čedalje bolj pogreša svojo identiteto ter pri empiričnem raziskovanju pogosto izgublja normativno orientacijo (Splichal 2015b). Zdi se, da so v obdobju »velikih podatkov« (angl. *big data*) vélike teorije in vélika vprašanja na stranskem tiru.

Najrevolucionarnejša družbena sprememba, ki jo je povzročil internet, je »internetizacija« – prodiranje interneta v vse pore posameznikovega in kolektivnega življenja in delovanja – od zasebnega do javnega, v delovnem in prostem času, v proizvodnji in potrošnji, v ekonomiji in politiki (Golding in Splichal 2014). Podobno kot globalizacija, ki jo je Levitt (1983, 93) v eni najzgodnejših razprav o pojmu označil za neizogiben, od tehnologije gnan proces homogenizacije potreb in želja, ki briše razlike med nacionalnimi trgi in ustvarja globalne korporacije, je tudi pojem »internetizacija« – ki je neločljivo povezana z globalizacijo – izvorno nastal zato, da bi opozorili na velik vpliv interneta na obseg, velikost in pomen globalizacije ekonomije (Passaris 2006). Vendar sodobna vsepovsodnost interneta bistveno presega ekonomsko sfero in z vpletenostjo v prav vse družbene procese opozarja na doslej nepredstavljive družbene posledice nove informacijske in komunikacijske tehnologije. Internetizacija (lahko) reproducira, ohranja in (ali) spreminja oblike družbene organizacije, ki so razširjene v celotni družbeni strukturi.

Internet je danes »institucionalno tako močno vključen v delovanje družbe, da se je razblinil občutek o njegovi samostojnosti, njegovi ločenosti od tega, kako po navadi kaj počnemo« (Dahlgren 2009, 150). Brez interneta si sodobne družbe preprosto ni mogoče predstavljati in dejansko niti ne bi mogla obstajati. *Pri tem internetizacija ne prinaša samo koristi, ampak tudi vse več neenakosti, zlorab, vsiljene publicitete, odvisnosti in nadzora. Pod vprašaj postavlja legitimnost in učinkovitost distribucije družbene moči in novih oblik vladanja in – ne nazadnje – sam obstoj demokracije.* Na tako nevarnost vsaj posredno opozarja tudi odprto pismo nekaterih vodilnih strokovnjakov umetne inteligence z začetka leta 2015, ki posebno vlogo v reševanju teh problemov pripisujejo predvsem družboslovnim raziskovalcem (Bratko 2015). *Ti problemi ter njihovo znanstveno »reševanje« so neposredno povezani z usodnima Burawoyevima vprašalnicama, »za koga?« in »za kaj?«.*

Integralno novinarstvo, družbena kriza in kritična publiciteta

Integralno raziskovanje, ki sistematično vključuje (integrira) različne akterje in vrste znanja ter zlasti poudarja pomen reflektivnega znanja, je do določene mere – ne pa v celoti – raziskovalni ekvivalent integralnega novinarstva, kot ga je na začetku 20. stoletja opredelil

Gramsci (2000, 383): Integralno novinarstvo si – podobno kot *kritično* raziskovanje – prizadeva »ne samo zadovoljiti vse potrebe (določene kategorije) svoje javnosti, ampak tudi ustvariti in razvijati te potrebe, da bi prebudilo javnost in jo progresivno širilo«.

Med integralnim raziskovanjem in integralnim novinarstvom je torej pomembna razlika. Medtem ko je pri integralnem raziskovanju poudarek na *povezovanju* »akademičnih« in »zunajakademičnih« akterjev v celoto v raziskovalnem procesu, je pri integralnem novinarstvu (vsaj v Gramscijevi konceptualizaciji) poudarek na reflektivni publiciteti, namenjeni vključevanju državljanov, torej »javni« novinarski produkciji. Ideja integralnega raziskovanja je v temelju tako deskriptivna kot normativna: meri na nujnost povezovanja obstoječih načinov produkcije znanstvenih spoznanj, ki se med seboj sicer delno izključujejo (npr. kritična teorija nasproti administrativnemu empiričnemu raziskovanju), v veliki meri pa tudi prekrivajo in prepletajo in kot celota (torej vsi štirje tipi produkcije) konstituirajo posamezno znanstveno disciplino ali družbene vede v celoti. V znanosti je dominantni položaj po definiciji rezerviran za »profesionalno znanje« drugi tipi znanstvene produkcije pa so vedno (zgolj) dopolnilnega značaja; produkcija reflektivnega znanja je bila pogosto tudi povsem marginalizirana.

Ideja integralnega novinarstva pa je normativno-kritična: utemeljuje nujnost določene vrste novinarske produkcije, ker ja zanjo »že čas«, kot bi dejal Horkheimer, saj se različne vrste novinarske produkcije (glejte tabelo 2) izključujejo, ne pa dopolnjujejo. Tako kot v znanosti sicer tudi različne vrste novinarske produkcije niso specifične razvojne stopnje, pač pa lahko v različnih časovnih obdobjih hkrati obstajajo različni načini novinarske produkcije, pri čemer eden izmed njih – v sodobnosti nadzorovalna publiciteta – zaseda položaj dominantnega načina produkcije. Ključno vprašanje torej je, kateri način novinarske produkcije bi moral – ker to »zahtevajo« družbene okoliščine – zasedati dominantni položaj, in ne, kako povezati različne vrste novinarske produkcije, ker slednje pač ni mogoče. Za idejo integrativnega novinarstva mora dominantni položaj pripasti reflektivni publiciteti v razmerah, ki omogočajo realizacijo načela občega dostopa državljanov do medijev.

TABELA 2

Tipologija novinarske produkcije

Publiciteta	Naslovniki	
	potrošniki	državljeni
Instrumentalna	nadzorovalna	promocijska
Refleksivna	zagovorniška	javna

Normativnost ne izključuje, ampak – nasprotno – predpostavlja poznavanje in razumevanje zgodovinskih okoliščin in sprememb, ki jih te okoliščine omogočajo, spodbujajo ali zavirajo. Konceptualizacijo integralnega novinarstva, kot jo je razvil Gramsci, je treba povezati z dolgo tradicijo proučevanja vitalnih funkcij medijev in novinarstva za demokracijo, še zlasti z idejami Kanta (1784), Benthama (1791/2007), Marxa (1843/1974) in Deweyja (1927/1999). Njihove ideje lahko strnemo v štiri univerzalne demokratične normativne postulate, da morajo mediji: (1) omogočati *formiranje javnosti* s poročanjem o družbenih dogajanjih s pomembnimi dolgoročnimi posledicami za državljane (Deweyjeva konceptualizacija javnosti); (2) spodbujati oblikovanje in izražanje *javnega mnenja* z zagotavljanjem državljskega dostopa do medijev (Kantovo načelo publicitete); (3) omogočati *nadzor* nad političnimi oblastmi z zagotavljanjem vidnosti njihovega delovanja (Benthamovo načelo

publicitete); (4) spodbujati oblikovanje *javne sfere* s kultiviranjem reflektivne publicitete in z mediacijo med vladajočimi in vladanimi, med predstavniki države in civilne družbe (tisk kot Marxov »tretji element« ob državi in civilni družbi).

Tako kot kritično, pa tudi integralno (družboslovno) raziskovanje, je tudi integralno novinarstvo sicer neločljivo povezano s politiko (in pogosto z njo v konfliktu), saj naj bi bilo osredinjeno na razvojna protislovja in konflikte v sodobnih družbah, ki pogosto izvirajo iz odtujenih življenjskih razmer posameznikov in družbenih skupin (Splichal 2008). A težave z integralnim novinarstvom so videti še večje od težav z integralnim raziskovanjem (družbenega komuniciranja).

Kaj sploh je novinarstvo? Kot meni Nerone (2015), je »žurnalizem izem! Je celota zgodovinsko oblikovanih idej in norm, uporabljenih za osmislitev in vzgajanje novičarskega okolja z identifikacijo praktikov in določanjem njihovih odgovornosti«. Zahtev »novinarstva« ne izpolnjuje vsako »novičarstvo«; vsi »novičarski delavci« niso »novinarji«; ne nazadnje pa so med njimi »dobri in slabi novinarji«.

Medtem ko so novice od vsega začetka razvoja človeške družbe obstajale vedno in povsod, se je novinarstvo kot posebna dejavnost oblikovalo šele v specifičnih družbenih razmerah (tj. z razvojem časopisov) in je tudi zgodovinsko specifično opredeljeno ter spremenljivo glede na specifične okoliščine (npr. z razvojem interneta). Na zgodovinsko določenost novinarskega poklica in težavnost opredelitve »poklicnih komunikatorjev« je opozarjala že »MacBridova« komisija, katere član je bil tudi Bogdan Osolnik (MacBride 1980, 227):

Dokler je bilo komuniciranje razumljeno le kot prenos informacij v običajnem pomenu besede in zlasti kot razširjanje novic, so se v ceh poklicnih komunikatorjev uvrščali predvsem tisti, ki proizvajajo novice – novinarji, uredniki, poročevalci. Danes ni več tako.

Še več: v sedanji digitalni dobi ne le ni jasnega odgovora na vprašanje, kdo so »poklicni komunikatorji«, ampak »poklicni komunikatorji« tudi niso več edini proizvajalci medijskih vsebin. Medtem ko je bilo v »starih medijih« (tisku, na radiu, televiziji) videti, da obstaja jasna meja med (poklicnimi) komunikacijskimi proizvajalci in (pasivnimi) potrošniki (kupci), so sodobni digitalni mediji močno zameglili mejo med proizvodnjo in uporabo medijskih vsebin.

Ne glede na težave z opredeljevanjem novinarskega poklica oz. poklicev pa sta Bura-woyevi vprašanji »za koga?« in »za kaj?« enako kot za (družboslovno) raziskovanje relevantni tudi za novinarstvo, saj v ospredje ne postavljata akterja (»kdo?«), ampak smoter komunikativnega oz. raziskovalnega delovanja, in je torej razprava o tem, kdo je novinar oz. »poklicni komunikator«, tu drugotnega pomena. Podobno kot že Dewey (1927/1999) je na nujnost transformacije novinarstva, ki naj bo namenjeno državljanom, ne pa pasivnim občinstvom (»za koga?«), in spodbujanju aktivnega državljanstva, ne pa »mobilizaciji« in »potrošništvu« (»za kaj?«), izrecno opozorila MacBridova komisija (MacBride 1980, 200):

Treba je premisliti naše komunikacijske sisteme in prakse. Ali ni skupni cilj preseči enosmerno komunikacijo, ki vse prepogosto vodi v politično indoktrinacijo, nebrzdano potrošništvo in zapovedane vzorce družbenega vedenja? Da bi ga dosegli, se ljudje poskušajo izogniti vertikalni hierarhiji oddajanja in sprejemanja ter prenehati prakso »mobiliziranja« državljanov kot objektov. Vedno bo obstajala potreba po novicah iz zanesljivih in dobro obveščenih virov. Toda če bi ta enosmerni tok prenehal prevladovati kot skoraj edini vzorec in bi se kombiniral s horizontalnimi oblikami distribucije informacij, bi komuniciranje lahko

postalo bolj humano in demokratičnejše, javnost pa bi se otrsela pasivnosti in postajala aktivna družbena sila. Težave, s katerimi se soočajo sodobne družbe, so vedno kompleksnejše; njihovo reševanje zahteva državljanke z veliko znanja in razumevanja. Če želimo uresničiti določbe Splošne deklaracije o človekovih pravicah ter Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, ki proglašajo pravico državljanov, da sodelujejo v javnih zadevah, je ključnega pomena spodbujanje preoblikovanja pasivnih občinstev, ki jih obvladujejo vladajoče sile in mediji, v pravo skupnost, ki ji je skupen sistem vrednot in se oblikuje v združevalnih prizadevanjih, v javnostih, ki so veliko več kot pasivni družbeni opazovalci in priče predstav nekoga drugega.

Kritični premislek, ki ga je zahtevala MacBridova komisija, zadeva tako preoblikovanje medijev in novinarstva, da bodo državljanom omogočali »sodelovati v javnih zadevah«, ne pa le »pasivno opazovati predstave drugih«, kar je bila po mnenju MacBridove komisije tedaj – in je po mojem mnenju tudi danes – prevladujoča praksa. V praksi v zadnjih desetletjih lahko spremljamo poglobljanje krize novinarstva, ne pa približevanje »skupnemu cilju«, kot ga je formulirala MacBridova komisija. Tako Blumler (2012, xv) ugotavlja, da se novinarstvo v 21. stoletju sooča z dvojno krizo: na eni strani s krizo možnosti (predvsem finančnega) preživetja novinarskih organizacij, na drugi strani s »krizo državljanske primernosti, ki siromaši prispevke novinarstva k državljanstvu in demokraciji«. Novinarstvo ostaja pretežno instrumentalno – bodisi neposredno instrumentalno (nadzorovalno, podrejeno logiki profita) bodisi posredno instrumentalno (promocijska publiciteta), medtem ko je reflektivno delovanje marginalizirano. Habermas (2015) v zaključku svoje analize, »zakaj je grška politika Angele Merkel zabloda«, opozarja na soodgovornost sodobnega prevladujočega novinarstva in medijev za evropski in globalni demokratični primanjkljaj: »K postdemokratičnemu uspavanju javnosti prispeva tudi preoblikovanje tiska v nadzorovalno novinarstvo, ki z roko v roki s političnim razredom skrbi za dobro počutje potrošnikov.«

Nadzorovalno novinarstvo, kot ga kritično imenuje Habermas (včasih tudi »konstruktivno« ali »terapevtsko« novinarstvo), ne vznemirja javnosti; prinaša predvsem »pozitivne« novice, usmerjene v »iskanje rešitev«, in se izogiba novicam o negativnih in konfliktnih dogodkih, ki vznemirjajo potrošnike. Pomembna torej ni skrb za aktivno državljanstvo, ampak za aktivno potrošništvo. Nemško novinarstvo kajpak ni izjema. Ko je na primer slovenski finančni minister Dušan Mramor decembra 2014 sporočil, da se je vladi uspelo dogovoriti s sindikati glede plač in da zato protestov sindikatov javnega sektorja ne bo, ni skrival zadovoljstva, »ker dogovor omogoča določen mir. *Ta mir pred novim letom, pred božičem, pred Miklavžem seveda pomeni večjo porabo in zato tudi večjo gospodarsko rast*« (MMC RTV SLO 2014), večja decembrska poraba, ki bi jo sicer ogrozilo poročanje o sindikalnih protestih in stavkah, pa naj bi nadomestila del proračunskega primanjkljaja zaradi ohranitve ravni plač, ki jo je uspelo doseči sindikatom. Novinarji naj bi torej skrbeli za okoliščine, ki spodbujajo potrošnjo, ne pa za aktivno državljanstvo, ki »ogroža mir«, v katerem se edino lahko bohoti potrošništvo.

Tako razumevanje (nalog) novinarstva in medijev neposredno ogroža njihove vitalne funkcije za demokracijo, tako kot tovrstno novinarstvo samo neposredno ogroža demokracijo. »Konstruktivno novinarstvo«, ki naj bi objavljalo predvsem »pozitivne« novice in zgodbe, usmerjene v iskanje rešitev, ne pa »negativnih«, ki kažejo družbene konflikte, je le posebna vrsta na potrošnike usmerjenega instrumentalnega novinarstva, podobna načelu maksimiranja dobička neposredno podrejenemu »rumenemu tisku«. Blagorečna poimenovanja, kot so »konstruktivno«, »pozitivno«, »inovacijsko« ... novinarstvo, so s poudarjanjem

določene specifične značilnosti namenjena prej prikrivanju kot pa označevanju bistvenega – namreč instrumentalne terapevtske narave novinarstva, ki legitimira kapitalistični družbeni *status quo*.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtor ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

OPOMBA

1. Pod vodstvom Paula Lazarsfelda se je projekt začel izvajati leta 1937 na univerzi v Princetonu, pozneje pa se je skupaj z raziskovalci preselil v New York na Bureau of Applied Social Research pri Univerzi Columbia.

LITERATURA

- Adorno, Theodor. 1945. "A Social Critique of Radio Music." *Kenyon Review* 7 (2): 208–217.
- Adorno, Theodor. 1969. "Scientific Experiences of a European Scholar in America." V: *The Intellectual Migration: Europe and America, 1930-1960*, uredila D. Fleming in B. Bailyn, 338–370. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bentham, Jeremy. 1791/2007. "O javnosti." V: *Komunikološka hrestomatija 3: Teorije javnega mnenja*, uredil Slavko Splichal, 7–20. Ljubljana: FDV.
- Blumler, Jay. 2012. "Foreword: The Two-legged Crisis of Journalism." V: *The Future of Journalism*, uredil Bob Franklin, xv–xvii. London: Routledge.
- Bratko, Ivan. 2015. Kako lahko umetna inteligenca prevzame oblast? Posvet »Krasni novi digitalni svet? Umetna inteligenca, internetizacija in novi družbeni red«. Ljubljana: SAZU, 2. junij.
- Burawoy, Michael. 2007. "Open the Social Sciences: To Whom and for What?" *Portuguese Journal of Social Sciences* 6 (3): 137–146.
- Dahlgren, Peter. 2009. *Media and Political Engagement. Citizens, Communication and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Dewey, John. 1927/1999. *Javnost in njeni problemi*. Ljubljana: FDV.
- Durkheim, Emile, in Gabriel Tarde. 2008. "The Debate between Tarde and Durkheim." Uredil Eduardo V. Vargas idr. *Environment and Planning D: Society and Space* 26: 761–777.
- Farrell, Henry. 2013. *The Coburn Amendment Aftermath*. 22. marec. <http://themonkeycage.org/2013/03/the-coburn-amendment-aftermath/>
- Golding, Peter, in Slavko Splichal, ur. 2014. *Media in Europe: New Questions for Research and Policy*. Strasbourg: ESF.
- Gramsci, Antonio. 2000. *The Antonio Gramsci Reader: Selected Writings, 1916–1935*. Uredil David Forgacs; uvod Eric J. Hobsbawm. New York: New York University Press.
- Habermas, Jürgen. 2015. "Warum Merkels Griechenland-Politik ein Fehler ist." <http://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/europa-sand-im-getriebe-1>
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1821/2001. *Philosophy of Right*. Prevedel S. W. Dyde. Kitchener, Ontario: Batoche Books.
- Horkheimer, Max. 1976. *Tradicionalna i kritička teorija*. Beograd: BIGZ.
- Kant, Immanuel. 1784. "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?" *Berlinische Monatsschrift*, 12. december 1784: 481–494.
- Knies, Karl. 1853/1883. *Die politische Oeconomie von Standpunkt der geschichtlichen Methode*.

- Braunschweig: C. A. Schwetschke.
- Lang, Kurt, in Gladys E. Lang. 1983. "The 'New' Rhetoric of Mass Communication Research: A Longer View." *Journal of Communication* 33 (3): 128–140.
- Levitt, Theodore. 1983. The Globalization of Markets. *Harvard Business Review*, maj/junij: 92–102.
- Lippmann, Walter. 1920/1999. *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.
- MacBride, Sean, ur. 1980/2004. *Many Voices, One World. Communication and Society Today and Tomorrow*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Martelanc, Tomo, Slavko Splichal, Breda Pavlič, Anuška Ferligoj, Vladimir Batagelj in Mojca Drčar Murko. 1977. *External Radio Broadcasting and International Understanding: Broadcasting to Yugoslavia* (Reports and Papers on Mass Communication, št. 81). Pariz: UNESCO.
- Marx, Karl. 1843/1974. "Rechtfertigung des ++-- Korrespondenten von der Mosel." V: *Marx-Engels Werke*, vol. 1, 189, 190. Berlin: Dietz Verlag.
- MMC RTV SLO. 2014. *Pogajalci parafirali dogovor. Protest v sredo odpade*. 1. december. <http://www.rtv slo.si/slovenija/pogajalci-parafirali-dogovor-protest-v-sredo-odpade/352443>
- Nerone, John. 2015. "Journalism's Crisis of Hegemony." *Javnost—The Public* 22 (4): 313–327.
- Nordenstreng, Kaarle. 2011. "Lost in Abundance? Reflections on Disciplinary." V: *Making the University Matter*, uredila Barbie Zelizer, 194–205. New York: Routledge.
- Osolnik, Bogdan. 1965. *Javno mnenje*, 1. del. Ljubljana: Visoka šola za politične vede.
- Passaris, Constantine E. 2006. "The Business of Globalization and the Globalization of Business." *Journal of Comparative International Management* 9 (1). <http://journals.hil.unb.ca/index.php/jcim/article/view/5666/10661>
- Plato. 360 pr. n. št./1901. *The Republic of Plato*. Prevedel B. Jowett. <http://classics.mit.edu/Plato/republic.html>
- Splichal, Slavko. 2008. "Why Be Critical?" *Communication, Culture & Critique* 1 (1): 20–30.
- Splichal, Slavko. 2015a. "Legacy of Elisabeth Noelle-Neumann: The Spiral of Silence and other Controversies." *European Journal of Communication* 30 (3): 353–363.
- Splichal, Slavko. 2015b. "O (re)konceptualizacijah v raziskovanju komuniciranja." *Časopis za kritiko znanosti* 259: 19–32.
- Splichal, Slavko, in Peter Dahlgren. 2014. "Media Research Paradigms: Conceptual Distinctions, Continuing Divisions." V: *The International Encyclopedia of Media Studies: Research Methods in Media Studies*, vol. 7, uredila Fabienne Darling-Wolf, 39–64. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Tönnies, Ferdinand. 1922/1998. *Kritika javnega mnenja*. Ljubljana: FDV.
- Vreg, France. 1991. "Trideset let komunikacijske znanosti na Slovenskem." *Teorija in praksa* 28 (8–9): 1018–1024.
- Wallerstein, Immanuel, ur. 1996. *Open the Social Sciences. Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences*. Stanford: Stanford University Press.

Slavko Splichal je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti in profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: slavko.splichal@fdv.uni-lj.si

OSIROMAŠENJE NOVINARSTVA

Igor Vobič

Članek izhaja iz razprav o osiromašenju novinarstva kot dela, ki je skozi tehnološke inovacije zgodovinsko razpeto med poslovnimi cilji, usmerjenimi v realizacijo dobička medijskim lastnikom, in novinarskimi cilji povezovanja državljanov z družbenim življenjem na podlagi pravice do komuniciranja. Normativno skrb za komuniciranje so avtorji poročila Mnogo glasov, en svet utemeljili na pravici do komuniciranja, ki zadeva državljanske zmožnosti biti informiran, izražati mnenje in participirati v javnem življenju, ter se odmaknili od razumevanja svobode tiska, ki sloni predvsem na lastninski pravici. Na podlagi teorije delovnega procesa članek razgrinja logiko razspobabljanja novinarjev in proučuje implikacije deprofesionalizacije novinarstva za uveljavljanje pravice do komuniciranja, pri čemer se podrobneje ukvarja s pojavi prekarizacije, protrošništva in robotizacije v novinarstvu.

KLJUČNE BESEDE novinarstvo, delo, razspobabljanje, pravica do komuniciranja, digitalizacija

Impoverishment of Journalism

The article derives from debates on impoverishment of journalism as labour that has been through technological innovations historically torn between business goals aimed at realizing profits for media owners and journalistic goals of connecting citizens to social life grounded on the right to communicate. The authors of the report Many Voices, One World based their normative concerns for communication on the right to communicate that concerns citizens' abilities to access information, voice opinions and participate in public life and thereafter departs from understandings of press freedom that rest on property rights. By adopting the labour process theory the article reveals the logic of deskilling of journalists and analyses implications of deprofessionalization of journalism for enforcing the right to communicate with a special emphasis on the phenomena of precarization, prosumption and robotization in journalism.

KEYWORDS journalism, labour, deskilling, right to communicate, digitalization

Preden so na generalni konferenci Unesca v Beogradu potrdili poročilo *Mnogo glasov, en svet*, je Bogdan Osolnik, eden od njegovih snovalcev, problematiziral novinarstvo kot industrijo. »To ima za posledico nevarnost odtujevanja te dejavnosti od človeka in njeno podrejanje raznim monopolističnim političnim in ekonomskim interesom. Posamezni državljani skoraj nima možnosti, da bi vplival na te velike komunikacijske organizme, čeprav imajo velikanski vpliv na njegovo življenje, mišljenje in kulturo« (Osolnik 1979, 1587). Normativno skrb je implicitno utemeljil na pravici do komuniciranja, ki zadeva individualne in kolektivne zmožnosti biti informiran, izražanja mnenja in participacije v javnem življenju (Splichal 2002, 11). S to konceptualizacijo je MacBridova komisija, kot ugotavlja Osolnik (2005, 218), nadgradila in preseгла »tradicionalno razumevanje svobode tiska in svobode informacij, ki je v praksi pogosto zvedena na svobodo podjetnika, da žanje dobiček s pomočjo medijev, pri čemer ga ne zanimata njihova vsebina in kakovost«. V tem se zrcali zgodovinsko protislovje razvoja družbenega komuniciranja in novinarstva, da se demokratični potencial komunikacijskih tehnologij po meri državljanov sprevrča v nedemokratičen značaj po meri nosilcev moči in bogastva (Splichal 2015, 25).

Tri desetletja in pol po MacBridovem poročilu žanjemo sadove digitalizacije komuniciranja ter aktualnih trendov deregulacije, privatizacije in marketizacije medijev (Thussu 2007). Skozi lokalne artikulacije teh globalnih procesov se zdi novinarstvo brez ustreznih odgovorov na protislovja kapitalističnih družb (Splichal 2015) in krizo demokracije (Dahlgren 2013). Ne le da novinarjem ne uspeva zadovoljivo povezovati državljanov s kompleksnim družbenim življenjem in doživljajo »normativni poraz« (Siegelbaum in Thomas 2015, 1), tudi »poklicna ideologija novinarjev, ki bi jim kot neizprosnim nasprotnikom oblastnikov morala pomagati, jih pušča zanimivo impotentne v soočanju s korporativno močjo« (Nerone 2015, 215). Nedavne študije (Örnebring 2010; Deuze in Fortunati 2011; Paulussen 2012; Cohen 2015; Siegelbaum in Thomas 2015; Wiik 2015) nakazujejo, da se je konflikt med novinarskimi cilji, ki v resnici stremijo k pravici do komuniciranja, in poslovnimi cilji, ki so pod taktirko menedžerjev usmerjeni v realizacijo dobička, v novinarskem delu¹ specifično izrazil v obdobju gospodarske krize z iskanjem poslovno stabilnih modelov digitaliziranega novinarstva. Da je novinarstvo »odtujeno od človeka«, kot bi zapisal Osolnik, se v industriji kaže s prekarizacijo naraščajočega števila novinarjev ter novih hierarhij znotraj novinarske skupnosti, z zahtevami po hitri multimedijski proizvodnji pa se v »teh velikih komunikacijskih organizmih« odpravljajo okoliščine, v katerih se ohranjajo poklicna integriteta novinarjev in oni kot delavci. Priče smo osiromašenju novinarstva ali, kot pravijo v Evropski zvezi novinarjev, »subtilnemu razvrednotenju podobe poklica« (Bittner 2011, 3).

Redke kritične historizacije novinarstva (Hardt 1998, 173–190) kažejo, da so se moderna uredništva uveljavila kot laboratoriji tehnoloških inovacij ter razvijala kot bojišča za ekonomske interese in socialne pravice. Aktualno prilagajanje digitalnim tehnologijam gre zato razumeti kot kontinuiteto tradicionalne konfrontacije med medijskimi lastniki, menedžerji in delavci v proizvodnji in distribuciji novinarskih vsebin. Digitalizacija kot strategija nadzora in akumulacije presega prej ločene proizvodne stopnje v časopisnem, radijskem in televizijskem novinarstvu ter krajša proizvodno in distribucijsko verigo tako, da nekatere sposobnosti (*skills*) postajajo odvečne, z njimi pa delavci, predvsem »modri ovratniki« (McKercher 2002, 1–14). Četudi v zgodovinski perspektivi vpeljava novih tehnologij od telegrafa do interneta kljub mitologiji profesionalizma zmanjšuje pomen intelektualnega in kreativnega prispevka novinarjev ter narekuje prilagajanje novim zahtevam (Hardt 1998, 191–212), šele študije transformacij novinarstva v dobi digitalizacije kažejo, da *razsposabljanje* (*deskilling*) zadeva tudi »bele ovratnike«, novinarje in urednike, ki skozi racionalizacijo postajajo lažje

nadzorovani in lažje zamenljivi s cenejšo delovno silo – prekarnimi delavci, *protrošniki* (*prosumers*) ali celo roboti (Paulussen 2012; Splichal 2015; Cohen 2015). Digitalizirano novinarstvo je tako skozi širšo komercializacijo in birokratizacijo podvrženo omejevanju novinarske avtonomije in širšemu procesu *deprofesionalizacije* (Waisbord 2013, 59–65). Vprašanje, ki si ga zastavljam v zgodovinski perspektivi, ni le, kakšne so politične, kulturne in socialne implikacije osiromašenja novinarstva, temveč tudi, kako razsposabljanje omejuje preobrazbo novinarjev v predstavnike naprednih družbenih sil in kljub emancipacijskim potencialom tehnoloških inovacij zavira uveljavljanje pravice do komuniciranja.

Razsposabljanje v delovnem procesu

Teza o razsposabljanju kot težnji znotraj kapitalističnega delovnega procesa, kot jo je razumel Harry Braverman (1974/1998), predstavlja ločevanje med »konceptijo«, zmožnostjo zamisliti si in zasnovati delo, ter »eksekucijo«, zmožnostjo izvesti delo, kot glavni pogoj nadzora delavcev v proizvodnji. V procesu razsposabljanja – čeprav se mu ga pripisuje, s tem izrazom Braverman ni operiral – je *konceptija* dela naloga menedžmenta, medtem ko je delavcem določena *eksekucija*. Z vizijo realizacije čim večje presežne vrednosti menedžment skozi konceptijo razbija eksekucijo na delce, s čimer ustvarja pogoje za avtomatizacijo, mehanizacijo in kompjuterizacijo, ter tako naredi delavce lažje nadzorovane in zamenljive – z drugimi delavci ali s stroji. Z razsposabljanjem se v kapitalističnem krogotoku povečuje pritisk rezervne armade delovne sile, kar menedžmentu omogoča, da znižuje mezde in racionalizira delovni proces oziroma, kot bi zapisal Marx (1867/2012, 190–193), da »mrtvo delo« vsrkava »živo delo«.

Razlog, da je Braverman raje uporabljal besedo *degradacija* kot razsposabljanje, je treba iskati v njegovi kritiki pojma sposobnost na podlagi Marxovega (prav tam, 34–38) razumevanja »dvojnega značaja dela«: delo kot večna naravna nujnost za realne potrebe ljudi in delo, ki sicer lahko ustvarja uporabno vrednost, a je ta v blagovnem krogotoku omejena z menjalno vrednostjo. V kapitalizmu je vsak delavec, ki z delom omogoča realizacijo presežne vrednosti, sprejet kot »usposobljen«, nihče ni »neusposobljen« (*unskilled*) (Braverman 1974/1998, 309): »Delavec ali delavka lahko ostaja bitje brez znanja ali zmožnosti, zgolj ‚roka‘, s katero kapital opravlja svoje delo, toda tako dolgo, dokler je ustrezen ali ustrezna potrebam kapitala, delavec ali delavka ne bosta obravnavana ali označena za neusposobljena« (prav tam). Bravermanovo tezo gre torej brati v okvirih Marxovega (1844/1969, 303–330) »samoodtujevanja« kot posledice prodaje lastne delovne sile za mezdo, s čimer se »dejavnost« znotraj štirirazsežnostnega odtujevanja delavcev sprevača v »trpnost« – »moč kot nemoč, plojenje kot skopitev«. V tem smislu Braverman (1974/1998, 39–40) piše o zgodovinski tranziciji »progresivne alienacije delovnega procesa« od delavca h kapitalistu, kar brusi revolucionarni potencial delavstva in vodi v revolucijo.

Teza o razsposabljanju kot menedžerski težnji je bila deležna kritik, da »objektivistična pristranost« (Burawoy 1996, 297) v pristopu k odnosom med kapitalom, delom in tehnologijo zanemara subjektivne vidike v artikulacijah med strukturo in človekovim delovanjem ter poenostavlja nadzorovanje delovnega procesa in dinamike oblikovanja razredne zavesti. Kot opozarja Burawoy (prav tam, 298), nadzor dela ne temelji samo na omejevanju, temveč tudi na proizvodnji pristanka delavcev, s čimer delovno mesto postaja »arena boja za oblikovanje subjektivitet«, v kateri se rekonstruirajo razredne, spolne, rasne in druge identitete – ne zgolj v luči menedžerskih interesov. Tako je vzpon kapitalističnih utopij, ki temeljijo na

idejah individualizma in tekmovanja, prisilo preoblekel v svobodo ter proizvedel vizijo prilagodljivega, izpopolnjenega in zadovoljnega delavca. Njen odraz niso le sektorske, poklicne in organizacijske specifikke delovnega procesa, temveč tudi pojavi, ki se odvijajo vzporedno z razposabljanjem: *presposabljanje (reskilling)*, prilagajanje sposobnosti delavcev spreminjajočim se realnostim dela, *dosposabljanje (upskilling)*, pridobivanje dodatnih sposobnosti za uresničevanje ciljev delovnega procesa, in *mnogosposabljanje (multiskilling)*, združevanje različnih sposobnosti in prilagodljivost njihove uporabe. Gre za posledice vzpona fleksibilnosti, ki se skozi spremenljiv delovni proces, negotov socialni položaj in individualizacijo življenja kaže v »novih oblikah nepravične arbitrarne moči« (Sennett 1998, 55).

Skozi tehnološke inovacije politični, ekonomski in kulturni procesi, ki jih ne determinirajo le lastniški in menedžerski imperativi, lajšajo realizacijo dobička in reproducirajo vrzeli znotraj delavstva kot rezultate reartikulacij odtujevanja, ločevanja in izključevanja (Laclau in Mouffe 2001, 80–83). Medtem ko se v »novem kapitalizmu« (Sennett 1998) z normalizacijo fleksibilnosti protislovno povečuje nadzor nad delovnim procesom, se odgovornost skozi proces individualizacije dela s podjetja prenaša na delavca, s čimer zaželeni osebni atributi prilagodljivosti in podjetnosti razjedajo delavsko solidarnost. Berardi Bifo (2013, 194) ugotavlja, da vrednote neodvisnosti in samostojnega podjetništva proizvajajo družbeno negotovost in novo sužnjelastništvo, s čimer kljub navidezni dinamičnosti »družbeno razmerje izgublja svojo sposobnost transformacije«. Medtem ko si je v industrijski dobi »tovarna podredila telo in ga prisilila, da je pustilo dušo pred njenimi vrati«, in proizvedla »delavca kot telo brez duše«, je zdaj zahteva, da »damo na razpolago svojo dušo: inteligenco, občutljivost, ustvarjalnost, govoric«, pri čemer je nato »zakrknjena duša« »na milost in nemilost prepuščena avtomatizmu, ki ji vladajo« (prav tam).

Razposabljanje kot zgodovinski pojav v novinarstvu

V novinarstvu in drugih »zastajajočih« področjih dela se zaradi delovne intenzivnosti zgolj z implementacijo novih tehnologij ne da priti do bistvenih prihrankov v količini dela v proizvodnem procesu, torej povečati produktivnost (Splichal 2015, 25), pri čemer se presežna vrednost (poskuša) realizira(ti) skozi raznoliko poblagovljenje novinarstva v boju za pozornost – branost, poslušnost, gledanost in klikanost (McChesney 2011, 55, 56). Razposabljanje kot strategija racionalizacije delovnega procesa, ki v novinarstvu zgodovinsko poteka hkrati z diferenciacijo dela (Høyer 2003, 453), se tako kaže skozi specifično omejevanje družbene vloge novinarjev in je zgodovinsko vpeto v protislovne odnose med oblastjo, tehnologijo in komuniciranjem. Razposabljanja v novinarstvu ne razumem kot splošne težnje menedžmenta v Bravermanovem smislu, temveč kot »zgodovinski pojav« (Hardt 1998, 206), ki zadeva vse delavce v novinarski industriji, četudi mu niso podvrženi enako. Izraža se namreč skozi kompleksne artikulacije med strukturo in delovanjem ter ima v razvoju novinarstva specifične politične, kulturne, poklicne in socialne implikacije za novinarje kot delavce.

Z industrializacijo tiska v poznem 19. stoletju je v novinarskem delu, ki so ga pred tem kot polpoklicno dejavnost opravljali tiskarji, poštarji ali trgovci (Splichal 2000, 48–50), prišlo do »razveze« tehnologije tiskanja od (i)zbiranja informacij in upovedovanja (Örnebring 2010, 61–63). Tako so novinarji postali delavci, ki v »neki vrsti tovarne novic« (Bücher 1893/2001, 81) delovno silo prodajajo za mezdo in so vpeti v verigo proizvodnje novinarskega blaga za neznan krog bralcev. Novinarji so bili podvrženi razposabljanju ne le

tehnološko, ker niso več uporabljali sodobnih tiskarskih strojev, temveč tudi družbeno, ker se je uporabna vrednost dela dodatno omejila z imperativi industrijskega kapitala. Z uveljavljanjem tiska kot kapitalistične industrije je namreč delovni proces v novinarstvu skozi diferenciacijo pomembno zaznamovala preobrazba kreativnosti *osebnega novinarstva* v objektivizirano *rutinsko novinarstvo*, ki v ospredje postavlja dogodke, in ne idej (Hardt 1998, 206). Hkrati je profesionalizacija kot strategija lastnikov in njihovih menedžerjev vnesla vrzel med novinarje, druge delavce v industriji in javnost ter z obljubo privilegiranega statusa in poklicne avtonomije naredila novinarje dojemljive za vrline kapitalizma in tehnološkega napredka (prav tam, 203–206).

Vzpon doktrine objektivnosti skozi profesionalizacijo novinarstva je bil po eni strani »pragmatično ekonomsko utemeljen«, saj je kapital želel pridobiti heterogeno občinstvo in bi s ponudbo osebnih novinarskih pogledov, skladnih le z delom bralstva, težje razširil »kupujočo javnost« (Splichal 2000, 51). Hkrati je prinašal »politično indiferentnost« kapitalističnega tiska, ki je novinarje s »čutom odgovornosti« razsposabljal v »človeško iztirjene ali razvrednotene novinarje« (Weber 1918/1992, 39–40). To se je morda najočitneje pokazalo skozi delitev med »poročevalci« in »komentatorji« znotraj uredništev ter normalizacijo »arterijskega procesa« (Breed 1955). Breed je ugotovil, da je v časopisih z malo delovne sile posnemanje dominantnih časopisov in tiskovnih agencij za poročevalce predstavljalo pomembno rutino. Nekatere so razsposobili celo v skladu s skrajnim principom standardizacije: »z rezanjem in lepljenjem« (prav tam, 283).

V jugoslovanski kraljevini se je poklicni novinar reartikuliral s kraljevim dekretom leta 1929 in simboličnim umikom strankarskih motov iz glav časnikov, s čimer se je zapečatila »politična poklicna usoda novinarjev«, kot bi dejal Max Weber (1918/1992, 38), in osrednja novinarska figura je postal »poročevalec« (Borko 1937). Novinarji so delovni proces znotraj »vanstrankarskih glasil« prilagajali specifični nepristranskosti in servilno nastopali do politične oblasti (Vobič 2013, 59), hkrati pa kot delavci v industrijski panogi, usmerjeni v »iskanje oglasov in večanje naklad« (Amon 1996, 93). Slovensko časopisje je v tridesetih letih »sledilo trendom najrazvitejših kapitalističnih okolij« (Amon Prodnik 2014, 229), rutinizacija dela pa je bila podvržena kombinaciji politične in ekonomske cenzure.

Vzpon radiotelevizije so spremljali kompleksne institucionalne povezave med kapitalsko in državno močjo (Williams 1974/2005, 26–38) in prevladujoč novinarski skepticizem (Jones in Salter 2012, 1–8). Na delo novinarjev tehnologija sicer ni vplivala sama po sebi, temveč se je odražala dolgoročno z reartikulacijo novinarskih konvencij in interesov nosilcev moči (prav tam): predvsem lastnikov, njihovih menedžerjev in urednikov, zadnjih kot tamponov med upravo in uredništvom. Delovni proces v televizijskih uredništvih se je z diferenciacijo, rutinizacijo in mehanizacijo preobražal v »tovarniškega« (Bantz idr. 1980). Medtem ko se je razsposabljanje televizijskih novinarskih delavcev razkrivalo skozi »pomanjkanje osebnega vložka v proizvod«, »ocenjevanje dela po merilih produktivnosti« in »neskladnost pričakovanj z realnostjo tovarne novic« (prav tam, 45), se je kazalo utrjevanje starih in pojavljanje novih političnih in socialnih delitev med novinarskimi delavci ali, kot bi dejal Bourdieu (1995/2005, 43–44), med bolj in manj avtonomnimi, na primer med novinarji zvezdami in mlajšimi dežurnimi novinarji.

V drugi polovici preteklega stoletja, ki ga v medijih pomembno zaznamujeta tehnološka konvergenca in sindikalna divergenca (McKercher 2002), so se nekateri novinarji, ne več le nevidni avtorji, temveč tudi vidni pred kamero, spremenili v »superdržavljanec«, ki so usposobljeni v neosebni začetli »predsednika predstavljati vam in vas predsedniku« (Nerone 2015, 190). Tako javne kot komercialne medije so spremljali procesi popularizacije,

ki so se kljub potencialom razširjanja javne sfere pod komercialnimi pritiski izražali negativno. S tabloidizacijo kot negativno popularizacijo je pojem »dobrega novinarstva« vodnel (Dahlgren 1995, 54), medtem ko so novinarji kljub pogosto drugačnemu samorazumevanju z novimi rutinami izgubljali nadzor nad delom in postajali »ujetniki razvoja novinarstva kot razvedrila za množice« (Splichal 2000, 51).

V socialistični Sloveniji je bil značaj razvoja novinarskega dela nekoliko drugačen: določala so ga »protislovja podružbljanja množičnega komuniciranja« (Splichal 1981, 217–230). Medtem ko so mediji delovali v artikulacijah med državno-partijskim političnim sistemom, samoupravnim pluralizmom interesov in tržno ekonomijo (Splichal 1992, 33), so bili novinarji, ki so uživali spodoben družbeni ugled in so vsaj formalno sodelovali v medijskem upravljanju, zvedeni na protislovne »agente birokratskega razrednega boja« (Močnik 1986, 18). Razsposabljanje novinarjev znotraj tržnosocialističnih medijev se je – podobno kot v kapitalističnih družbah – izražalo skozi protislovje med družbenim značajem novinarstva, državnimi subvencijami in reklamo, kar je specifično omejevalo proizvodnjo uporabne vrednosti skozi delo (Splichal 1981, 223–227). Hkrati se je poklic specifično (re)artikuliral skozi (samo)predstavljanje novinarja kot družbenopolitičnega delavca, s čimer se mu je »vzelo njegovo novinarjevo individualnost« in ga »preobrazilo v zastopnika obče resnice« (Močnik 1986, 18). Čeprav se je novinarsko delo ob padcu socializma tako rekoč čez noč preobrazilo z deregulacijo in privatizacijo medijev, so se »stari« novinarji postopoma preobrazili v »nove« novinarje (Splichal 1992, 78): mezdne delavce, zavezane liberalnim idejam tiska, ki so še nekaj let ohranjali lastniške deleže v medijih, pri katerih so bili zaposleni.

Medtem ko je za 20. stoletje veljalo, da so novinarji od drugih delavcev ločeni »vzdolž tehnoloških linij« in da novinarsko delo zajema informiranje in interpretiranje ter postavljanje »celotne narativne strukture novic« (Örnebring 2010, 64), se zdi, da to z digitalizacijo ne velja več. Ko so se težave poslovnih modelov začele izrazito poglobljati (McChesney 2011, 53–67), se je novinarstvo v precejšnji meri sprevrglo v »reprodukcijo informacij«, kar dodatno spodjeda njegovo družbeno relevantno (Hardt 1998, 206). Padanje branosti, poslušnosti in gledanosti se odraža v »krizi dobičkonosnosti« medijev (Gitlin 2009), ki se je zaostri la z globalno gospodarsko krizo. Vzporedno se brišejo zgodovinske delitve med koncepcijo in eksekucijo dela, »stopnje avtonomije« se raztezajo in krčijo po novinarskem polju (Bourdieu 1995/2005, 43, 44). Spremembe v diferenciaciji in specializaciji novinarskega dela niso toliko stvar »tehnološke nujnosti«, temveč »nujnosti kapitalizma«, da zniža skupne stroške delovnega procesa (Örnebring 2010, 63–65). Za poklicne novinarje, ki s pristajanjem na tržne in birokratske pritiske nadalje izgubljajo avtonomijo in dajejo zagon tihemu krhanju novinarstva kot poklica, to prinaša zaskrbljujoče politične, kulturne in socialne implikacije. Razsposabljanje v 21. stoletja ne utrjuje novinarjev kot posebne poklicne skupnosti v odnosu do drugih delavcev in javnosti, kot je to mogoče prepoznavati v profesionalizaciji novinarstva izpred stotih let. Ustvarjajo se pogoji za deprofesionalizacijo, ki se namesto v boju za avtonomijo kaže v podrejanju rutinam, skozi tehnološke inovacije pa plamti konflikte med novinarskimi delavci.

Deprofesionalizacija novinarstva v digitalni dobi

Novinarski industriji z digitalizacijo kot poslovno strategijo vsaj deloma uspeva (navidezno) prihraniti količino vloženega dela v proizvodnem procesu (Örnebring 2010; Deuze in Fortunati 2011; Cohen 2015). Strategije nadzovanja in diferenciacije novinarskega dela

se namreč spreminjajo s fleksibilizacijo prostora in časa. Prepoznavamo lahko nove oblike sodelovanja med delavci v integriranih uredništvih, odprtih delovnih okolij, ki jih zaznamuje tehnološka, prostorska in procesna konvergenca s ciljem racionalizacije in poblagovljenja čez tradicionalne medijske ločnice. Hkrati se uveljavlja ideja *ambientalnega novinarja* (Hermita 2010), sicer zamenljivega, a stalno aktivnega delavca, ki je po interaktivnih, multimedijskih in semantičnih tehnologijah vpet v neskončen proizvodni proces. Fleksibilizacija, ki se glede na različne stopnje avtonomije odraža različno, protislovno sloni na individualizaciji delovnih odnosov (Deuze in Fortunati 2011, 164–166) ter hkratnem omejevanju individualnega nadzora nad delom skozi razsposabljanje zaradi političnih, ekonomskih in birokratskih pritiskov (Waisbord 2013, 65–72). Zdi se, da gre pokrajina novinarske industrije skozi tektonske premike: medtem ko se oži središče poklicne skupnosti, se širi periferija.

Skupine perifernih novinarskih delavcev, katerih »čas ni vreden skoraj nič« (Braverman 1974/1998, 58), morajo v integriranih uredništvih opravljati številne naloge, pri čemer jim stalni časovni pritiski otežujejo kreativno povezovanje semioloških vrst, kot so besedilo, fotografija, avdio, video in grafika, in premišljeno delo za primarni medij, digitalne različice in družbena omrežja. Obremenjenost teh delavcev, ki so skorajda brez nadzora nad delovnim procesom, se sprevača v izgorelost (Paulussen 2012, 195–196), mnogospoblenost pa v razsposobljenost (Udovč 2015, 122, 123). Po drugi strani nekateri novinarski delavci, katerih »čas je izjemno vreden« (Braverman 1974/1998, 58), uživajo visoko stopnjo avtonomije (Örnebring 2010, 68). Bodisi se jim ni treba prilagajati tehnološkim inovacijam in delo opravljajo s pomočjo perifernih delavcev bodisi se med izobraževanjem presposablajo ali dosposablajo. Slednjim, privilegiranim, uspeva uresničevati tradicionalne postulate novinarstva, kot sta na primer preverjanje informacij in izražanje utemeljenega mnenja, ter skozi eksperimentiranje s tehnologijami stremeti k »še boljšemu« novinarstvu. Na razgibanem terenu novinarskega polja nihče ni neodvisen od razsposabljanja na periferiji, temveč je specifično odvisen glede na spolne, generacijske, rasne, poklicne in druge družbene dejavnike.

Z digitalizacijo novinarstva razsposabljanje v dominantnih medijih sovpada z ločevanjem »(i)zbiranja informacij« od »obdelovanja informacij« (prav tam), kar zarezuje nove ločnice med novinarskimi delavci, reartikulira stopnje avtonomije in prinaša dodatno heterogenost v pojem *usposobljenega novinarja*. Z »vzponom novih hierarhij v novinarskem polju« (Wiik 2015, 129) slabi zgodovinski proces profesionalizacije in se krepi deprofesionalizacija novinarstva. Napajajo jo kompleksne artikulacije med delom, občinstvom in tehnologijo, ki se kažejo s prekarizacijo novinarjev, z uveljavljanjem občinstva kot neplačane delovne sile ter z vpeljavo metrik, robotov in algoritmov v novinarsko delo.

Prekarizacija novinarjev

Razvoj sodobnega novinarstva spremlja »individualizacija delovnih odnosov«, ki se kaže kot porast fleksibilnih oblik dela in erozija kolektivnega delovanja novinarjev (prav tam). Z razsposabljanjem se pojavljajo skupine delavcev, ki kreativnost in intelektualni potencial iščejo znotraj skrajno rutiniziranih procesov in prekarnih odnosov. Njihova preprosta zamenljivost znotraj medijev in lahkotnost odslavljanja novinarjev se med krizo dobičkonosnosti medijev kažeta v valovih odpuščanja (Deuze in Fortunati 2011, 164). S povečevanjem pritiska rezervne armade delovne sile, ki v slovenskem novinarstvu raste, a ne stanovito (Repovž 2015, 11), predvsem mlajši in manj izkušeni novinarji postajajo »prisiljeno samostojni« (*forced lancers*) (Bittner 2011, 3): za mezdo delajo kot samostojni podjetniki, na

podlagi pogodb civilnega prava ali študentskih napotnic. Evropska zveza novinarjev (prav tam, 13) ugotavlja, da po Srednji Evropi več kot 60 odstotkov novinarskih delavcev dela v prekarnih oblikah dela, pri čemer ni povsem jasno, koliko novinarjev opravlja enak obseg in značaj dela kot redno zaposlenih, a z manj pravicami, ki iz njega izhajajo. Za Slovenijo so ocene števila prekarnih novinarjev skope tudi zaradi različnih in z leti spreminjajočih se oblik tveganega dela, v katere večino prekarcev prisilijo medijske hiše, zaradi česar nekateri živijo na socialnem robu (Društvo novinarjev Slovenije 2014). »Po ocenah Društva novinarjev Slovenije gre za vsaj 300 novinarjev, ki z mediji redno sodelujejo, vendar zaradi mizernih honorarjev ne zaslužijo dovolj, da bi si plačali najnižje prispevke, ki za samozaposlenega znašajo okoli 300 evrov, zato nimajo statusa« (prav tam). Kljub nekaterim poskusom novinarskih organizacij je težko pričakovati spremembe v novinarskem delavskem boju, ki ga zgodovinsko bolj zaznamuje prizadevanje za »izboljšanje individualnih, lokalnih razmer« kot razreševanje »sistemskih, razredno pogojenih problemov« (Hardt 1998, 206).

Prekarni novinarji naj bi skupaj z drugimi prekarci predstavljali, kot meni Standing (2011), »prekariat«, ki ga združujejo jeza, tesnoba in odtujenost, ter je zato sposoben izboriti širše družbene spremembe. Toda prizadevanja prekarnih novinarjev prej določa individualizacija kot oblikovanje skupne fronte, in sicer ob porastu nezadovoljstva med novinarji in zmanjševanju vloge sindikatov (Paulussen 2012, 193), ponotranjanje podjetniških in zavračanje novinarskih idealov pri mlajših novinarjih (Wiik 2015, 130) ter razmah novinarskih zagonskih podjetij (Chadna 2015). V Sloveniji prepoznavamo zametke kolektivnega delovanja prekarnih novinarjev, a ga zaznamujejo ločena obravnava problemov v odnosu do drugih delavcev v medijih in na drugih področjih (Slovenska tiskovna agencija 2015), težave poenotenja interesov znotraj novih, a ločenih sekcij prekarcev v okviru starih sindikalnih povezav (Vobič in Slaček Brlek 2014), ter fragmentacija upora na podlagi posameznih tožb, ki novinarjem pogosto prinesejo težke socialne in poklicne posledice (Slovenska tiskovna agencija 2015). Razrešitev tegob prekarizacije novinarjev v vsakem primeru ni izvedljiva zunaj širših sistemskih sprememb, predvsem zato, ker »sicer aktivna armada delavcev, vendar s popolnoma neredno zaposlitvijo« (Marx 1867/2012, 529, 530), predstavlja del proizvodnje relativnega presežnega prebivalstva, ki je skupaj s proizvodnjo siromaštva kot nujnosti eden od eksistenčnih pogojev kapitalizma. Prekarizacija novinarstva zato ne zadeva le najranjlivejših delov novinarske skupnosti, temveč s širšimi strukturnimi spremembami vse novinarje ter razkrajja skupnost v idejnem in identitetnem smislu (Wiik 2015, 129–131). Razmah tveganega dela in življenja novinarjev utegne dolgoročno voditi v izginotje stabilnih delovnih razmerij in pojavov »ljudi, ki smo jih nekdaj poznali kot delodajalce« (Deuze in Fortunati 2011, 168), ki sicer nudijo delo, a tvegano, slabo plačano in z manj pravicami, ter materializirati v »zombijevskih institucijah« (prav tam, 175): živih v smislu proizvodnje, a mrtvih z vidika stabilnega dela.

Protrošniško novinarstvo

Ko procesi soočanja različnih reprezentacij družbene realnosti pod vprašaj postavljajo model privilegiranega novinarskega diskurza, bi deprofesionalizacija novinarstva lahko bila v pomoč pri obnovi kreativne in intelektualne avtonomije posameznikov, ki vstopajo v novinarske vloge (Hardt 1998, 204). V zadnjih dveh desetletjih smo priče vzponom in kritikam komunitarističnih idej novinarstva, ki temeljijo na demokratičnih potencialnih digitalizacije komuniciranja in nakazujejo spreminjanje odnosa novinarstva z državljani: od modelov, s katerimi bi uredništvo urejalo prispevke državljanov, do pristopov, na podlagi katerih bi

državljeni opravljali novinarsko delo zunaj uredniških spon za javno dobro (Vobič in Dahlgren 2013). Novinarska industrija se odziva tako, da vrata odpira le delno: kljub približevanju naslovnikov uredništvom in spodbujanju interakcije to (so)delo(vanje) ne prerašča v participacijo ali preobrazbo novinarstva v smeri kreativnosti in intelektualne avtonomije. Priče smo vzponu *protrošniškega novinarstva* (*prosumer journalism*), s katerim nastajajo nepoklicni ustvarjalci vsebin, ki hkrati producirajo in trošijo novinarske vsebine (Splichal 2015, 27).

Dominantne reprezentacije novinarstva so tudi v tem kontekstu neposredno povezane s prevladujočim pojmom dela, ki se v novinarski industriji razvija pod nadzorom menedžmenta, zvaja se na »tehnični pogoj informacijskega sistema« in »prej služi elitistični klienteli kot javnosti« (Hardt 1998, 204). Protrošniki tako niso znanilci emancipacije novinarskega dela in demokratizacije komuniciranja, temveč so predstavniki »digitalnega dela« (Fuchs in Seignani 2013, 237). Gre za neplačano delo digitalnih uporabnikov, ki ne le konzumirajo in ustvarjajo vsebine, temveč oblikujejo tudi odnose in omrežja ter puščajo podatke o svojih geolokacijah in brskanju za informacijami, kar se zbrano kot blago prodaja oglaševalcem, ki nato poskušajo targetirati iste uporabnike. Z razsposabljanjem dela in lažjo zamenljivostjo manj avtonomnih delavcev lahko protrošniki »postanejo neplačana delovna sila, ki zmanjšuje količino plačanega dela v novinarskem proizvodnem procesu« (Splichal 2015, 27). Četudi sta lahko vsa količina (ne)plačanega dela in njegova intenzivnost večji kot prej, to vzbuja občutek večje produktivnosti (prav tam). Medtem ko v Sloveniji v trenutnih poslovnih modelih prepoznavamo le obrise izkoriščanja protrošnikov, študije iz drugih držav prepoznavajo »*huffinizacijo*« novinarstva (Bakker 2013, 87, 88). Gre za poslovno strategijo, ki so jo poimenovali po enem od najbolj obiskanih spletnih mest v ZDA, *Huffington Postu*, katerega praviloma mnenjske prispevke pripravlja na tisoče neplačanih blogerjev, s čimer se destandardizira zaposlovanje, znižujejo proizvodni stroški in uveljavljajo nove oblike poblagovljenja (Cohen 2015, 107, 108). Nadaljnje *odpiranje* novinarstva z utrjevanjem protrošništva v novinarstvu prej kot k demokratizaciji komuniciranja s povečanjem vpliva bralcev, gledalcev ali poslušalcev na medije in uredništva prispeva k reartikulacijam omejevanja avtonomije novinarjev in povzroča erozijo pravice do komuniciranja s »pronicajočim poblagovljenjem« (Amon Prodnik 2014, 193–200).

Metrike, roboti in algoritmi

Razsposabljanje se ne odraža le z lažjo menjavo najbolj perifernih novinarskih delavcev s cenejšo prekarno delovno silo in s tem s prihrankom plačanega dela z angažmanjem neplačanih protrošnikov, temveč se kaže tudi z uporabo metrik, robotov in algoritmov v delovnem procesu. Tako tržno usmerjena digitalna okolja, kot je *Google News*, uporabljajo robote, ki samostojno brskajo po internetu, nabirajo proizvode človeškega dela in jih na videz zastonj ponujajo uporabnikom (Bakker 2013, 84). Uredništva z metrikami stalno spremljajo aktivnosti občinstva in mu prilagajajo odločanje, s čimer se vzpostavlja »nov režim discipliniranja dela« (Cohen 2015, 108). Medtem ko je v Sloveniji novinarsko in uredniško odločanje pretežno podrejeno tradicionalnim ekonomskim in organizacijskim interesom, kamor lahko uvrščamo tudi sledenje kličnosti in prilagajanje njej (Slaček Brlek in Amon Prodnik 2015), implementacija metrik v delovni proces v severnoameriških medijih zmanjšuje »potrebo po usposobljenem novinarskem delu« (Cohen 2015, 109). Nedavni premiki v razvoju umetne inteligence celo nakazujejo, da utegne robotsko delo za določene naloge, na primer poročanje o aktualnih dogodkih, dolgoročno povsem izničiti človeško delo (van Dalen 2013, 144–146).

Razvoj in implementacija metrik, robotov in algoritmov sama po sebi ne pomenita nadaljnega razsposabljanja novinarjev kot kreativnih in intelektualnih delavcev. Po mnenju nekaterih razvojnikov te tehnološke inovacije dajejo »super moči« (Ellis 2015), s katerimi lahko novinarji lažje in hitreje obdelujejo podatke in pripravljajo kompleksne interaktivne zgodbe. Čeprav zgodovina novinarstva uči drugače, novinarji niso zadržani do teh inovacij: nekateri »robotsko novinarstvo« vidijo kot priložnost za »človeške novinarje«, saj bi s tem lahko prihranili čas za intelektualno zahtevnejše delo (van Dalen 2013, 144). Kljub tem potencialom je treba metrike, robote in algoritme, ki se tudi v kapitalističnih medijih izražajo s številnimi kakovostnimi primeri *podatkovnega novinarstva*, razumeti kot delovna sredstva oziroma kot »konkurentne samega delavca« (Marx 1867/2012, 355). V kapitalizmu je tudi novinarskemu delovnemu procesu skupno, da delavec ne uporablja delovnega pogoja, temveč nasprotno – delovni pogoj delavca. Šele s stroji je ta spreobrnitev postala otipljivejša (prav tam, 349): »S to preobrazbo v avtomat stopi delovno sredstvo med samim delovnim procesom delavcu nasproti kot kapital, mrtvo delo, ki obvladuje in izčrpava živo delo.« Z robotizacijo izčrpavanje živega dela pridobiva nov značaj, saj se utegne v novinarstvu dolgoročno avtomatizirati vse, kar se bo avtomatizirati dalo (Cohen 2015, 112–116). Kljub temu oziroma ravno zato vzpon robotov ne bo imel enoznačnih implikacij, temveč bo novinarske delavce zadeval različno, in sicer glede na stopnjo standardizacije oziroma kreativnosti njihovega delovnega procesa. Robotizacija z obljubo po učinkoviti popolnoma neavtonomni delovni sili, ki nima letnega, bolniškega in porodniškega dopusta, bo tako privlačna predvsem za modele, ki se zanašajo na hitro proizvodnjo, ukalupljeno na podlagi metričnega sledenja občinstva in različnih načinov monetizacije vsebin. Medtem ko utegnejo središčne novinarje, ki lahko opravljajo delo v skladu s tradicionalnimi novinarskimi ideali, z robotizacijo preusposabljeni za analitično zahtevnejše naloge, utegnejo skupine najbolj perifernih delavcev še naprej razsposabljeni, nekatere tudi do tolikšne mere, da bodo postali neusposobljeni in zato odveč. Nadomeščanje živih novinarjev z metrikami, roboti in algoritmi bo sicer omejeno s sposobnostmi umetne inteligence, toda s pomembnimi implikacijami na individualno in kolektivno samorazumevanje novinarjev, delovne odnose in socialno življenje novinarjev ter ne nazadnje novinarski delovni proces.

Krasni novi svet novinarstva

Razsposabljanje v novinarski industriji delavske sposobnosti dobro stoletje podreja zmoglostim realizacije dobička ali ohranjanja družbenega statusa quo ter z različnimi stopnjami avtonomije omejuje kreativne in intelektualne sposobnosti novinarskih delavcev z različnimi oblikami poblagovljenja in cenzure. Proces skrajne fragmentacije in standardizacije proizvodnje in distribucije novinarskih vsebin je z razvojem tehnologije novinarjem dolgo omogočal ohranjanje privilegijev z ločevanjem od drugih delavcev v industriji in od javnosti, čeprav je pridobitev določene stopnje avtonomije s profesionalizacijo hkrati spremljalo tudi tiho spodjedanje družbene relevance novinarstva pod političnoekonomskimi pritiski. Z normalizacijo individualizacije in fleksibilizacije v poznem 20. stoletju razsposabljanje spremlja specifičen proces siromašenja novinarstva: poklicna avtonomija se oži in transformativni potencial novinarstva slabi, njegov kolektivni značaj zamenjuje fragmentacija delovnih odnosov in pogojev, pravice, ki izhajajo iz novinarskega dela, s strukturnimi spremembami izginjajo tudi kot mrtva črka na papirju.

Osiromašeno novinarstvo, ki ga je vse težje ločiti od zabave, oglaševanja in političnega spina, se ne odtuja le od javnosti, kar se najizraziteje kaže s pojavom protrošniškega novinarstva, temveč je odtujevanje tudi notranji proces, ki novinarske delavce z različnimi stopnjami avtonomije sili v medsebojno tekmovanje in izključevanje. Vse bolj se zdi, da tako kot v Huxleyjevem *Krasnem novem svetu* razplajajo in prilagajajo kaste ljudi za določena dela – od inteligentnih alf do skoraj bebavih epsilonov, *krasni novi svet novinarstva* ločuje delavce glede na stopnjo avtonomije, kreativnost in intelektualno zahtevnost delovnega procesa, kar se z razsposabljanjem odraža v njihovi politični veljavi, kulturi dela in socialnem položaju. Po eni strani se oži središče novinarstva, kjer imajo novinarji čas, da opravljajo kreativno in intelektualno delo v skladu s tradicionalnimi ideali, po drugi strani pa prihaja do širjenja periferije, kjer so novinarski delavci prisiljeni opravljati intelektualno manj zahtevna dela, potisnjeni so v negotove delovne odnose ter so lažje zamenljivi z drugimi prekarci ali celo algoritmi in roboti. V kontekstu zatona kolektivnosti in vzpona individualizacije v delu in življenju se utegne konflikt med novinarskimi cilji, ki v svojem bistvu stremijo k povezovanju državljanov z družbenim življenjem na podlagi pravice do komuniciranja, in poslovnimi cilji, ki so pod taktirko menedžerjev usmerjeni v realizacijo dobička medijskim lastnikom, v krasnem novem svetu novinarstva povsem oslabin – v prid slednjim.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtor ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

OPOMBA

1. Novinarsko delo razumem kot mezдно delo novinarjev, urednikov in drugih delavcev v modernem uredništvu, kot jih predvidevata struktura in organizacija delovnega procesa. Zaradi zgodovinsko pogojenih konceptualnih razlik v pojmu novic (*news*) ga ločujem od pojma novičarsko delo (*newswork*), kot ga rabijo kritični raziskovalci novinarstva predvsem iz ZDA, ki med novičarske delavce vključujejo vse, ki za mezdo sodelujejo v proizvodni in distribucijski verigi novic. Besedo novinarji in besedno zvezo novinarski delavci kljub razlikam pogosto rabim kot sopomenki.

LITERATURA

- Amon Prodnik, Jernej. 2014. *Protislovja komuniciranja*. Ljubljana: Založba FDV.
- Bakker, Piet. 2013. "Aggregation, Content Farms and Huffinization." V: *The Future of Journalism*, uredil Bob Franklin, 80–90. London: Routledge.
- Bantz, Charles R., Suzanne McCorkle in Roberta C. Baade. 1980. "The News Factory." *Communication Research* 7 (1): 45–68.
- Berardi Bifo, Franco. 2013. *Duša na delu*. Ljubljana: Maska.
- Bittner, Andreas. 2011. *Managing Change*. Bruselj: EFJ.
- Borko, Božidar. 1937. *Razstava slovenskega novinarstva*. Ljubljana: Jugoslovansko novinarsko udruženje.
- Bourdieu, Pierre. 1995/2005. "The Political Field, the Social Science Field, and the Journalistic Field." V: *Bourdieu and the Journalistic Field*, uredila Rodney Benson in Erik Neveu, 29–47. Cambridge: Polity.
- Braverman, Harry. 1974/1998. *Labor and Monopoly Capital*. New York: Monthly Review Press.
- Breed, Warren. 1955. "Newspaper, Opinion Leaders and Process of Standardization." *Journalism*

- and Mass Communication Quarterly* 32 (3): 277–328.
- Bücher, Karl. 1893/2001. "Začetki novinarstva." V: *Komunikološka hrestomatija I*, uredil Slavko Splichal, 67–84. Ljubljana: Založba FDV.
- Burawoy, Michael. 1996. "A Classic of Its Time." *Contemporary Sociology* 25 (3): 296–299.
- Chadna, Monica. 2015. "What I Am versus What I Do." *Journalism Practice*, DOI: 10.1080/17512786.2015.1046994.
- Cohen, Nicole. 2015. "From Pink Slips to Pink Slime." *The Communication Review* 18 (2): 98–112.
- Dahlgren, Peter. 1995. *Television and the Public Sphere*. London: Sage.
- Dahlgren, Peter. 2013. *The Political Web*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Deuze, Mark, in Leopoldina Fortunati. 2011. "Journalism without Journalists." V: *Online News*, uredila Graham Meikele in Guy Redden, 164–177. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Društvo novinarjev Slovenije. 2014. *Mediji poskrbite za svojo prekerno delovno silo*. <http://novinar.com/6211>.
- Ellis, Justin. 2015. "The New York Times Built a Robot to Help Make Article Tagging Easier." *NiemanLab.org*, 30. 7. <http://www.niemanlab.org/2015/07/the-new-york-times-built-a-robot-to-help-make-article-tagging-easier/>.
- Fuchs, Christian, in Sebastian Sevignani. 2013. "What is Digital Labour? What is Digital Work? What's their Difference? And Why do these Questions Matter for Understanding Social Media?" *tripleC* 11 (2): 237–293.
- Gitlin, Todd. 2009. "Journalism's Many Crises." *Open Democracy*, 25. 5. <https://www.opendemocracy.net/article/a-surfeit-of-crises-circulation-revenue-attention-authority-and-deference>
- Hardt, Hanno. 1998. *Interactions*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Hermida, Alfred. 2010. "Twittering the News." *Journalism Practice* 4 (3): 297–308.
- Jones, Janet, in Lee Salter. 2012. *Digital Journalism*. London: Sage.
- Laclau, Ernesto, in Chantal Mouffe. 2001. *Hegemony and Socialist Strategy – 2nd Edition*. London: Verso.
- Marx, Karl. 1844/1969. "Kritika nacionalne ekonomije." V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela I*, 245–398. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl. 1867/2012. *Kapital I*. Ljubljana: Sophia.
- McChesney, Robert W. 2011. "The Crisis of Journalism and the Internet." V: *Online News*, uredila Graham Meikele in Guy Redden, 53–68. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- McKercher, Catherine. 2002. *Newworkers Unite*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Močnik, Rastko. 1986. "V boju za svobodo javne besede – danes." V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Cenzura in svoboda tiska*, 7–24. Ljubljana: Krt.
- Nerone, John. 2015. *The Media and Public Life*. Cambridge: Polity.
- Örnebring, Henrik. 2010. "Technology and Journalism-as-Labour." *Journalism* 11 (1): 57–74.
- Osolnik, Bogdan. 1979. "Profesionalna etika v javnem komuniciranju." *Teorija in praksa* 16 (11–12): 1586–1599.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost—The Public* 12 (3): 5–12.
- Paulussen, Steve. 2012. "Technology and the Transformation of News Work." V: *The Handbook of Global Online Journalism*, uredila Eugenia Saipera in Andreas Veglis, 192–208. Malden: Wiley-Blackwell.
- Repovž, Erika. 2015. "Novinarji so zadnje čase med najtežje zaposljivimi." *Delo*, 21. 11.
- Sennett, Richard. 1998. *The Corrosion of Character*. New York: W. W. Norton & Company.
- Siegelbaum, Saul, in Ryan J. Thomas. 2015. "Putting the Work (back) into Newswork." *Journalism Practice*. DOI: 10.1080/17512786.2015.1025415.

- Slaček Brlek, Aleksander Sašo, in Jernej Amon Prodnik. 2015. "Quantification of Audiences as a Decision-Making Factor in Slovene Web Journalism." *5th ICTs & Society Conference*, 6. 6. Slovenska tiskovna agencija. 2015. "Tudi novinarji in predstavniki mladih opozorili na problematiko prekarnih oblik dela." *Sta.si*, 11. 5. <https://krog.sta.si/2133543/tudi-novinarji-in-predstavniki-mladih-opozorili-na-problematiko-prekarnih-oblik-dela>.
- Splichal, Slavko. 1981. *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*. Maribor: Založba Obzorja.
- Splichal, Slavko. 1992. *Izgubljene utopije?* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Splichal, Slavko. 2000. "Novinarji in novinarstvo." *Javnost—The Public* 7 (suplement): 47–56.
- Splichal, Slavko. 2002. *Principles of Publicity and Press Freedom*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Splichal, Slavko. 2015. "O revolucijah in rekonceptualizacijah komuniciranja." *Časopis za kritiko znanosti* XLII (259): 19–32.
- Standing, Guy. 2011. *The Precariat*. London: Bloomsbury.
- Thussu, Daya. 2007. *News as Entertainment*. London: Sage.
- Udovč, Lea. 2015. "Vloga komunikacijskih tehnologij v času financiranega kapitalizma." *Časopis za kritiko znanosti* XLII (259): 119–130.
- van Dalen, Arjen. 2013. "The Algorithms Behind the Headlines." V: *The Future of Journalism*, uredil Bob Franklin, 144–154. London: Routledge.
- Vobič, Igor, in Aleksander Sašo Slaček Brlek. 2014. "Manufacturing Consent among Newswriters at Slovenian Public Radio." *Javnost—The Public* 21 (1): 19–36.
- Vobič, Igor, in Peter Dahlgren. 2013. "Reconsidering Participatory Journalism in the Digital Age." *Medijska istraživanja* 19 (2): 9–30.
- Vobič, Igor. 2013. "Objektivnost in pristranost." *Dialogi* 9 (13): 54–73.
- Waisbord, Silvio. 2013. *Reinventing Professionalism*. Cambridge: Polity Press.
- Weber, Max. 1918/1992. "Politika kot poklic." V: *Politika kot poklic*, uredil Frane Adam, 21–66. Ljubljana: Krt.
- Wiik, Jenny. 2015. "Internal Boundaries." V: *Boundaries of Journalism*, uredila Matt Carlson in Seth C. Lewis, 118–134. Abingdon: Routledge.
- Williams, Raymond. 1974/2005. *Television*. New York: Routledge.

Igor Vobič je docent na Katedri za novinarstvo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani: E-naslov: igor.vobic@fdv.uni-lj.si

RAZVOJ GLOBALNE NOVINARSKÉ ETIKE: RAZNOLIKE TRADICIJE, UNIVERZALEN ETIČNI KODEKS?

Melita Poler Kovačič

Povečan globalni domet in vpliv medijev v novem tisočletju vzpostavljata potrebo po globalni novinarski etiki pri poročanju o mednarodno relevantnih zadevah. V središču raziskovalnega zanimanja je vprašanje, ali je mogoče in zaželeno razviti niz skupnih etičnih načel v univerzalnem novinarskem kodeksu. Pri tem so ključna vprašanja, ali je mogoče priti do soglasja o univerzalnih vrednotah, ali jih je smiselno kodificirati in ali je uvedba univerzalnega kodeksa lahko učinkovit vzvod globalne novinarske odgovornosti. Etičnih kodeksov ni mogoče enačiti z novinarsko etiko in etičnim odločanjem, na katera vplivajo različni dejavniki. Pomembno je razvijati družbeno in medijsko klimo, ki bo v uredništvih spodbujala vrednote globalne etike. Vendar zavrnitev univerzalnega kodeksa ne pomeni zavrnitve vključevanja kozmopolitske perspektive v novinarsko poročanje. Prav tako ne pomeni, da je treba opustiti idejo o univerzalnem kodeksu. Razprave o njem bi morale biti del obsežnega in nenehnega samospraševanja novinarjev o svojem poslanstvu, položaju in prihodnosti. Razumeti jih je treba predvsem kot priložnost za širšo analizo stanja v profesiji in kritičen premislek o tem, kaj lahko novinarska skupnost in družba storita za premostitev ovir pri uresničevanju cilja svobodnega in odgovornega novinarstva.

KLJUČNE BESEDE novinarska etika, etični kodeksi, novinarska profesionalizacija, novinarska samoregulacija, globalizacija, univerzalnost

Development of Global Journalism Ethics: Various Traditions, Universal Ethical Code?

The increased global reach and impact of media in the new millennium raises the need for a global journalism ethics when reporting on matters of international relevance. In the limelight of the research interest is the question whether it is possible and desired to develop a set of common ethical principles in a universal journalism code. The crucial questions are whether it is possible to come to an agreement about universal values, whether it is reasonable to codify them and whether the adoption of a universal code can be an efficient instrument of global journalistic responsibility. Ethical codes cannot be equated with journalism ethics and ethical decision-making, which is influenced by different factors. It is important to develop a social and media climate which will stimulate values of global ethics in media newsrooms. However, the rejection of a universal code does not imply a rejection of including a cosmopolitan perspective in news reporting. It also does not mean that the idea of a universal code should be abandoned. Discussions about it should be part of an extensive and constant journalists' self-questioning about their mission, situation and future. They should be understood mostly as an opportunity for a wider analysis of state of the profession and for a critical reflection on what the journalistic community and the society can do to surmount the obstacles when carrying out the goal of free and responsible journalism.

KEYWORDS journalism ethics, ethical codes, journalism professionalization, journalism self-regulation, globalization, universality

Razprave o globalni novinarski etiki v 21. stoletju postavljajo v središče raziskovalnega zanimanja vprašanje, ali je mogoče in zaželeno razviti niz skupnih etičnih načel v univerzalnem novinarskem kodeksu. Snovanje takega kodeksa je v novinarskih študijah prepoznano kot eden ključnih raziskovalnih izzivov (Starck 2001, 145–146), čeprav prvi poskusi segajo že v 20. ter zlasti 50. in 70. leta prejšnjega stoletja. Zaključke takratnih razprav so povzeli avtorji poročila *Mnogo glasov, en svet* (MacBride idr. 1980, 243–244), ki so – izhajajoč iz prepričanja o neločljivi povezanosti svobode z odgovornostjo (Osolnik 2005, 9) – poudarili pomembnost profesionalne etike, vendar so se zavzeli le za uvedbo kodeksov na nacionalnih in morebiti regionalnih ravneh (MacBride idr. 1980, 262).

Iskanje univerzalnosti v novinarski etiki je bilo v preteklosti povezano predvsem s prizadevanji za profesionalizacijo novinarstva (gl. npr. Splichal 1988) oziroma z opredeljevanjem skupnih temeljev profesije v smislu prevladujoče novinarske ideologije (Deuze 2005). Vendar pa težnje k snovanju univerzalnega kodeksa izvirajo tudi iz potrebe po izboljševanju etičnih praks pri novinarjevem delovanju in vplivanju zunaj svoje države oziroma kulture, zato so se še posebej razmahnile v obdobju porasta interneta in novinarskega sporočanja za večnacionalno občinstvo (Frost 2000, 240). Sklicujejo se na pozive, da mora novinarska etika v novem tisočletju preiti z lokalnih/nacionalnih/regionalnih na globalno raven, ker povečan globalni vpliv medijev – zlasti pri poročanju o mednarodno relevantnih zadevah – prinaša globalne dolžnosti (Ward 2008, 144).

Mednarodne novinarske organizacije so zavzele stališče proti univerzalnemu kodeksu, češ da ni enega samega modela samoregulacije, ki bi ga lahko posnemali po vsem svetu (npr. IFJ 1999), ampak je novinarsko samoregulacijo treba razvijati na temelju nacionalnih kultur (npr. AIPCE 1999). Po drugi strani pa soglasje o skupnih temeljih poklica lahko prispeva h krepitvi samozavedanja in delovanja novinarjev kot koherentne skupine s prepoznavn(ej)šo identiteto. Obenem lahko v postmoderni dobi, ki jo zaznamuje zaton etičnega (Bauman 1993), univerzalni kodeks predstavlja ščit pred etičnim relativizmom (Herrscher 2002; Strentz 2002); lahko prispeva k preseganju miselnosti, da je »vse odvisno« (Strentz 2002, 275), in »je v pomoč pri reševanju problemov, ki so jih ustvarile vlade, ekonomske skupine in novinarji po svetu, ki se skrivajo za idejami *kulturnega relativizma*, da bi ubranili komunikacijske sisteme, ki njim ohranjajo oblast, ljudi pa puščajo v nevednosti« (Herrscher 2002, 285–286).

Kulturna raznolikost na eni in globalizacija na drugi strani v sodobnem svetu na različnih področjih povzročata napetosti med ohranjanjem lokalnih vrednot in prizadevanji za univerzalno etiko (gl. npr. Melé in Sánchez-Runde 2013), kar se v novinarstvu kaže kot dilema med upoštevanjem različnih tradicij, ki otežujejo opredelitev skupnih novinarskih vrednot, in potrebo po univerzalnem kodeksu, ki zaradi globalnih dolžnosti sodobnih medijev in vzpona etičnega relativizma postaja vedno izrazitejša. Pri tem so ključna vprašanja, ali je mogoče priti do soglasja o univerzalnih vrednotah, ali jih je glede na njihovo (pričakovano) splošnost smiselno kodificirati in – zlasti – ali je uvedba univerzalnega novinarskega kodeksa lahko učinkovit vzvod globalne novinarske odgovornosti v obdobju globalne krize – ekonomskih problemov, terorizma, konfliktov, podnebnih sprememb, revščine in bolezni –, ko je potreba po novinarstvu, ki bo rušilo zidove predsodkov, nevednosti in nemoči po svetu ter delovalo kot nadzornik nosilcev oblasti in moči (White 2007, iv), večja kot kadarkoli prej.

Kozmopolitska etika za državljane sveta

Procesi globalizacije so v poznem 20. stoletju dobili izjemne razsežnosti, k čemur so prispevali inovacije v informacijski tehnologiji, novi sistemi telekomunikacij in računalniško podprtih informacijskih omrežij ter rast kapitalistične ekonomije z multinacionalnimi korporacijami in mednarodno delitvijo dela (Maruyama 2008, 166). Globalizacija je nepovratna in po mnenju nekaterih (npr. Apel 2000, 137–138) povzroča razmere, v katerih je nujna uveljavitev univerzalne etike.

Kot vseh drugih družbenih praks tudi novinarstva ni mogoče celovito razumeti ločeno od globalizacije, saj je – kot njen vzrok in rezultat – pomemben sestavni del teh družbenih transformacij (Reese 2010, 344). V vedno bolj globaliziranem in hkrati kulturno raznolikem svetu se kaže potreba po prenovi tradicionalne novinarske etike, pri čemer je temeljno vprašanje, ali bi se morali – če je to sploh mogoče – sporazumeti o naboru etičnih vrednot za novinarje po (vsem) svetu ali pa je ustreznejše sprejeti stališče, da se bo novinarska etika kljub novim okoliščinam vedno razlikovala od države do države oziroma od kulture do kulture. Ta dilema je povezana s kompleksnim odnosom med *univerzalnim* in *partikularnim*, ki kot filozofski problem obstaja že dolgo, vendar v obdobju pospešene globalizacije potrebuje obravnavo tudi na bolj praktični ravni samoregulacije novinarske dejavnosti (Wasserman 2009, 85).

Delovanje medijskih korporacij postaja vedno bolj globalno, nove tehnologije novinarjem olajšujejo zbiranje informacij z različnih koncev sveta, novinarska sporočila pa po satelitu ali internetu dosegajo ljudi po vsem svetu ter (lahko) vplivajo na odločitve vlad, vojska, humanitarnih organizacij in sprtih etničnih skupin. Tak globalni doseg in vpliv medijev prinašata nove – globalne dolžnosti, trdi Ward (2010a, 159–160). V svetu, kjer mediji združujejo pluralnost religij, tradicij, etničnih skupin, vrednot in organizacij z različnimi agendami, je globalna odgovornost nujna. Če poročanje ni globalno odgovorno, si lahko bralec z drugega konca sveta napačno razlaga vzroke nasilja na Srednjem vzhodu ali lakote v Afriki; pristranska poročila lahko spodbudijo etnične skupine k spopadam; predsodkov polni mediji lahko množice popeljejo v vojno; hujskaški prispevki lahko slikajo ljudi od drugod kot grožnjo. Šele novinarstvo z globalno perspektivo omogoča razumevanje globalnih problemov revščine, uničevanja okolja, tehnoloških neenakosti in politične nestabilnosti.

Globalna novinarska etika zahteva vključitev mednarodne perspektive v poročanje ter zavrnitev izkrivljenega poročanja zaradi ozkoglednosti, izhajajoče iz etnocentrizma, skrajnega patriotizma in privrženosti posameznim skupinam; zahteva reinterpretacijo etične vloge novinarstva in novičarskih medijev ter novinarskih načel in standardov v globalnem kontekstu, pa tudi oblikovanje morebitnih novih načel in norm kot vrednostnih vodil globalnega novinarstva (Ward 2005, 6). Tradicionalna novinarska etika je bila razvita za novinarstvo, ki služi lokalnim, regionalnim ali nacionalnim javnostim, medtem ko globalna etika privzema kozmopolitsko držo, ki jo je mogoče povzeti s tremi imperativi (Ward 2010a, 158–162): *deluj kot globalni akter, služi državljanom sveta in spodbujaj razumevanje iz mednarodne perspektive*.

Vendar kozmopolitska drža novinarja kot »transnacionalnega javnega komunikatorja« (Ward 2011a, 744) ne zavrača kulturne raznolikosti ter se ne odreka parcialnosti in lokalni navezanosti. Njeno izhodišče je, da človek istočasno živi v dveh skupnostih – lokalni in globalni –, zato mora biti privrženost lokalnemu omejena v primerih, ko lahko novinarske zgodbe vplivajo na državljane drugih držav (Ward 2005, 15–16). Transnacionalna odgo-

vornost ne pomeni, da bi se morale posebnosti lokalnega oziroma nacionalnega povsem umakniti pred globalnim. Novinarska etika mora zagotoviti okvir, v katerem bo novinarstvo lahko delovalo globalno in obenem upoštevalo posebnosti lokalnega (Wasserman 2010, 70–71). Nujnosti ohranjanja lokalnega gotovo ni mogoče zanikati, kajti uspešno novinarsko delovanje izhaja predvsem iz kulture, vrednot in pričakovanj znotraj lastne družbe (Herrscher 2002, 285), vendar globalne teme, kot so mednarodni odnosi, humanitarna pomoč, človekove pravice, vojne, terorizem, klimatske spremembe, skrajna revščina in druge globalne neenakosti, terjajo globalni etični premislek (Ward 2010, 154), pri katerem je vloga novinarjev velikega pomena.

Wasserman (2011) predlaga globalno dialoško etiko, ki bi jo razvili s kritičnim dialogom znotraj lokalnih okolij, upoštevajoč zgodovinske okoliščine, vsakdanje izkušnje in uveljavljene prakse. Ward (2010b, 68) podobno meni, da mora oblikovanje globalne novinarske etike temeljiti na dialogu, v katerem so slišani različni glasovi. Toda kako ustvariti sozvočje teh glasov, v katerem bo mogoče priti do soglasja o skupnem, celo univerzalnem, ob hkratnem spoštovanju kulturno pogojenih različnosti in posebnosti? Kako uravnotežiti globalno z lokalnim? Nekateri avtorji (npr. Wasserman in Rao 2008; Rao 2009) uvajajo pojem *glokalizacija*, ki ob globalnem upošteva tudi lokalne kontekste komuniciranja (Kraidy 1999, 472). Glokalizacija spreminja lokalno, toda ne tako, da bi to postalo neprepoznavno; globalni in lokalni konteksti delujejo vzajemno, ne da bi drug drugega prevzeli (Rao 2009, 486). Glokalizacija tako briše ločnice med univerzalizmom in partikularizmom (Thornton 2000, 81). Je to pristop, ki bi ga bilo mogoče uveljaviti pri snovanju globalne novinarske etike in morda tudi univerzalnega etičnega kodeksa?

V iskanju univerzalnih novinarskih vrednot

Pri reševanju zapletenega razmerja med univerzalnim in partikularnim v novinarski etiki je mogoče izhajati iz ideje *glokalnega*, toda najprej se je treba ustaviti pri problemu *univerzalnosti*, ki ga je mogoče obravnavati na treh ravneh (Ward 2010a, 173). Prva je filozofska in ugotavlja, kaj so univerzalna načela, ali jih je mogoče najti ali pa jih je treba ustvariti. Druga se nanaša na vprašanje, v kolikšni meri so za novinarje različnih kultur sploh značilne skupne vrednote. Tretja pa se ukvarja s politično-kulturnimi posledicami uveljavljanja (domnevno) univerzalnih načel, zlasti s skrbjo, da ne bi bile kot univerzalne prepoznane vrednote novinarstva iz »zahodnega« sveta in nato vsiljene različnim medijskim sistemom brez upoštevanja kulturnih razlik. Novinarji iz Azije in z Bližnjega vzhoda so, recimo, izrazili zaskrbljenost, da bi v globalnem kodeksu prevladale zahodne ideje in vrednote (Rao in Lee 2005). V iskanju univerzalne etike so namreč že bili poskusi »uvoza« tradicionalnih zahodnih vrednot, utemeljenih v razsvetljenski filozofiji, kot je, recimo, objektivnost (Brislin 2004, 132).

Razvoj globalne etike mora že v izhodišču upoštevati problematično naravo univerzalnega. V dozdajšnjih razpravah o postavitvi normativnega okvira globalne novinarske etike se glavno nestrinjanje nanaša prav na naravo univerzalnega oziroma na to, katera teorija bi lahko zagotovila ogrodje za inkluzivno in široko sprejemljivo idejo univerzalnega (Wasserman 2010, 71–73). Korenine pojma univerzalnih vrednot so v zahodni racionalistični misli, kjer je njihovo legitimnost zagotavljala »logična struktura« moralnih predpisov, in ne njihov kontekst. Razsvetljenski pogled na univerzalno moralnost, ki je iz presojanja odstranil vse zunanje dejavnike razen človeškega uma, je bil v evropskem in severnoameriškem kontekstu prevladujoč od 18. stoletja dalje (Christians 1997, 4). V utemeljevanju novinarske etike

je desetletja dominirala klasična liberalna privrženost individualnim pravicam in odločanju osebe. Občasno so se pojavljali izzivi komunitarizma, feministične etike in etike skrbi; čeprav so bili obrobni, so utrli pot nekaterim novim teoretskim premislekom, kot so ontološki pristop h globalni novinarski etiki (Clifford Christians), teorija globalne etike kot pogodbe med novinarstvom in globalno družbo (Stephen Ward), neoaristotelovska globalna etika vrlin (Nick Couldry) in postkolonialna kritika univerzalizma (podrobneje o njih gl. v Wasserman 2010, 73–79). V akademski skupnosti torej ni soglasja, kateri teoretski okvir naj tvori temelje globalne oziroma univerzalne novinarske etike.

V zadnjih desetletjih in zlasti na začetku novega tisočletja je več strokovnjakov za etiko predlagalo nabore univerzalnih vrednot. Christians in Nordenstreng (2004) na primer navajata spoštovanje človeškega dostojanstva, resnicoljubnost in nenasilnost, ki izhajajo iz prvobitne svetosti življenja. Perkins (2002) predlaga resnicoljubnost, neodvisnost in odgovorno svobodo. Ward (2005) našteva verodostojnost, upravičljivost posledic in humanost. Herrscher (2002) bi v kodeks vključil resnicoljubnost, celovitost poročanja, razkritje konflikta interesov, svobodo, neodvisnost in samospoštovanje, poštenost, spoštovanje zasebnosti in časti, enako obravnavo pripadnikov različnih skupin in prepričanj ter pomembnost sporočanega.

Številne so tudi primerjalne analize etičnih kodeksov in raziskave stališč novinarjev. Hafezova (2002) študija kodeksov v Evropi in islamskem svetu razkriva obstoj nekaterih skupnih vrednot, denimo, resnicoljubnosti in objektivnosti. Za azijske in bližnjevzhodne novinarje so temeljne vrednote spoštovanje do drugih, strpnost do verske in kulturne raznolikosti, (omejena) resnicoljubnost ter svoboda in neodvisnost (Rao in Lee 2005). Po Prestonovi (2009) raziskavi so za novinarje iz enajstih držav najpomembnejše nepristranskost, objektivnost, uravnoteženost, poštenost, točnost in iskanje resnice. Kljub nekaterim široko sprejetim vrednotam pa so v različnih medijskih sistemih vidne tudi precejšnje razlike, opozarja Merrill (2009, 4). Tudi Weaver (1996; 1998) v študiji o profesionalnih vrednotah novinarjev iz enaindvajsetih držav ugotavlja obstoj »močnih nacionalnih razlik, ki pretehtajo nad kakršnimikoli univerzalnimi normami ali vrednotami novinarstva po svetu« (Weaver 1996, 89). Študija nacionalnih novinarskih kultur v osemnajstih državah z vseh celin sveta je prav tako pokazala podobnosti in razlike; deloma se je potrdila delitev na »zahodne« in »druge«, vendar tudi intervjuvani novinarji v zahodnih državah niso bili vedno enotni (Hanitzsch idr. 2011).

S številnimi študijami je bil dokazan pomen nacionalnega konteksta pri novinarskem sprejemanju odločitev, recimo, z raziskavo odločanja novinarjev o etičnih vprašanjih v ZDA in Izraelu (Berkowitz idr. 2004, 176). Četudi bi se bilo mogoče dogovoriti o univerzalnosti določenih vrednot, bi se njihova interpretacija in relativna vrednost (lahko) zelo razlikovali, kar je mogoče ponazoriti z različnim razumevanjem svobode govora in družbene odgovornosti v znanem primeru iz leta 2005, ko je danski časnik objavil karikature preroka Mohameda (Wasserman 2010, 71). Vrednota, ki se v številnih naborih pojavlja kot domnevno univerzalna, je, denimo, resnicoljubnost, vendar je novinarji v različnih okoljih ne vrednotijo enako. Intervjuvani novinarji iz Azije in z Bližnjega vzhoda jo razumejo z omejitvami in bi se ji bili pripravljene odreči na račun nekaterih drugih vrednot (Rao in Lee 2005, 115). Kot ugotavlja Deuze (2008, 18), novinarji v demokratičnih družbah sicer zagovarjajo določene skupne vrednote, vendar jih pri svojem delu aplicirajo na različne načine.

Pripisana pomembnost in razumevanje določenih vrednot sta povezana z različnimi tradicijami – z družbenimi, s kulturnimi in tudi filozofskimi. Japonska družba na primer pri zaščiti pravice do zasebnosti ni zelo občutljiva, kar lahko pripišemo japonskemu kulturno-družbenemu okolju; za običajnega Japonca je zasebnost uvožena ideja, saj Japonci

poudarjajo kolektivizem, in značilnost dobrega značaja je, da se človek nauči biti kooperativen z drugimi (Murata in Orito 2008, 239–240). Japonski duh kolektivizma izhaja predvsem iz konfucianizma in deloma iz budizma. Tudi demokratična japonska ustava in novi kodeks novinarske etike nista izničila posebnosti japonske družbe, kjer sta vrednoti hierarhije in harmonije visoko cenjeni tudi v medijskem komuniciranju (Winfield idr. 2000, 343). Opisano razumevanje je neskladno s poudarkom na posamezniku, značilnem za zahodne družbe. Za primer lahko vzamemo Nizozemsko, kjer se kažejo izrazite poteze individualizma in kulture konsenza (De Bony 2005) in kjer je zasebnost zelo cenjena (Van der Horst 1996, 22). A tudi v zahodnem svetu pravica do zasebnosti ni enako razumljena oziroma upoštevana. Nizozemski novinarji kljub navidezni privrženosti istim profesionalnim standardom v praksi posegajo v zasebnost javnih oseb manj napadalno kot, denimo, njihovi britanski kolegi (Vanacker 2014, 66–69), opravljeni tisk pa je v primerjavi z ZDA, Nemčijo in Veliko Britanijo ne samo številčno skromnejši, ampak tudi precej manj vsiljiv (Deuze in Yeshua 2001, 277).

Že bežen pregled novinarskih vrednot in norm, ki jih je mogoče razbrati iz etičnih kodeksov, novinarskih praks in stališč novinarjev, kaže tako na določeno stopnjo soglasja kot tudi razlike, kar pa nekaterih avtorjev ne odvrta od vizije univerzalnega kodeksa. Herrscher (2002, 286) na primer opisuje razlike v novinarskih tradicijah posameznih držav, a obenem ugotavlja, da te ne vplivajo na bistvene vrednote novinarske profesije, zato bi bilo po njegovem mnenju mogoče doseči soglasje o univerzalnem kodeksu.

O snovanju univerzalnega novinarskega kodeksa

Novinarski kodeksi po svetu so večinoma namenjeni novinarjem lokalnih, regionalnih in nacionalnih medijev (Ward 2010a, 158), kodeks na globalni ravni pa ni bil nikoli sprejet, prav tako obstajajo pomanjkljivosti na področju smernic za poročanje o mednarodnih dogodkih (Ward 2009). V preteklosti je bilo več poskusov oblikovanja mednarodnih etičnih kodeksov. Najstarejši sega v leto 1926, številni so sledili zlasti sredi dvajsetega stoletja, ko se je o tem prvič razpravljalo tudi v Združenih narodih: med letoma 1950 in 1952 je Podkomisija za svobodo obveščanja in tiska pripravila Osnutek mednarodnega kodeksa etike za zaposlene v obveščanju (*Draft International Code of Ethics for Information Personnel*), vendar se je Generalna skupščina leta 1954 odločila, da postopkov ne bo nadaljevala, osnutek pa je bil posredovan medijem in profesionalnim združenjem v uporabo po lastni presoji (MacBride idr. 1980, 243–244).

V naslednjih letih in desetletjih so številna mednarodna združenja zasnovala deklaracije ali etične kodekse, recimo, Mednarodna novinarska zveza (1954, Deklaracija o načelih vedenja novinarjev), Medameriško združenje izdajateljev televizijskih programov (1955, Deklaracija o etičnih načelih), novinarski sindikati Evropske skupnosti (1971, Deklaracija o dolžnostih in pravicah novinarjev) idr. (MacBride idr. 1980, 244). Za Deklaracijo o načelih vedenja novinarjev (*Declaration on the Principles of the Conduct of Journalists*), sprejeto leta 1954 in dopolnjeno leta 1986 na svetovnem novinarskem kongresu, White (2007) meni, da je »globalni standard etike« oziroma da »je univerzalen«, saj so ga potrdili novinarski sindikati in združenja iz zelo raznolikih kultur – od Japonske do Kolumbije, od Rusije do Konga, Kanade in Malezije, od ZDA do Irana. Da bi jo lahko uporabili kot izhodišče za globalno novinarsko etiko, se strinja tudi Ward (2008, 143).

MacBridova komisija je novinarski etiki posvetila precej pozornosti. Na podlagi skupnih členov kodeksov nacionalnih in mednarodnih novinarskih združenj je poskušala ugotoviti

viti, ali bi bilo mogoče zasnovati univerzalni kodeks; pripravljen je bil celo osnutek, vendar ni bilo soglasja niti o njegovi vsebini niti o potrebi po njem, zato sklepna priporočila govorijo le o načelih na nacionalni in regionalni ravni, ki pa jih mora brez vladnega vmešavanja pripraviti in sprejeti profesija sama (MacBride idr. 1980, 244, 262). Čeprav avtorji poročila niso priporočili uvedbe univerzalnega kodeksa, so zapisali, da prizadevanj zanj ni treba opustiti, še posebej, ker svet postaja vedno bolj medsebojno odvisen; nekatere temeljne prvine takega kodeksa je po njihovem mnenju mogoče najti v Unescovi deklaraciji o množičnih medijih (UNESCO 1978) kot tudi v določbah, ki so skupne večini zdajšnjih nacionalnih in regionalnih kodeksov (MacBride idr. 1980, 274).

Eden vidnejših poskusov snovanja univerzalnega kodeksa sega v leto 1998, ko so na srečanju Svetovnega združenja tiskovnih svetov (*World Association of Press Councils*) predlagali globalni etični kodeks, vendar predlog ni bil podprt (Frost 2000, 237). Leto pozneje je bila ustanovljena Zveza neodvisnih tiskovnih svetov Evrope (*Alliance of Independent Press Councils of Europe*), ki je v izjavi o ciljih zavzela stališče, da »ni mogoče sprejeti univerzalnega kodeksa etike ter da je treba nasprotovati vsiljevanju nadnacionalnih kodeksov in regulacijskih organizacij bodisi na evropski bodisi na globalni ravni« (AIPCE 1999).

Zagovornik globalne novinarske etike Stephen Ward je leta 2014 objavil *The Ward Code for Global Integrated Ethics*, za katerega navaja, da je »eden prvih celovitih prikazov temeljnih načel za novinarsko etiko v dobi globalnih in spletnih medijev« (Ward 2014). Izhaja iz ugotovitve, da v prejšnjem stoletju zapisani kodeksi izražajo dolžnosti novinarjev le do njihovih sodržavljancev, zato so zastareli. Predlagana načela so podlaga za premislek oziroma kažipot za prihodnjo globalno medijsko etiko, ki priznava, da se globalna načela različno uresničujejo v različnih medijskih kulturah; globalna načela torej ne smejo biti vsiljena različnim novinarskim kulturam, ampak jih te lahko interpretirajo po svoje.

Ob tem je treba opozoriti, da Ward govori o globalnem, in ne univerzalnem kodeksu. Pregled v tem sestavku citirane literature sicer kaže, da avtorji pojma *globalno* in *univerzalno* uporabljajo kot sopomenki, ki ju mestoma nadomeščajo z izrazi *mednarodno*, *skupno* in *transnacionalno*. Vendar *globalno* ni isto kot *univerzalno*, kot je mogoče ugotoviti na podlagi v prejšnjih delih opisanih utemeljitev globalne etike na eni strani in poskusov iskanja univerzalnih vrednot na drugi. Potreba po globalni etiki (in morebiti globalnem kodeksu) izhaja iz novih okoliščin, ki narekujejo globalno odgovornost novinarjev zaradi njihovih vedno bolj globalnih dometa in vpliva. Globalna etika na temelju kozmopolitske države razširja novinarsko odgovornost; njena temeljna zahteva je, da novinarji niso odgovorni zgolj lokalnim, regionalnim ali nacionalnim javnostim, ampak širše, pri čemer ni ključno iskanje univerzalnih vrednot in norm, ampak zavedanje, da mora novinarsko pojmovanje javnega interesa in skupnega dobrega preseči lokalno-nacionalne omejenosti, če želi prispevati k razumevanju in reševanju skupnih problemov vedno bolj globaliziranega sveta. Globalna novinarska etika primarno torej ne pomeni iskanja univerzalnih vrednot, ampak sprejetje kozmopolitske države pri razumevanju in uresničevanju novinarskih vrednot in norm posameznih kultur oziroma tradicij.

Težnje k univerzalnemu kodeksu pa v svojem bistvu ne izstopajo iz tradicionalnih okvirov novinarske odgovornosti do javnosti določenega lokalno-nacionalnega okolja, torej primarno niso povezane s kozmopolitsko državo in z odgovornostjo do državljanov sveta, ampak je zanje ključno iskanje skupnega imenovalca znotraj obstoječega, tj. doseganje soglasja o vrednotah in normah med novinarji v različnih kulturah in tradicijah, ki bi pomenilo, da novinarstvo privzema eno ključnih prvin klasičnih profesij, saj »odsotnost mednarodnega etičnega kodeksa jasno kaže, da je odsotna še ena pomembna razsežnost profesionalizacije

novinarstva« (Splichal 1988, 623). Medtem ko je (novinarska) profesionalizacija desetletja temeljila predvsem na funkcionalističnem pristopu, po katerem so profesije s svojo specializiranostjo in služenjem javnosti razumljene kot pozitivna prvina družbenoekonomskega razvoja, pa v 60. letnih 20. stoletja postane vpliven kritični pogled, po katerem so profesije braniki ozkih, elitističnih interesov, ki spodkopavajo demokracijo in državljane spreminjajo v pasivne potrošnike (Christians in Nordenstreng 2004, 15). Etični kodeksi kot del ideologije profesionalizma vzdržujejo idejo, da je novinarstvo domena specializiranega razreda (Ilgers 1999, 137), in novinarje izolirajo od širše skupnosti (Glasser in Marken 2005, 270). Ob različnih pogledih na vlogo, pomen in učinkovitost zdajšnjih etičnih kodeksov se je treba vprašati, ali je univerzalni kodeks sploh pravi korak na poti h globalni odgovornosti.

Z univerzalnim kodeksom h globalni odgovornosti?

Etični kodeksi so dragoceni kot orodje za samopremislek, ki je novinarjem v pomoč pri razumevanju narave njihovega dela (Christians in Nordenstreng 2004, 19), vendar jih ni mogoče enačiti z novinarsko etiko. Tako imenovana *formalna novinarska etika*, ubesedena v etičnih kodeksih, je zgolj del – in včasih niti ne najpomembnejši del – novinarske etike v določenem okolju (Hafez 2002, 226). Novinarji iz različnih novinarskih kultur različno vrednotijo učinkovitost kodeksov (gl. Fengler idr. 2015), na novinarsko odločanje o etičnih vprašanjih pa vplivajo različni dejavniki. Pogosto ga usmerjajo napetosti med profesionalnimi vrednotami in organizacijskimi imperativi, pri čemer kodeksi novinarjem ne morejo ponuditi vseh odgovorov za reševanje zapletenih dilem, h katerim prispevajo poslovni pritiski, interesi virov in skrb za javni interes (Berkowitz in Limor 2003, 783–784). Raziskava etičnih usmeritev novinarjev iz osemnajstih držav z različnih koncev sveta je, denimo, potrdila velik vpliv ideoloških, kulturnih in družbenih dejavnikov na novinarsko reševanje etičnih dilem (Plaisance idr. 2012), Berkowitz in drugi (2004, 176) pa so ugotovili, da je osebni vrednostni sistem lahko pomembnejši od kodeksov.

Kaj lahko sklenemo na podlagi kritičnega pristopa k novinarski profesionalizaciji in ugotovitve, da tudi etični kodeksi na nacionalnih ravneh niso edini vir novinarjevih etičnih presoj? Ali je ob omejitvah kodificirane morale smiselno iskati temelje za univerzalni kodeks, ki ne bo razrešil zdajšnjih problemov novinarstva, ampak bo kvečjemu dodal nove? Ali je premislek o etiki, ki bo zmogla odgovarjati na izzive sodobnega medijskega in družbenega okolja, smiselno obremenjevati z razpravo o univerzalnem kodeksu? Da bi bili zmožni poročati o raznolikih problemih, kulturah in prepričanjih sodobnega sveta, novinarji potrebujejo višje profesionalne standarde, so zapisali avtorji poročila *Mnogo glasov, en svet* (MacBride idr. 1980, 263). Toda ali bi uvedba univerzalnega etičnega kodeksa pomenila zviševanje standardov?

Poleg tega je priprava konceptualnega okvira za globalno etiko zgolj del etičnih reform, ki pa morajo vključevati tudi napore za razvijanje kakovostnejših medijskih institucij in praks; kot piše Ward (2005, 17–18), bodo prizadevanja za etično ravnanje novinarjev brez učinka, če moralni napredek novinarjev ne bo podprt z institucionalno klimo, ki bo v uredništvih spodbujala globalne vrednote. Novinarska uredništva so namreč bistveni dejavnik tako pri spodbujanju kot zaviranju novinarske odgovornosti (Fengler idr. 2015, 260). Da višjih profesionalnih standardov ni mogoče vsiliti s predpisi, so opozorili tudi v MacBridovem poročilu (MacBride idr. 1980, 262). Pomembno je ustvariti za etično ravnanje ustrezne razmere. Poročilo v zvezi s tem navaja Bogdana Osolnika (v MacBride idr. 1980, 242):

Novinarska etika ne more biti omejena na razglašanje načel in zahtevanje, naj jih novinarji spoštujejo. Treba si je nenehno prizadevati za povečanje dejanskih možnosti za svobodno in odgovorno delo v medijih. Eden od najpomembnejših pogojev za to je nedvomno demokratizacija notranjih odnosov v množičnih medijih. Stopnja, do katere lahko tisti, ki delajo v medijih, razvijejo svojo ustvarjalnost ter uveljavijo svoje moralne in profesionalne lastnosti, je odvisna od načina upravljanja institucije, razpoložljivih finančnih virov, uredniške politike in mnogih drugih konkretnih pogojev.

Navedeno razmišljanje – aktualno tudi po treh desetletjih in pol – opozarja na problem (ne)avtonomije novinarstva in medijev oziroma na bistvo krize novinarske etike, ki je predvsem kriza novinarja kot subjekta (o tem več v Poler Kovačič 2005), ko njegovo mesto prevzemajo lastniki kapitala ter nosilci politične moči in oblasti. Težave novinarstva se poglobljajo, novi kodeksi pa jih ne rešujejo. Gotovo ni realno pričakovati, da bodo kodeksi vplivnejši od ekonomskih pritiskov, ki novinarje silijo k ustvarjanju vsebin, v katerih ima privlačnost za bralce oziroma oglaševalce prednost pred etičnostjo – še zlasti ne v negotovih razmerah prekarnega dela in neurejenega socialnega položaja novinarjev. Tu so za novinarstvo ključni izzivi sodobnega časa, na katere pa ni mogoče odgovoriti s sprejemanjem novih kodeksov in gotovo ne z univerzalnim etičnim kodeksom. Če se novinarstvo in družba ne bosta soočila z njimi, se bodo trendi nižanja novinarskih standardov (gl. Ward 2010a, 3) krepili tako na lokalno-nacionalnih kot tudi na globalni ravni.

Vendar ugotovljeno ne pomeni, da novinarska etika novega tisočletja ne potrebuje kozmopolitske perspektive in usmeritve h globalno odgovornemu poročanju. Zavrnitev univerzalnega kodeksa, ki izhaja iz omejitev kodificiranja novinarske odgovornosti na splošno, terja premislek, kako k istemu cilju – torej globalno odgovornemu novinarstvu – stremeti na druge načine. Christians in Nordenstreng (2004) predlagata revizijo zdajšnjega koncepta etike iz profesionalne v državljansko, ki namesto na posebnih dolžnostih novinarjev temelji na univerzalni človeškosti, zato ne potrebuje z lokalno-nacionalnimi interesi omejenih profesionalnih kodeksov (prav tam, 13–14). H globalni odgovornosti novinarjev lahko prispeva tudi novinarsko izobraževanje. Ward (2011b) na primer svetuje, naj učitelji etike bodoče novinarje usposabljaajo za globalno odgovorno sporočanje tudi s poučevanjem množstva pristopov k novinarski etiki z različnih koncev sveta. Navedeno tudi ne pomeni, da je treba opustiti razprave o univerzalnem kodeksu. Pogovor o samoregulaciji znotraj novinarskih skupnosti je koristen, vendar ne sme biti osredotočen le na zapis univerzalnega kodeksa kot primarni cilj. Razprave o kodeksu bi morale biti del obsežnega in nenehnega samospraševanja novinarjev o svojem poslanstvu, položaju in prihodnosti. Razumeti jih je treba predvsem kot priložnost za širšo analizo stanja v profesiji in kritičen premislek o tem, kaj lahko novinarska skupnost in družba storita za premostitev ovir pri uresničevanju cilja svobodnega in odgovornega novinarstva.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorica ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

LITERATURA

- AIPCE. 1999. "Statement of Aims." <http://www.aipce.net/aboutAipce.html>.
- Apel, Karl-Otto. 2000. "Globalization and the Need for Universal Ethics." *European Journal of Social Theory* 3 (2): 137–155.
- Bauman, Zygmunt. 1993. *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.

- Berkowitz, Dan, in Yehiel Limor. 2003. "Professional Confidence and Situational Ethics: Assessing the Social-Professional Dialectic in Journalistic Ethics Decisions." *Journalism & Mass Communication Quarterly* 80 (4): 783–801.
- Berkowitz, Dan, Yehiel Limor in Jane Singer. 2004. "A Cross-Cultural Look at Serving the Public Interest: American and Israeli Journalists Consider Ethical Scenarios." *Journalism* 5 (2): 159–181.
- Brislin, Tom. 2004. "Empowerment as a Universal Ethic in Global Journalism." *Journal of Mass Media Ethics* 19 (2): 130–137.
- Christians, Clifford G. 1997. "The Ethics of Being in a Communications Context." V: *Communication Ethics and Universal Values*, uredila Clifford Christians in Michael Traber, 3–21. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- Christians, Clifford, in Kaarle Nordenstreng. 2004. "Social Responsibility Worldwide." *Journal of Mass Media Ethics* 19 (1): 3–28.
- De Bony, Jacqueline. 2005. "Dutch Decision as Rooted in Dutch Culture: An Ethnologic Study of the Dutch Decision Process." <https://hal.archives-ouvertes.fr/halshs-00113147/document>
- Deuze, Mark, in Daphna Yeshua. 2001. "Online Journalists Face New Ethical Dilemmas: Lessons from the Netherlands." *Journal of Mass Media Ethics* 16 (4): 273–292.
- Deuze, Mark. 2005. "What Is Journalism? Professional Identity and Ideology of Journalists Reconsidered." *Journalism* 6 (4): 442–464.
- Deuze, Mark. 2008. "Understanding Journalism as Newswork: How It Changes, and How It Remains the Same." *Westminster Papers in Communication and Culture* 5 (2): 4–23.
- Fengler, Susanne, idr. 2015. "How Effective is Media Self-Regulation? Results from a Comparative Survey of European Journalists." *European Journal of Communication* 30 (3): 249–266.
- Frost, Chris. 2000. *Media Ethics and Self-Regulation*. Harlow: Longman.
- Glasser, Theodore L., in Lise Marken. 2005. "Can We Make Journalists Better?" V: *Making Journalists: Diverse Models, Global Issues*, uredil Hugo de Burgh, 264–276. London, New York: Routledge.
- Hafez, Kai. 2002. "Journalism Ethics Revisited: A Comparison of Ethics Codes in Europe, North Africa, the Middle East, and Muslim Asia." *Political Communication* 19 (2): 225–250.
- Hanitzsch, Thomas, idr. 2011. "Mapping Journalism Cultures across Nations: A Comparative Study of 18 Countries." *Journalism Studies* 12 (3): 273–293.
- Herrscher, Roberto. 2002. "A Universal Code of Journalism Ethics: Problems, Limitations, and Proposals." *Journal of Mass Media Ethics* 17 (4): 277–289.
- IFJ. 1954/1986. "IFJ Declaration of Principles on the Conduct of Journalists." <http://www.ifj.org/about-ifj/ifj-code-of-principles/>
- IFJ. 1999. "Media Ethics and Self-regulation." <http://www.ifj.org/nc/news-single-view/browse/26/backpid/236/article/media-ethics-and-self-regulation-conclusions-of-the-conference-tirana-september-1999/>
- Iggers, Jeremy. 1999. *Good News, Bad News: Journalism Ethics and the Public Interest*. Boulder: Westview Press.
- Kraidy, Marwan M. 1999. "The Global, the Local, and the Hybrid: A Native Ethnography of Glocalization." *Critical Studies in Mass Communication* 16 (4): 456–576.
- MacBride, Sean, idr. 1980. *Many Voices, One World*. Paris: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>.
- Maruyama, Tetsuo. 2008. "Toward the Universal Ethics and Values in the Age of Globalization: with Reference to Japanese Religions Compared to Modern Rationalism." *Politics and Religion* 2 (2): 165–182.

- Melé, Domènec, in Carlos Sánchez-Runde. 2013. "Cultural Diversity and Universal Ethics in a Global World." *Journal of Business Ethics* 16 (4): 681–687.
- Merrill, John C. 2009. "Introduction to Global Western Journalism Theory." V: *Global Journalism: Topical Issues and Media Systems*, uredil Arnold S. de Beer, 3–21. Boston: Pearson Education.
- Murata, Kiyoshi, in Yohko Orito. 2008. "Rethinking the Concept of the Right to Information Privacy: A Japanese Perspective." *Journal of Information, Communication and Ethics in Society* 6 (3): 233–245.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost/The Public* 12 (3): 5–12.
- Perkins, Michael. 2002. "International Law and the Search for Universal Principles in Journalism Ethics." *Journal of Mass Media Ethics* 17 (3): 193–208.
- Plaisance, Patrick Lee, Elizabeth A. Skewes in Thomas Hanitzsch. 2012. "Ethical Orientations of Journalists around the Globe: Implications from a Cross-National Survey." *Communication Research* 39 (5): 641–661.
- Poler Kovačič, Melita. 2005. *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: FDV.
- Preston, Paschal. 2009. *Making the News: Journalisms and News Cultures in Europe*. London, New York: Routledge.
- Rao, Shakuntala, in Seow Ting Lee. 2005. "Globalizing Media Ethics? An Assessment of Universal Ethics among International Political Journalists." *Journal of Mass Media Ethics* 20 (2): 99–120.
- Rao, Shakuntala. 2009. "Glocalization of Indian Journalism." *Journalism Studies* 10 (4): 474–488.
- Reese, Stephen D. 2010. "Journalism and Globalization." *Sociology Compass* 4 (6): 344–353.
- Splichal, Slavko. 1988. "Izobraževanje, etika in profesionalizacija novinarstva." *Teorija in praksa* 25 (5): 619–624.
- Starck, Kenneth. 2001. "What's Right/Wrong with Journalism Ethics Research?" *Journalism Studies* 2 (1): 133–152.
- Strentz, Herb. 2002. "Universal Ethical Standards?" *Journal of Mass Media Ethics* 17 (4): 263–276.
- The Ward Code for Global Integrated Ethics. 2014. <http://mediamorals.org/the-ward-code-for-global-integrated-ethics/>
- Thornton, William H. 2000. "Mapping the 'Glocal' Village: the Political Limits of 'Glocalization.'" *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 14 (1): 79–89.
- UNESCO. 1978. "Declaration on Fundamental Principles Concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, Apartheid and Incitement to War." http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13176&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Van der Horst, Han. 1996. *The Low Sky: Understanding the Dutch*. Den Haag: Scriptum Books, Schiedam/Nuffic.
- Vanacker, Bastiaan. 2014. "Covering the Private Lives of Public Officials: Comparing the United Kingdom, Flanders, and the Netherlands." V: *The Ethics of Journalism: Individual, Institutional and Cultural Influences*, uredila Wendy N. Wyatt, 65–72. London, New York: I. B. Tauris.
- Ward, Stephen J. A. 2005. "Philosophical Foundations for Global Journalism Ethics." *Journal of Mass Media Ethics* 20 (1): 3–21.
- Ward, Stephen J. A. 2008. "Global Journalism Ethics: Widening the Conceptual Base." *Global Media Journal – Canadian Edition* 1 (1): 137–149.
- Ward, Stephen J. A. 2009. "Global Journalism Ethics." http://www.journalismethics.info/global_journalism_ethics/index.htm

- Ward, Stephen J. A. 2010a. *Global Journalism Ethics*. Montreal, Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Ward, Stephen J. A. 2010b. "Summary of 'Toward a Global Media Ethics: Theoretical Perspectives.'" *Journal of Mass Media Ethics* 25 (1): 65–68.
- Ward, Stephen J. A. 2011a. "Ethical Flourishing as Aim of Global Media Ethics." *Journalism Studies* 12 (6): 738–746.
- Ward, Stephen J. A. 2011b. "5 Principles for Teaching Journalism Ethics in the Digital Age." <http://mediashift.org/2011/02/5-principles-for-teaching-journalism-ethics-in-the-digital-age046/>
- Ward, Stephen J. A. 2014. "Introducing the Ward Code for Global Integrated Ethics." <http://mediamorals.org/introducing-the-ward-code-for-global-integrated-ethics/>
- Wasserman, Herman, in Shakuntala Rao. 2008. "The Globalization of Journalism Ethics." *Journalism* 9 (2): 163–181.
- Wasserman, Herman. 2009. "Global Journalism Ethics." V: *Global Journalism: Topical Issues and Media Systems*, uredila Arnold S. de Beer in John C. Merrill, 85–94. Boston: Pearson.
- Wasserman, Herman. 2010. "The Search for Global Media Ethics." V: *Journalism Ethics: A Philosophical Approach*, uredil Christopher Meyers, 69–83. Oxford: Oxford University Press.
- Wasserman, Herman. 2011. "Towards a Global Journalism Ethics via Local Narratives." *Journalism Studies* 12 (6): 791–803.
- Weaver, David. 1996. "Journalists in Comparative Perspective: Backgrounds and Professionalism." *Javnost—The Public* 3 (4): 83–91.
- Weaver, David. 1998. "Journalists around the World: Commonalities and Differences." V: *The Global Journalist: News People around the World*, uredil David H. Weaver, 455–480. Cresskill: Hampton Press.
- White, Aidan. 2007. *To Tell You the Truth: The Ethical Journalism Initiative*. Bruselj: IFJ. http://ethicaljournalisminitiative.org/pdfs/EJI_book_en.pdf
- Winfield, Betty H., Takeya Mizuno in Christopher E. Beaudoin. 2000. "Confucianism, Collectivism and Constitutions: Press Systems in China and Japan." *Communication Law and Policy* 5 (3): 323–347.

Melita Poler Kovačič je redna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: melita.poler-kovacic@fdv.uni-lj.si.

STISKA TISKA: PERCEPCIJA NOVINARSKIH VLOG V OČEH BRALCEV SLOVENSКИH OSREDNJIH TISKANIH IN SPLETNIH MEDIJEV

Boris Mance, Jožica Zajc

Članek v kontekstu tehnološkega razvoja in digitalizacije medijev na podlagi javnomnenjske raziskave, izvedene na reprezentativnem vzorcu 500 prebivalcev Slovenije, obravnava razlike v percepciji normativnih in empiričnih novinarskih vlog v očeh bralcev tiskanih in spletnih informativnih medijev. Rezultati kažejo na pomembno vlogo tiska pri zaznavanju in oblikovanju stališč bralcev do novinarskih vlog. Spletno novinarstvo, v primerjavi s tiskom, ne udejanja te vloge, kar je skrb vzbujajoče glede na trenutno krizo tiskanih medijev in posledic, ki jih to prinaša v družbeno komuniciranje. Študija nadalje ugotavlja, da prebivalci Slovenije pri novinarjih tiskanih in spletnih medijev prepoznajo opravljanje štirih empiričnih vlog – visokomodernistične, sugestivno-tabloidne, nadzorne in komunitaristične – ter treh normativnih vlog, ki naj bi jih novinarji opravljali – poznomodernistične, zabavno-nadzorne in komunitaristične.

KLJUČNE BESEDE: normativne vloge novinarjev, empirične vloge novinarjev, tiskani mediji, spletni mediji

Distress of the press: Perception of journalistic roles in the eyes of readers of the core print and online media in Slovenia

An article in the context of technological development and digitisation of the media on the basis of survey carried out on a representative sample of 500 residents of Slovenia discusses differences in the perception of normative and empirical journalistic roles in the eyes of readers of print and online news media. The results show the important role of the press in sensing and shaping the views of readers regarding journalistic roles. Online journalism, in comparison with the press, is not realising this role, which is worrying given the current crisis of the print media and the consequences this entails in social communication. The study further notes that residents of Slovenia in journalists of the print and online media recognise the performance of four empirical roles: high modernist, suggestively-tabloid, control and communitarian, and three normative roles that journalists should perform: late modernist, amusing-control and communitarian.

KEYWORDS normative role of journalists, empirical role of journalists, print media, online media

Tehnološka eksplozija v komuniciranju prinaša tako precejšnji potencial in pomembne posledice. Rezultat je odvisen od ključnih odločitev in od tega, kje in kdo jih bo sprejel (MacBride idr. 1980, 258).

Uvod

Pereči problemi odnosa komuniciranja do družbene moči oziroma komuniciranja do svobode, kot so problemi medijske lastniške koncentracije, uporabe novih komunikacijskih tehnologij in nadzora nad informacijskimi tokovi, niso novi. Številne med njimi je pred natančno 35 leti mednarodna skupina šestnajstih strokovnjakov v okviru Unesca, pod vodstvom Seana MacBrida, t. i. MacBridova komisija, prepoznala kot ključne strukturne probleme in nanje opozorila v poročilu *Mnogo glasov, en svet*. Skupina je v poročilu predložila tudi vrsto ukrepov, ki bi prispevali k večji demokratizaciji globalnega družbenega komuniciranja, tj. k »novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi«. Poročilo je naletelo na ostre očitke, zlasti ZDA in Velike Britanije, češ da gre za »komunistični napad na svobodo (zasebne lastnine in oglaševanja) ter sprejemanje komunizma« (Fuchs 2015, 226). Določene probleme, ki so se kazali na obzorju in smo jim, zaradi normalizacije interneta, priče danes, npr. odnos med tehnologijo in vlogo novinarstva, je komisija predvidela že takrat. Poročilo zaradi izrazite obstrukcije ni aktualiziralo svojega normativnega potenciala, še vedno pa predstavlja normativni apel po odpravi neenakosti in neravnovesij globalnega komuniciranja in zagovarja, da »svobode informacij ne smemo reducirati na novičarski trg« (Tresserras 2005, 2).

V tem oziru s komercializacijo novinarstva komisija prepoznava spremembe novinarskih vlog, ki nastanejo kot posledica uvedbe novih tehnologij. Z uvedbo teh je omogočeno neposredno poročanje, posledica katerega je postopno izpodrivanje deliberativne novinarske vloge, značilne za tisk, s čedalje pomembnejšo posredniško vlogo. Komisija med novimi tehnologijami kot ključno izpostavi uvedbo takrat novega medija, televizije:

Vloga časopisov v obtoku novic pojenja, saj je radiodifuzija, še posebej televizija, v razvitih državah povečala poročanje in utrdila svojo privlačnost kot vir novic. Kljub temu imajo časopisi čedalje pomembnejšo vlogo pri pojasnjevanju, interpretaciji in komentiranju dogodkov v družbi, še posebej pri širokih razpravah o pomembnih družbenih ciljih ali svetovnih zadevah, ki se odvijajo in zahtevajo razširjeno analizo v nasprotju z neposrednim poročanjem. /.../ Prepričanje, da tako poročevalci kot časopisi nimajo drugih obveznosti kot prikazati novice in dejstva, je bilo pogosto postavljeno pod vprašaj. /.../ Zato je ponovno treba proučiti določena prepričanja o vlogi tiska in še bolj utrditi potrebo po natančnemu določanju različnih vlog novinarjev (MacBride idr. 1980, 59–60).

Potrebe po ponovnem določanju različnih vlog novinarjev ponovno postanejo pomembne s pojavom interneta slabi dve desetletji pozneje. Razprave o potencialih za demokratizacijo družbenega komuniciranja oživijo. Prve predstave, nošene na krilih tehnološkega determinizma, so verjele, da bo internet zaradi nižjih stroškov distribucije informacij, hitrosti, geografske brezmejnosti, enakopravnosti uporabnikov in odsotnosti nadzora (Albrecht 2006) zmožen ponuditi univerzalen in neoviran dostop do virtualne javne sfere in tako znatno prispevati k večji politični participaciji in demokratizaciji političnih procesov (Mitra 2001). Pozneje pa so se začeli pojavljati tudi dvomi, povezani s strukturnimi problemi interneta, kot so »anonimnost, omejen dostop, fragmentirana mrežna struktura in posle-

dično omejena, razdrobljena občinstva«, po katerih se bistveno razlikuje od univerzalnega občinstva, značilnega za javno sfero, medijalizirano prek tiska« (Bohman 2004, 139).

Proučevanje novinarskih vlog, ki so ga kot pomembnega izpostavljali že člani MacBridove komisije (1980, 60), je tudi osrednji namen tega prispevka – proučevali jih bomo v luči percepcije bralcev osrednjih tiskanih in spletnih informativnih medijev. Spremembe tradicionalnih novinarskih vlog, ki potekajo vzporedno z internetizacijo družbenega komuniciranja, so pomembne za razumevanje aktualne metamorfoze novinarstva zaradi njihovih posledic v družbenem komuniciranju.

Gutenbergova galaksija v digitalnem vesolju

Tehnološke inovacije, od telegrafa, prek radia in televizije, so bile vseskozi prisotne in so do določene mere vplivale in spreminjale »novinarsko produkcijo, distribucijo, organizacijo in rutine« (Russial, Laufer in Wasko 2015, 305). Tako MacBridovo poročilo predpostavlja, da razvoj komunikacijskih sredstev ne prispeva k tekmovanju med različnimi mediji, temveč k medsebojni odvisnosti, in da v »elektronski dobi« ne obstajajo indici, ki bi pričali o zatonu tiskanih medijev (MacBride idr. 1980, 67). Kljub temu pa je komisija prepoznala in identificirala spremembe, ki so jih prinašale tehnološke inovacije zlasti pri profesionalizaciji in specializaciji poklicev:

Sodobna tehnologija, v obliki novih tiskarskih in novičarskih diseminacijskih procesov, je vdrla v Gutenbergovo galaksijo. Prihod satelitov, računalnikov, laserjev in drugih tehnoloških inovacij je že pomembno povečala in bo še naprej povečevala število in raznolikost poklicev, nujnih, da bi komuniciranje delovalo (MacBride idr. 1980, 227).

Uvedba novih tehnologij v navezavi s procesi komercializacije, pri čemer se »medijski interes združuje s politikami množične družbe«, prispeva k znatnim spremembam v definiciji novinarskega poklica (Hardt 1993, 22). Čeprav je treba vzroke za odmik tiska od vloge katalizatorja javne razprave (Franklin 2008) iskati v komercializaciji novinarskih vsebin, ne pa jih pripisovati posledicam uvedbe novih tehnologij (Kovach in Rosentiel 2014), se družbena omrežja, blogi in žvižgaški portali, ki ponujajo novice in mnenja, postavljajo kot alternativa tradicionalnim medijem in njihovi agendi. Obenem zamegljujejo izrazite ločnice med vlogami profesionalnih novinarjev in državljanov ter prevprašujejo definicijo novinarja in profesije (Brunns 2005; Jenkins 2006). Tako internet, po eni strani, opolnomoči občinstva pri produkciji novic (npr. participativno in državljansko novinarstvo), po drugi pa, do določene mere, »deinstitucionalizira« klasično novinarstvo (Russial, Laufer in Wasko 2015, 301).

Dileme o vlogah in definiciji novinarja v digitalnem okolju so v sedanjosti postale predmet številnih razprav (glejte npr. Kovach in Rosentiel 2014; Russial, Laufer in Wasko 2015). Opravljanje novinarskih vlog ne vpliva nujno na poklicno samopercepcijo posameznika. Tako npr. blogerji, čeprav opravljajo isto vlogo, denimo, nadzora oblasti, sami sebe ne dojemajo kot novinarje (Fulton 2015). Ob bok dilemi o tem, kaj je novinarstvo danes, se logično postavlja tudi dilema, kakšno naj bi bilo. To je problem, ki je pomemben za razumevanje aktualnih sprememb novinarstva in kliče po poglobljeni znanstveni refleksiji.

Glede na to, da v znanstvenem opusu ni podrobnejših raziskav o percepcijah občinstev do normativnih in empiričnih novinarskih vlog v kontekstu aktualnih tehnoloških sprememb, poskuša pričujoča študija zapolniti raziskovalno vrzel, pri čemer se zastavlja osrednje raziskovalno vprašanje:

Kako se razlikujejo percepcije bralcev osrednjih slovenskih tiskanih in spletnih informativnih medijev do empiričnih in normativnih vlog novinarjev?

Študijo umeščamo v slovenski kontekst, kjer je pred dvema desetletjema že prišlo do »občutnih transformacij v odnosu med državo, civilno družbo in mediji, ki so v Sloveniji nastopile z vpeljavo različice zahodnega tipa demokracije in tržne ekonomije« (Vobič 2009, 21). V pričujočem prispevku se sklicujemo na pet normativnih novinarskih vlog (glejte Splichal 2000; Vobič 2009): *posredniško* – posredovanje objektivnih informacij, *razvedrilno* – posredovanje zabavnih in razvedrilnih vsebin, *zagovorniško* – zagovarjanje interesov določenih družbenih skupin, *razsvetljsko* – nadzor nad odločevalci, vzgoja in izobraževanje bralcev ter kritično sporočanje in *komunitaristično* – spodbujanje razprave z državljanji z namenom ugotavljanja skupnih problemov in iskanja ustreznih rešitev. Ker ni bilo podrobnejših raziskav o percepciji občinstev o novinarskih vlogah v kontekstu aktualnih tehnoloških sprememb, preverjamo stališča o vlogah novinarjev posebej med občinstvom tiskanih in občinstvom spletnih medijev.

Metode

Članek temelji na podatkih, zbranih z anketnim vprašalnikom, ki je bil v okviru projekta *Novinarstvo in internet: politični, ekonomski in kulturni vidiki tehnoloških transformacij sodobnega novinarstva* izveden na reprezentativnem vzorcu 500 prebivalcev Slovenije. Anketiranje je v organizaciji agencije Pristop skupina potekalo telefonsko med 19. junijem in 6. julijem 2015. V analizo smo vključili anketirance, ki informacije o aktualnih dogodkih pridobivajo v tisku (N = 354) in/ali po spletu (N = 243).

Vprašalnik za percepcijo uresničevanja normativnih vlog novinarjev je nastal na podlagi normativnih vrst novinarstva (glejte Vobič 2009) in vprašalnika mednarodnega projekta *Political Communications Cultures in Western Europe* (glejte Splichal 2009). Z njim smo ugotovili stališča anketirancev do petih novinarskih vlog: *posredniške*, *razvedrilne*, *zagovorniške*, *razsvetljske* in *komunitaristične*. Za vsako vlogo smo oblikovali tri indikatorje/trditve in anketirance vprašali, ali novinarji to počnejo ali ne (empirične vloge), nato pa še, ali bi morali to početi ali ne (normativne vloge). Da bi ugotovili, v kakšnem odnosu so tehnologije s predstavo državljanov o tem, kaj novinarji počnejo in kaj bi morali početi, smo ugotavljali skladnost percepcij novinarskih vlog med bralci tiskanih in spletnih informativnih medijev.

Ob predpostavki, da so bralci večjega števila medijev bolj informirani in kredibilneje razsojajo o vlogah novinarjev kot tisti, ki berejo manjše število medijev, smo kot ključni spremenljivki obravnavali število branih tiskanih in spletnih informativnih medijev. Ustvarili smo ju z rekodiranjem iz odprtih vprašanj o konkretnih medijih, ki jih posamezniki berejo. Upoštevali smo le informativne medije, pri tem osem tiskanih, od tega pet dnevnikov (*Delo*, *Dnevnik*, *Finance*, *Primorske novice*, *Večer*) in tri tednike (*Mladino*, *Reporter in Demokracijo*) ter enajst spletnih mest: *delo.si*, *dnevnik.si*, *finance.si*, *vecer.com*, *primorske.si*, *mladina.si*, *reporter.si*, *planet.si*, *24ur.si*, *siol.net* in *rtvslo.si*.

Kakšne so razlike v povprečnem številu branih tiskanih in spletnih medijev glede na dojete novinarske vloge, smo preverjali s t-testom za neodvisna vzorca – posebej za empirične in posebej za normativne novinarske vloge. Kakšno je ujemanje teoretično postavljenih indikatorjev za merjenje petih novinarskih vlog na empirični in normativni ravni smo preverili s faktorsko metodo glavnih osi (PAF). Kako so dimenzije novinarskih vlog povezane

s številom tiskanih in spletnih medijev, ki jih anketiranci berejo, smo preverili s Pearsonovim testom korelacije. Vse analize so izvedene v programu SPSS 22.0.

Rezultati

Med 354 anketiranimi, ki berejo tiskane medije, jih 107 oz. 30,3 odstotka ne bere nobenega od izbranih informativnih nacionalnih medijev. Med 243 bralci medijev na spletu je delež tistih, ki ne berejo informativnih medijev, manjši – le 6,4 odstotka. Anketirani v povprečju berejo enega od izbranih osmih informativnih tiskanih medijev ($\bar{x} = 1,07 \pm 0,997$) in dva od enajstih spletnih informativnih medijev ($\bar{x} = 1,86 \pm 1,32$). Pri tem le osem odstotkov anketiranih bere več kot tri različne tiskane informativne medije in 10,4 odstotka je tistih, ki berejo več kot tri spletne medije. Med anketiranimi ni nikogar, ki bi bral več kot pet izbranih tiskanih medijev ali več kot devet spletnih medijev iz našega nabora. Z namenom zadostitve predpogoja za izvedbo t-testa smo štiri ali več medijev združili v skupno kategorijo in s tem zagotovili približno normalno porazdelitev.

Empirične vloge novinarjev

Glede na frekvenčne porazdelitve odgovorov na posamezne trditve, s katerimi smo merili empirične vloge novinarjev, med bralci tiska in spleta ni bistvenih razlik. Porazdelitve odgovorov se najbolj razlikujejo v percepciji novinarske sugestivnosti, pri čemer le nekoliko več bralcev tiska kot bralcev spletnih medijev (za sedem do enajst odstotkov) meni, da novinarji »predvsem zagovarjajo svoje poglede«, »predlagajo, kaj je treba storiti«, in »zagovarjajo interese določenih družbenih skupin« (tabela 1). Pri obeh skupinah bralcev večina (med 83 in 88 odstotki) ne soglaša, da novinarji »poročajo zabavno«, a se strinjajo, da »poročajo zanimivo za čim več ljudi«.

Med skupinama anketirancev, ki različno dojemata empirične vloge novinarjev (ali se strinjajo s posamezno trditvijo ali ne), se pri sedmih indikatorjih nakazujejo statistično značilne razlike v številu branih tiskanih informativnih medijev, medtem ko se pri bralcih spletnih informativnih medijev te razlike nakazujejo zgolj pri dveh indikatorjih (tabela 1).

Bralci večjega števila tiskanih informativnih medijev se statistično značilno ($p \leq 0,05$) ne strinjajo, da novinarji opravljajo posredniške (ne poročajo tako, da si lahko ustvarimo tehtno mnenje, vseh vpletenih strani ne vključujejo enako in ne ločujejo jasno dejstev od svojega mnenja) in komunitaristične vloge (ne objavljajo slik in informacij, ki jih pošljejo običajni ljudje), strinjajo pa se, da novinarji opravljajo razsvetljsko vlogo (nadziranje delovanja vplivnih oseb). Rezultati nakazujejo ($p \leq 0,10$) tudi razlike v dojemanju razvedrilne vloge novinarjev – da te novinarji ne opravljajo (poročajo zanimivo za čim več ljudi in ne poročajo zabavno), navajajo anketiranci, ki v povprečju berejo več tiskanih medijev. Pri percepciji opravljanja zagovorniške vloge novinarjev ni statistično značilnih razlik v številu tiskanih in spletnih medijev, ki jih anketiranci berejo.

Posamezniki, ki različno dojemajo empirične vloge novinarjev, v povprečju spremljajo enako število informativnih spletnih medijev. Edina statistično značilna razlika se kaže v dojemanju razsvetljske in pogojno razvedrilne novinarske vloge. Državlani, ki menijo, da novinarji skušajo vplivati na odločitve politikov ($p \leq 0,05$) in o izbrani temi ne poročajo zabavno ($p \leq 0,10$), berejo več informativnih spletnih medijev.

TABELA 1

Razlike v branosti informativnih medijev glede na percepcije empiričnih novinarskih vlog

Vloge po teoriji	Vloge - faktorji	Novinarji v prispevkih o izbrani temi ...	Bralci tiskanih medijev (N=354)		Povprečno število branih tiskanih medijev med bralci, ki se		Bralci spletnih medijev (N=243)		Povprečno število branih spletnih medijev med bralci, ki se	
			Število bralcev, ki se strinja	% bralcev, ki se strinja	strinjajo	ne strinjajo	Število bralcev, ki se strinja	% bralcev, ki se strinja	strinjajo	ne strinjajo
Postredniška	Visokomodernistična	... poročajo tako, da si lahko ustvarimo tehtno mnenje.	209	61,7	0,88***	1,29***	129	56,1	1,78	1,87
		... enako vključujejo vse vpletene strani.	124	36,9	0,93**	1,16**	78	33,3	1,77	1,80
		... jasno ločujejo dejstva od svojih mnenj.	153	48,0	0,93***	1,23***	115	53,5	1,90	1,78
Razvedrilna		... poročajo zanimivo za čim več ljudi.	293	85,4	1,00*	1,29*	193	83,2	1,76	1,66
		... poročajo poenostavljeno.	207	62,9	1,07	1,07	137	61,2	1,82	1,82
Zagovorniška	Sugestivno-fabloidna	... poročajo zabavno.	41	12,2	0,80*	1,11*	33	14,1	1,47*	1,86*
		... predvsem zagovarjajo svoje poglede.	176	53,2	1,14	1,02	96	42,5	1,79	1,73
		... predlagajo, kaj je treba storiti.	157	46,6	1,00	1,14	84	37,7	1,97	1,72
Razsvetljenska	Nadzorna	... zagovarjajo interese določenih družbenih skupin.	246	72,8	1,11	0,96	151	65,4	1,84	1,73
		... skušajo vplivati na odločitve politikov.	180	54,9	1,14	0,96	109	48,7	1,94**	1,64**
		... nadzirajo delovanje vplivnih oseb.	208	65,2	1,15**	0,92**	124	59,3	1,90	1,69
		... razkrivajo zlorabe vplivnih oseb.	241	73,9	1,03	1,19	167	75,6	1,78	1,79

Komunitaristična	Komunitaristična	... objavljajo slike in informacije, ki jih pošiljajo običajni ljudje.	132	46,3	0,88**	1,16**	91	48,4	1,75	1,84
		... se posvetujejo z običajnimi ljudmi, kaj naj raziščejo.	130	44,1	1,05	1,15	86	43,0	1,87	1,76
		... se o rešitvah problemov posvetujejo z običajnimi ljudmi.	106	34,3	1,06	1,08	69	32,4	1,85	1,76

T-test za neodvisna vzorca s stopnjami značilnosti: *** $p \geq 0,01$, ** $p \geq 0,05$, * $p \geq 0,1$

Da bi preverili, kateri indikatorji merijo podobne dimenzije empiričnih vlog novinarjev neodvisno od naše teoretične razvrstitve, smo izvedli metodo glavnih osi (PAF). Faktorska analiza je ena najpogosteje uporabljenih metod v statističnih obdelavah podatkov in se običajno uporablja na zveznih številskih ali vsaj intervalnih spremenljivkah. Ker so med indikatorji in dimenzijami možne korelacije, smo analizo izvedli s poševno rotacijo (*direct oblimin*, $KMO = 0,725$). Nekateri metodologi (glejte Kubinger 2003) uporabo faktorjske analize na binarnih podatkih odsvetujejo (oz. svetujejo tetrahorične korelacije, ki jih v programu za statistično obdelavo podatkov SPSS ni mogoče izvesti), saj bi lahko PAF rezultirala v prevelikemu številu faktorjev, kar pa v našem primeru ni problem. Štirje faktorji z lastnimi vrednostmi nad Kaiserjevim kriterijem lastne vrednosti nad 1 pojasnijo 51,29 odstotka variance. Poimenovali smo jih visokomodernistični, sugestivno-tabloidni, nadzorni in komunitaristični.

»Visokomodernistični« faktor teži k objektivizaciji poročanja, ki se kaže v vseh treh indikatorjih posredniške vloge (jasno ločevanje dejstev od mnenj, vključevanje vseh vpletenih strani, poročanje na način, da si lahko ustvarimo tehtno mnenje), in k elementu komercializacije, ki se kaže v razvedrilnem poročanju, zanimivem za čim večje število ljudi. »Sugestivno-tabloidni« faktor tvorijo vsi trije indikatorji zagovorniške vloge (zagovarjanje interesov določenih skupin ali lastnih pogledov, predlaganje, kaj storiti), dva razvedrilna (zabavno in poenostavljeno poročanje) ter razsvetljski (vplivanje na odločitve politikov). Za ta faktor sta značilni tabloidizirano posredovanje lastnega ali partikularnega mnenja in sugestivno delovanje glede reševanja perečih vprašanj s ciljem vplivanja na politične odločitve. »Nadzorni« faktor tvorita indikatorja, ki merita (prvotno poimenovano) razsvetljsko vlogo, iz katere so respondenti izločili »vpliv novinarjev na politične odločitve« ter izpostavili »nadziranje delovanja« in »razkrivanje zlorab vplivnih oseb«. »Komunitaristični« faktor skladno s teoretično predpostavko tvorijo indikatorji, ki merijo komunitaristično empirično novinarsko vlogo (posvetovanje z običajnimi ljudmi o rešitvah problemov, o tem, kaj naj raziščejo, posredovanje slik in informacij, ki jih pošiljajo običajni ljudje). Respondenti ne dojemajo razvedrilne novinarske vloge kot distinktivne, temveč kot prisotno v prevladujočih sugestivno-tabloidni in visokomodernistični.

Normativne vloge novinarjev

Tudi pri stališčih do normativnega opravljanja novinarskih vlog so deleži bralcev tiskanih medijev in deleži bralcev spletnih medijev (glejte tabelo 2) podobni. Največje, a še

vedno majhne razlike (do devet odstotkov) v deležih odgovorov med bralci tiska in spletnih medijev se kažejo pri jasnem ločevanju dejstev od lastnih mnenj in zagovarjanju predvsem lastnih mnenj. V obeh skupinah bralcev večji delež meni, da novinarji na tem področju svojo nalogo opravljajo narobe (bodisi to počnejo, čeprav ne bi smeli, bodisi tega ne počnejo, pa bi morali). Pri tem to meni nekoliko večji delež bralcev tiska kot bralcev spletnih medijev. Pri obeh skupinah bralcev največji delež soglaša, da novinarji delajo prav na področju zabavnega poročanja (okoli 90 odstotkov), predlogov, kaj storiti (pribl. 70 odstotkov) in razkrivanja zlorab vplivnih oseb (70 odstotkov).

Med skupinama anketiranih, ki različno dojemata normativne vloge novinarjev, so statistično značilne razlike v številu branih tiskanih informativnih medijev (tabela 2) pri posredniški (poročanje, da si lahko ustvarimo tehtno mnenje; jasno ločevanje dejstev od svojih mnenj) in razvedrilni normativni vlogi (zanimivo poročanje za večje število ljudi, poenostavljeno poročanje). Da novinarji pravilno izvajajo te normativne vloge, v omenjenih primerih ocenjujejo anketiranci, ki v povprečju berejo manj tiskanih medijev. Novinarji pa ne opravljajo svojih normativnih posredniških in razvedrilnih vlog, kot bi jih po mnenju bralcev večjega števila informativnih tiskanih medijev morali. Po mnenju slednjih namreč novinarji ne delajo tako, kot bi morali pri posredniški vlogi (natančneje pri poročanju, ki bi omogočilo ustvarjanje tehtnega mnenja, ter jasnem razmejevanju dejstev od lastnih mnenj) ter razvedrilni vlogi (zanimivo poročanje za večje število ljudi, poenostavljeno poročanje).

Tako anketiranci, ki ocenjujejo, da novinarji delujejo v skladu z normativnimi vlogami, kot tisti, ki menijo nasprotno, berejo približno enako število spletnih medijev. V številu spletnih medijev, ki jih berejo, namreč ni statistično značilnih razlik v nobeni od dimenzij normativnih vlog.

Z metodo glavnih osi (PAF) in s poševno rotacijo, ki dopušča medsebojne korelacije, smo preverili tudi, kateri indikatorji, neodvisno od naše teoretične razvrstitve, merijo podobne dimenzije normativnih vlog novinarjev. Lastno vrednost nad 1 imajo trije faktorji, ki pojasnijo 47,74 odstotka variance. Poimenovali smo jih poznomodernistični, zabavno-nadzorni in komunitaristični.

»Poznomodernistični« faktor sestavljajo indikatorji, ki merijo posredniško, zagovorniško in določene dimenzije razvedrilne novinarske vloge. Fuzijo teh izrazito nasprotujočih si elementov novinarskega (s)poročanja, objektivnega in obenem zagovorniškega, skupaj z določenima razvedrilnima dimenzijama, respondenti dojemajo kot nov normativni standard. Medtem ko je fuzija različnih dimenzij, ki tvorijo prvi faktor, nekoliko kompleksnejša, sta preostala dva že bolj uveljavljena. Drugega, poimenovanega »zabavno-nadzorni« faktor, tvorijo trije indikatorji razsvetljske vloge (nadzor nad delovanjem in razkrivanje zlorab vplivnih oseb ter vplivanje na odločitve politikov), združeni z zabavnim načinom poročanja. Ustrezno temu se vloga npr. udejanja skozi žanr »skandala«. Tretji faktor tvorijo vse tri dimenzije, ki merijo »komunitaristično« normativno vlogo novinarjev. Ta vloga je edina v tolikšni meri distinktivna, da ostaja enaka v empiričnih in normativnih predstavah anketirancev o novinarstvu.

Anketiranci torej prepoznavajo tri osrednje normativne vloge, ki naj bi jih opravljali novinarji: poznomodernistično, zabavno-nadzorno in komunitaristično. Tudi v normativnem smislu respondenti ne dojemajo razvedrilne novinarske vloge kot distinktivne, temveč kot prisotno v prevladujočih (poznomodernistični in zabavno-nadzorni).

TABELA 2

Razlike v branosti informativnih medijev glede na percepcije normativnih novinarskih vlog

Vloge po teoriji	Vloge faktorji	Novinarji v prispevkih o tej temi – delajo prav ali ne	Bralci tiskanih medijev (N=354)		Povprečno število branih tiskanih medijev med bralci, ki ocenjujejo da novinarji delajo		Bralci spletnih medijev (N=243)		Povprečno število branih spletnih medijev med bralci, ki ocenjujejo da novinarji delajo	
			Število bralcev, ki meni, da novinarji svojo vlogo opravljajo pravilno	% bralcev, ki ocenjujejo, da novinarji svojo vlogo opravljajo pravilno	prav	narobe	Število bralcev, ki meni, da novinarji svojo vlogo opravljajo pravilno	% bralcev, ki ocenjujejo, da novinarji svojo vlogo opravljajo pravilno	prav	narobe
Mediativna	Poznomodernistična	Poročajo tako, da si lahko ustvarimo tehtno mnenje.	195	56,9	0,89***	1,32***	132	56,9	1,75	1,83
		Enako vključujejo vse vpletene strani.	126	36,8	0,96	1,13	89	37,1	1,68	1,84
		Jasno ločujejo dejstva od svojih mnenj.	137	40,1	0,95*	1,14*	112	47,9	1,81	1,77
Zagovorniška	Poznomodernistična	Predvsem zagovarjajo svoje poglede.	184	54,8	1,03	1,13	142	60,9	1,75	1,84
		Predlagajo, kaj je treba storiti.	236	69,6	1,04	1,17	163	70,6	1,77	1,74
		Zagovarjajo interese določenih družbenih skupin.	119	34,9	0,98	1,14	92	39,0	1,74	1,82
Razvedrilna	Poznomodernistična	Poročajo zanimivo za čim več ljudi.	242	71,0	0,98**	1,27**	160	68,7	1,81	1,72
		Poročajo poenostavljeno.	161	46,8	0,96**	1,18**	113	49,8	1,79	1,83
Razsvetljenska	Zabavno-nadzorna	Poročajo zabavno.	298	87,1	1,10	0,97	211	91,3	1,85	1,48
		Nadzirajo delovanje vplivnih oseb.	184	54,6	1,04	1,11	128	59,0	1,83	1,83
		Razkrivajo zlorabe vplivnih oseb.	236	69,0	1,02	1,19	163	70,3	1,85	1,71
		Skušajo vplivati na odločitve politikov.	197	58,5	1,02	1,17	137	59,6	1,74	1,85

Komunitaristična	Objavljajo slike in informacije, ki jih pošiljajo običajni ljudje.	208	67,5	1,04	1,03	142	69,3	1,88	1,69
	Posvetujejo se z običajnimi ljudmi, kaj naj raziščejo.	189	58,7	1,07	1,08	125	58,4	1,85	1,74
	O rešitvah problemov se posvetujejo z običajnimi ljudmi.	190	56,7	1,11	0,99	126	55,8	1,82	1,68

T-test za neodvisna vzorca s stopnjami značilnosti: *** $p \geq 0,01$, ** $p \geq 0,05$, * $p \geq 0,1$ ** $p \geq 0,05$, * $p \geq 0,1$

TABELA 3

Korelacije med faktorji novinarskih vlog in številom branih tiskanih in spletnih medijev

	Število branih informativnih tiskanih medijev	Število branih informativnih spletnih medijev
Faktorji empiričnih vlog		
Visokomodernistična	-0,349**	-0,039
Sugestivno-tabloidna	0,193**	0,186*
Komunitaristična	-0,098	-0,020
Nadzorna	0,090	0,025
Število respondentov	182	122
Faktorji normativnih vlog		
Poznomodernistična	-0,191**	-0,097
Tabloidno-nadzorna	-0,153*	-0,029
Komunitaristična	-0,016	-0,003
Število respondentov	232	152

Pearsonov r: ** $p \geq 0,01$, * $p \geq 0,05$

Kako so percipirane normativne in empirične vloge (merjene z novimi ustvarjenimi faktorji) povezane s številom tiskanih in spletnih medijev, smo preverjali s Pearsonovim testom korelacije (glejte tabelo 3). Anketiranci, ki berejo več tiskanih medijev, berejo tudi več različnih spletnih informativnih medijev. Anketiranci, ki berejo več tiskanih in (ali) več spletnih medijev, tudi statistično značilno v večji meri prepoznajo empirično sugestivno-tabloidno vlogo novinarjev – torej, da novinarji tabloidizirano posredujejo lastno ali partikularno mnenje in sugestivno delujejo glede reševanja perečih vprašanj, s ciljem vplivanja na politične odločitve. Bralci manjšega števila tako tiskanih kot spletnih medijev ocenjujejo, da novinarji ne delujejo na sugestivno-tabloiden način.

Visoka statistično značilna, a negativna povezanost se kaže tudi med branjem večjega števila tiskanih medijev in percepcijo empirične visokomodernistične vloge. Bralci večjega števila tiskanih medijev namreč ocenjujejo, da novinarji ne posredujejo informacij objektivno (ni jasnega ločevanja dejstev od mnenj, vključevanja vseh vpletenih strani, poročanja na

način, da bi si lahko ustvarili tehtno mnenje) ter zanimivo čim večjemu številu ljudi. Bralci manjšega števila tiskanih medijev menijo, da novinarji v večji meri opravljajo visokomodernistično vlogo.

V normativnem pogledu bolj informirani bralci tiskanih medijev menijo, da novinarji neustrezno opravljajo poznomodernistično in zabavno-nadzorno vlogo. Med bolj informiranimi bralci spletnih medijev ni statistično značilnih korelacij s katero koli od normativnih vlog.

Razprava

Tisk (še vedno) zaseda pomembno funkcijo v predstavah bralcev, kaj novinarstvo je in kaj bi moralo biti, česar spletne različice ne udejanjajo. Vsaj tako je mogoče razumeti rezultate pričujoče študije, ki kažejo, da se bralci različnega števila tiskanih medijev jasneje ločujejo v dojemanju novinarskih vlog, tako empiričnih kot tudi normativnih. Rezultati te raziskave pritrjujejo zamegljevanju izrazitih ločnic med vlogami novinarjev (Burns 2005; Jenkins 2006) kot posledici razvoja tehnologij. Pri stališčih do novinarskih vlog so namreč v več dimenzijah statistično značilne razlike v številu branih tiskanih medijev – torej lahko rečemo, da se stališča oblikujejo tudi na podlagi števila teh. Med bralci spleta se te razlike zabrišejo. Tako pri opredeljevanju, ali novinarji določene vloge opravljajo ali ne, kot tudi pri opredeljevanju, ali jih opravljajo prav ali narobe, ni razlik v povprečnem številu spletnih medijev, ki jih berejo. Ključno vprašanje, ki se poraja, je, zakaj so razlike v stališčih do novinarskih vlog (tako normativnih kot empiričnih) pogosteje statistično značilno različne glede na število branih tiskanih medijev, ne pa tudi v številu spletnih medijev, ki jih berejo. Odgovor je treba najbrž iskati v ugotovitvi, da slovensko novinarstvo samo prispeva k soustvarjanju vrzeli med tradicionalnim, tj. »pravim« in spletnim, »nepravim« novinarstvom, zaradi svoje skeptičnosti do sprejemanja novih tehnologij (Oblak Črnič 2007, 62). Če k temu dodamo, da so spletni mediji pogosto le okrnjene oblike tiskanih različic in da rezultat zapiranja dostopa do vsebin ni bil učinkovit poslovni spletni model, ki bi privabil bralce na spletno platformo (Vobič 2012), ugotovimo, da je perspektiva bralcev na spletu bistveno drugačna. Eden od možnih odgovorov na zastavljeno vprašanje je tudi ta, da spletni mediji zaostajajo v aktualizaciji novinarskih vlog, ki jih bolje izpolnjuje vrsta drugih akterjev (npr. žvižgači) in ki vstopajo v prostor tradicionalnih akterjev. Kljub temu jim zlasti fragmentiranost interneta onemogoča zasesti vlogo, ki jo udejanja tisk (Bohman 2004).

Tudi če upoštevamo dejstvo, da skupini bralcev tiskanih in spletnih medijev nista izrazito ločeni in da je branje več tiskanih medijev povezano tudi z branjem več spletnih medijev, razlike med skupinama bralcev vseeno niso zanemarljive. Ravno nasprotno – kažejo na pomembno vlogo tiska v primerjavi s spletnimi mediji. Če na empirični ravni obstaja povezanost branja večjega števila spletnih medijev vsaj s sugestivno-tabloidno vlogo (da menijo, da novinarji tabloidizirano posredujejo lastna ali partikularna mnenja in sugestivno delujejo glede reševanja perečih vprašanj, s ciljem vplivanja na politične odločitve), teh na normativni ravni ni. Odsotnost povezanosti na normativni ravni kaže na to, da spletni mediji ne prispevajo k odgovoru na vprašanje, kakšno vlogo naj udejanjajo.

Bralci tiskanih informativnih medijev so po drugi strani bolj distinktivno kritični tako do novinarskega posredovanja informacij, ki se kaže empirično v visokomodernistični vlogi, kot tudi do mešanja načela objektivnosti z razvedrilno vlogo, ki se normativno kaže v poznomodernistični. Poznomodernistična normativna vloga, ki združuje zagovorniško, posredniško in določene dimenzije razvedrilne vloge, je najzanimivejša, saj odpira vprašanja o (ne)

združljivosti določenih nasprotujočih si dimenzij posredniške in zagovorniške vloge (npr.: novinarji »enako vključujejo vse vpletene strani« in »predvsem zagovarjajo svoje poglede«) oz. med posredniško in razvedrilno vlogo (npr. »poročajo tako, da si lahko ustvarimo tehtno mnenje«, in »poročajo poenostavljeno«). Oporo, da gre morda za več kot naključen odnos med posameznimi dimenzijami poznomodernistične vloge, bi lahko interpretirali s spremembami strukture medijskega trga (Hallin 2006). Medtem ko je do nedavnega veljalo, da načelo objektivnosti presega ideološke meje z namenom maksimiranja občinstva (podobno kot razvedrilne vsebine) ter posledično dobička (Splichal 1997, 358), se je zaradi porasta števila medijev, h kateremu pomembno prispeva tudi internet, izpostavila potreba po diferenciaciji med njimi, pri čemer izstopa zagovorništvo kot pomembna novinarska vloga (Hallin 2006).

Raznolikost tiskanih medijev pomembno prispeva k večji kritičnosti. Vloga tiska v družbi je še vedno pomembna, saj je kljub vsem svojim težavam še vedno sposoben (vsaj) mobilizirati kritično reflektirano javnost z jasno artikuliranimi stališči in ji ponuditi ogledalo pri umestitvi znotraj sfere družbenega komuniciranja. Prispevek spletnih medijev je v tem oziru skromen. To napeljuje na pomembna vprašanja, ki jih pa v pričujočem članku nismo natančneje naslavljali, npr. kateri akterji na internetu prevzemajo tradicionalne novinarske vloge in na kakšen način, v kakšnem odnosu so s spletnim in tradicionalnim novinarstvom ter katere pasti se kažejo v tej transformaciji novinarstva. MacBridova komisija je torej ime-la prav, ko je menila, da prinaša »tehnološka eksplozija v komuniciranju precejšnji potencial in pomembne posledice« (MacBride idr. 1980, 258). Posledice, ki vplivajo na tisk, niso spodbudne. Vprašanje pa je, ali potenciali interneta odtehtajo hibe tiska.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorja ne poročata o potencialnem konfliktu interesov.

LITERATURA

- Albrecht, Steffen. 2006. "Whose Voice is Heard in Online Deliberation?: A Study of Participation and Representation in Political Debates on the Internet." *Information, Communication & Society* 9 (1): 62–82.
- Bohman, James. 2004. "Expanding Dialogue: The Internet, The Public Sphere and Prospects for Transnational Democracy." *The Sociological Review* 52 (suplement 1): 131–155.
- Bruns, Axel. 2005. "Gatewatching: Collaborative Online News Production." New York: Peter Lang.
- Domingo, David, Thorsten Quandt, Ari Heinonen, Steve Paulussen, Jane B. Singer in Marina Vujnovic. 2008. "Participatory Journalism Practices in the Media and Beyond." *Journalism Practice* 2 (3): 326–342.
- Franklin, Bob. 2008. "The Future of Newspapers." *Journalism Studies* 9 (5): 630–641.
- Fuchs, Christian. 2015. "The MacBride Report in Twenty-first-century Capitalism, The Age of Social Media and The Brics Countries." *Javnost—The Public* 22 (3): 226–239.
- Fulton, Janet. 2015. "Are You a Journalist? New Media Entrepreneurs and Journalists in the Digital Space." *Javnost—The Public* 22 (4): 362–374.
- Hardt, Hanno. 1996. "The End of Journalism. Media and Newsworld in the United States." *Javnost—The Public* 3 (3): 21–41.
- Hallin, Daniel C. 2006. "The Passing of the 'High Modernism' of American Journalism Revisited." *Political Communication Report* 16 (1). http://www.jour.unr.edu/pcr/1601_2005_winter/commentary_hallin.htm.

- Kubinger, Klaus D. 2003. "On Artificial Results Due to Using Factor Analysis for Dichotomous Variables." *Psychology Science* 45 (1): 106–110.
- MacBride, Sean, Elie Abel, Hubert Beuve-Mery, Elbe Ma Ekonzo, Gabriel Garcia Marquez, Sergei Losev, Mochtar Lubis idr. 1980. *Many Voices, One World: Communication and Society, Today and Tomorrow: Towards a New more Just and more Efficient World Information and Communication Order*. unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf.
- Mitra, Ananda. 2001. "Marginal Voices in Cyberspace." *New Media & Society* 3 (1): 29–48.
- Oblak Črnič, Tanja. 2007. "Spletno novinarstvo skozi optiko novinarjev." *Družboslovne razprave* 23 (54): 43–64.
- Russial, John, Peter Laufer in Janet Wasko. 2015. "Journalism in Crisis?" *Javnost—The Public* 22 (4): 299–312.
- Splichal, Slavko. 1997. *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Splichal, Slavko. 2000. "Novinarji in novinarstvo." *Javnost—The Public* 7 (Vregov zbornik): 47–56.
- Splichal, Slavko. 2009. "Slovensko politično novinarstvo v evropski perspektivi." *Javnost—The Public* 16 (suplement): 5–21.
- Tresserras, Joan Manuel. 2005. "Presentation." *QUA-DERNS del CAC* 21 (1): 2–4.
- Vobič, Igor. 2009. "Normativne vrste novinarstva in poročanje o politiki skozi optiko slovenskih novinarjev, politikov in državljanov." *Javnost—The Public* 16 (suplement): 21–39.
- Vobič, Igor. 2012. "Piano v Sloveniji: malo muzike, malo denarja." *Medijska preža*, december (43): 27–29.

Boris Mance je raziskovalec v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: boris.mance@fdv.uni-lj.si

Jožica Zajc je raziskovalka v Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: jozica.zajc@fdv.uni-lj.si

35 LET POZNEJE: MACBRIDOVO POROČILO V ZGODOVINSKEM IN INTELEKTUALNEM KONTEKSTU

Sašo Slaček Brlek, Jernej Amon Prodnik

*Namen prispevka je umestitev poročila Mednarodne komisije za proučevanje komunikacijskih problemov *Mnogo glasov, en svet* (bolj znano kot MacBridovo poročilo), v zgodovinski, družbeni, političnoekonomski in intelektualni kontekst njegovega nastanka. Poročilo velja za eno najpomembnejših intervencij na področju mednarodnega komuniciranja, ki si je za cilj zastavilo zmanjševanje neenakosti v dostopu do komunikacijskih sredstev tako med državami kot znotraj držav. Prispevek izhaja iz predpostavke, da sta kritična misel in poizkus njenega prenosa v praktične rešitve neizogibno pogojena s širšim družbenim kontekstom. To se kaže tako v primeru MacBridovega poročila kot tudi v razvoju politične ekonomije komuniciranja, ki je tvorila temelje za pobudo za novo svetovno informacijsko in komunikacijsko ureditev, katere najpomembnejši dokument je prav MacBridovo poročilo.*

KLJUČNE BESEDE MacBridovo poročilo, mednarodne neenakosti, politična ekonomija komuniciranja, nova svetovna informacijska in komunikacijska ureditev, nova mednarodna gospodarska ureditev, gibanje neuvrščениh

35 years later: The MacBride report in the historical and intellectual context

*The aim of this article is to situate the report of the International Commission for the Study of Communication Problems *Many Voices, One World* (more commonly known as the MacBride report) within its historic, social, political-economic and intellectual context. The report is regarded as one of the seminal interventions in the field of international communication, and aimed to reduce inequalities in the access to means of communication between countries as well as within them. The article argues that critical thought and its practical application are necessarily conditioned by the wider social context. This is evident in the case of the MacBride report as well as in the development of political economy of communication, which formed the basis of the call for a New World Information and Communication Order and of its most important document, the MacBride report.*

KEYWORDS MacBride report, international inequalities, political economy of communication, New World Information and Communication Order, New International Economic Order, Non-aligned movement

Uvod

Poročilo Mednarodne komisije za proučevanje komunikacijskih problemov *Mnogo glasov, en svet*, bolj znano kot MacBridovo poročilo, je pomemben mejnik v boju za globalno demokratizacijo komuniciranja in medijskih sistemov. Po besedah Thussuja (2015, 252) gre morda celo za »najpomembnejšo multilateralno intervencijo v zgodovini mednarodnega komuniciranja«. Vendar, kakšen je pomen tega poročila, pri pripravi in pisanju katerega je kot član MacBridove komisije sodeloval tudi Bogdan Osolnik, 35 let pozneje, v bistveno spremenjenih družbenih okoliščinah? Če hočemo odgovoriti na to vprašanje, je treba poročilo najprej umestiti v zgodovinski, družbeni, političnoekonomski in intelektualni kontekst njegovega nastanka.

Ena izmed temeljnih predpostavk tega prispevka je, da sta misel o družbi in njena analiza neizogibno povezani z družbenimi, s političnimi in kulturnimi odnosi v določenem zgodovinskem obdobju. Ti bodisi omogočajo razvoj družbene kritike ali ga zavirajo, pri tem pa je z družbenim kontekstom ter razmerji v njem še posebej pogojeno uveljavljanje kritike v praksi, torej dejansko spreminjanje sveta, ne le njegova interpretacija, kot bi dejal Marx. V prispevku za ilustracijo te pogojenosti podajava konfliktno vzpostavljajanje pristopa politične ekonomije komuniciranja, katerega dognanja in raziskovalna izhodišča so tvorila temelje kritičnega raziskovanja v komunikologiji, s tem pa v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja tudi pobude za novo svetovno informacijsko in komunikacijsko ureditev (NWICO) in njen najpomembnejši dokument, MacBridovo poročilo.

Poročilo je mogoče razumeti kot kombinacijo teoretskega dela in poizkusa prenosa nekaterih ugotovitev iz akademskih razprav in empiričnih raziskav, ki so nastale v okviru pobude NWICO, v praktične spremembe na mednarodni ravni. Pogojenost poročila s širšim družbenim kontekstom in z razmerji moči se prav zaradi te njegove dvojnosti kaže na dveh ravneh: prvič, kljub temu da gre za enega izmed bolj kritičnih mednarodnih dokumentov, se že v njem kažejo določeni kompromisi; drugič, v še večji meri so se neenaka razmerja moči manifestirala v neuspehu, da bi se katero izmed načel in ugotovitev, zapisanih v poročilu, preneslo v mednarodno zavezujoče politike in sporazume, ki bi prispevali k odpravljanju komunikacijskih neenakosti.

Prizadevanja za novo ureditev na področju informacij in komuniciranja moramo razumeti kot nadaljevanje procesov dekolonizacije v desetletjih po drugi svetovni vojni, prizadevanj za novo mednarodno gospodarsko ureditev v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, globokih političnih perturbacij in uporov družbenih gibanj (posebej študentov, delavcev in marginaliziranih skupin), ne nazadnje pa tudi systemske krize kapitalizma. Ti družbeni procesi so vplivali tudi na razvoj kritične komunikologije, pri kateri je šlo tako za upor proti obstoječemu družbenemu redu kot tudi proti prevladujočim tokovom v družboslovju, ki so bodisi pasivno ohranjali ali celo aktivno prispevali k reprodukciji statusa quo (glejte Lent 1995; Schiller 2000; Maxwell 2003).

Dekolonizacija in pozivi k novi mednarodni gospodarski ureditvi

V procesih dekolonizacije po koncu druge svetovne vojne so številne države pridobile formalno neodvisnost od nekdanjih kolonialnih gospodarjev, vendar je s časom postalo očitno, da obstajajo strukturni dejavniki, ki kljub formalni neodvisnosti nekdanje kolonije

ohranjajo v odnosu substantivne odvisnosti. Kljub prizadevanjem na mednarodni ravni v šestdesetih in sedemdesetih letih (npr. prvo in drugo razvojno desetletje Združenih narodov, številne pobude Konference Združenih narodov za trgovino in razvoj) se razkorak med razvitimi državami in državami v razvoju ni zmanjševal. Medtem ko se je realni dohodek na glavo prebivalca v razvitih tržnih gospodarstvih med letoma 1952 in 1972 podvojil s približno 2000 na približno 4000 dolarjev, je v državah v razvoju narasel za zgolj 125 dolarjev – s 175 na 300 (Sauvant 1977, 4). Gibanje neuvrščenih je ta razkorak razumelo kot posledico nedokončane osvoboditve izpod kolonialne nadvlade. V resoluciji konference neuvrščenih držav, ki je bila leta 1970 v Lusaki, je zapisano: »Prepričani smo, da neenakopravni svetovni gospodarski sistem, ki je podedovan iz kolonialne preteklosti in ki se nadaljuje s sodobnim neokolonializmom, postavlja nepremostljive ovire za osvobajanje iz spon revščine in okov gospodarske odvisnosti« (Resolutions 1970, 21).

Zahteve gibanja neuvrščenih glede reform svetovnega gospodarskega sistema so bile podrobneje razdelane na začetku sedemdesetih let, predvsem v Ekonomski deklaraciji in v Akcijskem načrtu za gospodarsko sodelovanje, ki sta bila sprejeta leta 1973 v Alžiru in sta bila podlaga za deklaracije, ki jih je v šestem in sedmem posebnem zasedanju sprejela Generalna skupščina Organizacije združenih narodov (OZN).¹ Predlagani ukrepi vključujejo razvojno pomoč razvitih držav, izboljšave položaja držav v razvoju v mednarodni trgovini, izboljšanje dostopa držav v razvoju do posojil po nizkih obrestnih merah, prenos tehnologije iz razvitih držav v države v razvoju in krepitev sodelovanja med državami v razvoju. S tega vidika poziva k novi mednarodni gospodarski ureditvi (NIEO) ni mogoče dojemati za revolucionaren program, vendar pa zahteva nezanemarljive koncesije na strani razvitih držav in predstavlja bistveno spremembo glede na prejšnje mednarodne gospodarske programe. Sauvant (1977, 10) meni, da NIEO v primerjavi s prejšnjimi mednarodnimi ekonomskimi programi ne predlaga zgolj izboljševanja obstoječega mednarodnega gospodarskega sistema, temveč »spremembo njegovih mehanizmov in struktur, da bi služili novim namenom,« torej da bi bili zmožni zagotoviti enakomernejši razvoj. Podobno meni Benko (2000, 252–259, 340–342), ki je zapisal, da je pobuda poizkušala mednarodne odnose spremeniti v sami strukturi, torej v mehanizmih delovanja in ciljih mednarodnega ekonomskega sistema (s končnim ciljem: dokončno odpravo kolonialnega sistema v vseh njegovih vidikih) (prim. Thussu, 2006, 26, 27, 31–35).

K temu, da so države v razvoju bile zmožne v forumu OZN doseči sprejetje relativno ugodnih resolucij, so prispevali različni dejavniki. Neenakomerni povojni gospodarski razvoj je hkrati okrepil pogajalsko moč držav v razvoju, saj so razvite države postajale vse bolj odvisne od surovin, ki so jih nadzorovale države v razvoju (predvsem od nafte), prav tako pa se je povečevala mednarodna gospodarska aktivnost podjetij iz razvitega sveta, s čimer se je širilo delovanje (predvsem ameriških) transnacionalnih korporacij (Gwin 1977, 89; Sauvant 1977, 8, 9). Zato so lahko države v razvoju uporabile dostop do svojih surovin in trgov kot pomembno karto v pogajanjih z razvitimi državami in so bile vse bolj pripravljene braniti pravico, da prosto razpolagajo s svojimi viri.² Poleg tega je v kontekstu hladne vojne in tekmovanju blokov za vpliv dostop do surovin in teritorija teh držav imel še dodaten geostrateški pomen. Z usklajenim delovanjem (Skupina 77, gibanje neuvrščenih, združenja izvoznikov surovin, kot je OPEC) je državam v razvoju uspelo izkoristiti to pogajalsko pozicijo in v forumu OZN izpogajati pomembne koncesije.

Od nove mednarodne gospodarske ureditve k novi mednarodni informacijski ureditvi

V številnih pogledih je NIEO mogoče dojemati za temelj pobude po novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi (NWICO) (prim. Osolnik 1969). To je razvidno tudi iz MacBridovega poročila, ki izpostavi njuno povezanost.³ Prizadevanja za NIEO so pokazala, da je OZN lahko ustrezen forum za artikulacijo interesov držav v razvoju. Tudi vprašanja, povezana z NWICO, so bila artikulirana v OZN oziroma v Organizaciji združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (UNESCO) predvsem na pobudo gibanja neuvrščenih. Leta 1973 je v Alžiru petinsedemdeset voditeljev držav, ki so bile članice gibanja neuvrščenih, podalo skupno izjavo, da imperializem ni omejen le na politiko in ekonomijo, temveč vključuje tudi kulturo, na podlagi katere lahko poteka ideološko gospodstvo nad ljudstvi v razvoju, ki hočejo braniti svoje nacionalne kulture in tradicijo (glejte Schiller 1978, 36, 37). Termin nova informacijska ureditev se je prvič pojavil šele pozneje, na srečanju gibanja neuvrščenih leta 1976 v Tunisu, istega leta pa je bilo tudi sklenjeno, da je vzpostavitev nove mednarodne informacijske ureditve (NIIO)⁴ enako pomembna kot boj za NIEO (prav tam, 38; Nordenstreng 1993, 268). Istega leta je 19. generalna konferenca Unesca v Nairobiju zahtevala »pregled vseh problemov komuniciranja v sodobnih družbah, ki nastajajo zaradi tehnološkega napredka in nedavnega dogajanja v mednarodnih odnosih, ob ustreznem upoštevanju njihove kompleksnosti in pomembnosti« (UNESCO 1980, xv). Ta sklep je bil podlaga za ustanovitev MacBridove komisije, ki je svoje končno poročilo, in zagotovo najpomembnejši dokument v prizadevanjih za NWICO, predstavila generalni skupščini Unesca leta 1980 v Beogradu, kjer je bil potrjen s konsenzom.

Po vsebinski plati je poročilo v nekaterih pomembnih vidikih nadaljevanje problematike, ki se je odprla v razpravah o NIEO (o vprašanjih odnosov odvisnosti med državami, neenakopravnih odnosov menjave med globalnim Severom in Jugom) in se na nekaterih mestih z njo tudi prekriva (npr. pri vprašanju monopola razvitih držav nad tehnološkimi inovacijami in prenosa tehnologije). Prav tako obstajajo pomembne paralele pri predlaganih ukrepih: prenos znanja in tehnologij iz razvitega sveta, multilateralna pomoč državam v razvoju, krepitev sodelovanja Jug-Jug.

Vendar pa MacBridovo poročilo ni zgolj NIEO, prenesen na področje informacij in komuniciranja. Medtem ko je NIEO naslavljal odnose med državami, MacBridovo poročilo enakovredno obravnava tudi vprašanja neenakopravnega dostopa do sredstev komuniciranja med posamezniki, skupinami in organizacijami znotraj držav. V okviru Unesca se je sicer že pred tem pojavljala ideja o pravici do komuniciranja, v različnih razpravah pa se je poudarjala problematičnost vertikalnih modelov enosmernih informacijskih tokov, ki so izključevali dialoškost, recipročnost, dostop in participacijo (Mattelart 2011, 503, 504). Kritični raziskovalci so tako v okviru Unesca leta 1972 »branili svoje odklonilno stališče do ideje komuniciranja od elit do množic, od centra proti periferiji in od informacijsko bogatih do informacijsko šibkih« (prav tam, 504). Prizadevanj v okviru pobude NWICO zato ne moremo zvesti na interese in prizadevanja držav v razvoju, saj je tudi v njih prihajalo do političnih odporov zoper demokratizacijo množičnega komuniciranja.⁵ Za ustrezno zgodovinsko umestitev pobude NWICO moramo upoštevati tudi prispevek kritične komunikologije, predvsem politične ekonomije komuniciranja, ki je prav v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja doživljala svojo zlato dobo, saj je doživela obdobje najopaznejše intelektualne in raziskovalne krepitve (glejte McChesney 1998, 11; Schiller 2000, 118–120; Meehan 2004; Nordenstreng 2004, 6–8).

Razvoj kritičnih pristopov v komunikologiji in geopolitični kontekst politične ekonomije

Kritični pristopi k medijem in komuniciranju so bistveno poglobili in intelektualno razširili mednarodno razpravo, ki je potekala v okviru pobude NWICO, saj so izpostavili njeno temeljno vlogo v demokratičnih družbah in nastopili proti vsem oblikam gospostva. Med osrednjimi značilnostmi politične ekonomije komuniciranja, ki jo je mogoče opredeliti za enega izmed temeljnih kritičnih komunikoloških pristopov (Nordenstreng 2004), je izhajanje iz družbene totalitete, s čimer so mediji in komuniciranje obravnavani v odnosu z drugimi družbenimi procesi in institucijami ter v kontekstu širših družbenih problemov, ki niso vezani ekskluzivno na ozko zamejeno komunikacijsko sfero (Mosco 2009, 26–36). Osolnik (1969) je na mednarodnem kongresu, naslovljenem z *Mass Media and International Understanding*, ki je bil leta 1968 organiziran v Ljubljani, na primer izpostavljal, da so sodobne tehnologije komuniciranja in množični mediji ključni element vedno večje povezanosti sveta, pri čemer lahko v svoji protislovnosti prispevajo tako k boljšemu vzajemnemu sožitju kot tudi k poglobljanju antagonizmov in podrejanju ljudi. Pri tem zanj obstaja tesna povezanost med neenakostmi v ekonomskem in kulturnem razvoju sveta ter neenakostmi v razvoju informacijskih medijev, ki bi jih bilo treba obravnavati kot težavo mednarodnega komuniciranja (prav tam, 7). Gre za prepričanje, ki se je pozneje utrdilo v okviru NWICO.

Tudi ob obravnavi ožje zamejenih tem je vodilo kritičnih avtorjev obravnava teh tem v kontekstu širših družbenih odnosov, ob tem pa je raziskovanje zmeraj utemeljeno na najtemeljnejših vprašanjih, s katerimi se sooča družba. Kritika se zato opira na (vsaj implicitno zastavljene) normativne predpostavke o nujnosti pravičnejše družbe brez neenakosti, izkoriščanja in gospostva, med cilji kritičnih pristopov pa je poizkus prenosa teh predpostavk v dejanske družbene boje in rešitve (praxis kot preseganje razkola med teorijo in prakso). Kritična komunikologija je zaradi tega odkrito politična v svojem cilju odpravljanja informacijskih in komunikacijskih razkolov ter asimetrij, ki so obravnavane kot odraz širših strukturnih neenakosti. Zaradi tega ni presenetljivo, kot omenja Mosco (2009, 77), da je »politična ekonomija v več generacijah oblikovala alternative ortodoksnim komunikacijskim politikam,« ki so, posebej v ZDA, v celoti zanemarjale širši javni interes oziroma ga enačile z interesi kapitala.

Nordenstreng (2004) je razvoj kritične komunikologije navezal neposredno na zgodovino levičarske progresivne misli. Pri tem je izpostavil *nemirna obdobja*, ko je na univerzah prihajalo do njenega vzpostavljanja. Razvoj področja se začel v petdesetih letih dvajsetega stoletja, ko je bila komunikologija šele v fazi oblikovanja, kritična misel pa je bila »še nevidna«. Do ofenzive kritičnih pristopov je prišlo šele v šestdesetih letih dvajsetega stoletja, ta proces pa je bil tesno povezan z družbenim in geopolitičnim kontekstom, še posebej z že omenjenim vzponom družbenih gibanj (in s tem nove levece), s konflikti zaradi rasnih neenakosti in kolonializma ter z vojno v Vietnamu.⁶ Ti družbeni antagonizmi so se prenesli tudi v akademsko sfero. Političnoekonomski pristopi so se okrepi, pozitivizem in administrativni pristopi, ki so poprej v komunikologiji paradigmatično prevladovali, pa so bili pod vedno večjim udarom kritikov. Ta kontekst je vodil v institucionalizacijo kritične misli in njeno dokončno vzpostavitev v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja.

Dokončno formiranje kritične misli v komunikologiji se je od sredine dvajsetega stoletja naprej odvijalo v močno konfliktnih okoliščinah, ki so pomembno vplivale na akademski prostor. V Ameriki, kjer se je politična ekonomija komuniciranja najprej razvila kot povsem

izgrajen pristop, je bilo do konca šestdesetih let dvajsetega stoletja odstopanje od osrednjega znanstvenega toka komunikološke misli ne le nezaželeno, ampak tudi družbenopolitično kaznovano. Kritika sistema je zlahka vodila v izgubo službe ali v druge oblike šikaniranja.⁷ Ustanovitelja politične ekonomije komuniciranja in njena temeljna avtorja, Smythe in Schiller, sta že na začetkih svoje akademske poti zaradi tega imela težave, take okoliščine pa so vzpostavljale tudi globoko neformalno raziskovalno cenzuro, ki je učinkovito onemogočala razvoj kritike. Podobno kot drugi (dejanski ali izmišljeni) oporečniki so bili tudi kritični komunikologi pod nadzorom represivnega aparata (glejte Lent 1995; Maxwell 2003),⁸ zaradi česar je Smythe (1994, 39) to obdobje označil kar za *novo inkvizicijo*. Schiller (2000, 22) je v avtobiografiji zapisal, da so po drugi svetovni vojni opozicijski glasovi izginili: »Čez Ameriko je bil potegnjjen zastor, ki je zadušil svobodno razpravo.«

Pri zasuku v ostrejšo družbeno kritiko konec šestdesetih let dvajsetega stoletja je bil pomemben vpliv implozije ameriškega neoimperializma, predvsem zaradi čedalje pogostejših nasilnih mednarodnih intervencij (glejte Smythe v Lent 1995, 34; McChesney 1998, 11; Schiller 2000). ZDA so se soočale z globoko krizo politične legitimnosti ne le v mednarodnem prostoru, temveč tudi doma. Kritični pristopi, vključno s politično ekonomijo komuniciranja, so se v tem obdobju institucionalizirali v Ameriki, kmalu za tem pa so sledile tudi različne evropske države, kot sta Velika Britanija in Zahodna Nemčija, pa tudi Jugoslavija. Eno prvih mednarodnih povezovanj kritičnih komunikologov se je začelo že na konferenci Mednarodne zveze za raziskovanje medijev in komuniciranja (IAMCR) v jugoslovanskem Hercegovnem konec leta 1966 (glejte Nordenstreng 1993, 261; Osolnik v tej številki), ta organizacija pa je tudi sicer odigrala vlogo ključnega foruma za razvoj kritične misli in mednarodno povezovanje (glejte Meehan 2004).

Na razvoj politične ekonomije je nedvomno vplivala tudi naraščajoča ekonomska vloga medijskih industrij ter informacijske in komunikacijske infrastrukture ter sistemov. Postopno so postajali eno izmed središč najrazvitejših kapitalističnih držav in pomembna podlaga za delovanje vedno bolj globaliziranega kapitala (glejte Schiller 2000, 101). Prav v tem času se po McChesneyju (1998, 11) začne tudi »razkrivati, kako ameriški in zahodni korporativni nadzor nad mednarodnimi mediji in komunikacijskimi sistemi tvori osrednji vidik neokolonializma, ki pomembnemu delu tretjega sveta onemogoča resnično samoodločanje«.

Teoretski temelji pobude po novi svetovni informacijski in komunikacijski ureditvi

Kritični pristopi so bili skozi zgodovino večplastno odvisni od konteksta, v katerem so se razvijali, a pri tem jim je v posameznih zgodovinskih obdobjih tudi samim uspelo prodreti zunaj slonokoščenih stolpov z vplivanjem na družbene boje in odločevalske procese. Kontekst dekolonizacije in vztrajajoče neenakosti med razvitimi državami in državami v razvoju je vodil v intelektualno graditev tako imenovane teorije odvisnosti, vplivne predvsem v državah, ki niso spadale v središče mednarodnega kapitalističnega sistema (Thussu 2006, 46–52; Mosco 2009, 101–102). Ta neomarksistična teorija je omogočala alternativni pristop proučevanja neenakosti v mednarodnem prostoru, saj je predpostavljala, da transnacionalne korporacije ob sodelovanju držav določajo pogoje menjave in strukture globalnih trgov, kar vodi v poglobljanje neenakosti. Ta odnos naj bi vodil v odvisni razvoj, v najskrajnejši obliki pa celo v razvoj nerazvitosti (prav tam). Zadnje omenjeno tendenco je z naslednjimi

besedami najbolj koncizno povzel poznejši ameriški predsednik Richard Nixon (v McGinniss 1968/1988, 131) v enem izmed televizijskih intervjujev v sklopu predsedniške kampanje: »Osrednji namen tuje pomoči ni pomoč drugim državam, temveč, da pomagamo samim sebi.«

Temeljna izhodiščna predpostavka pobude za spremembo informacijske in komunikacijske ureditve na mednarodni ravni je bila, da sta ekonomsko in kulturno gospodarstvo, značilni za mednarodni prostor, nerazrešljivo povezani. Gre za tezo, ki so jo pred tem podpirale analize kritičnih komunikologov (glejte Nordenstreng, 1993). Nanjo je že zgodaj opozarjal Osolnik (1969), v mednarodnem akademskem okolju pa je bil zaradi številnih intervencij posebej velik vpliv Schillerja (glejte Maxwell 2003; Amon Prodnik in Slaček Brlek 2015). Teorija o kulturnem imperializmu, ki so jo razvijali Schiller in somišljeniki, je predpostavljala, da gre za ideološki predpogoj pri vzpostavljanju soglasja o globalni kapitalistični ureditvi (prav tam; Thussu 2006, 46–52). Tesno je bila povezana tudi s teorijo odvisnosti, saj je izpostavljala ključno vlogo kapitalistične proizvodnje, distribucije in potrošnje medijskih in kulturnih proizvodov v reprodukciji teh odnosov in krepitevi transnacionalnih korporacij.

Novim imperialističnim praksam in neenakostim bi se po prepričanju kritičnih družboslovcev bilo nujno upreti z ukrepi na mednarodni ravni, saj so postajale države tudi zaradi medijev medsebojno povezane in odvisne (prav tam). V okviru pobude NWICO so nastala številna poročila in raziskave, ki so iz političnoekonomske perspektive kritično obravnavale nove imperialistične prakse in neenakosti, proti katerim bi se po prepričanju kritičnih družboslovcev bilo nujno upreti z ukrepi na mednarodni ravni (prav tam). Ta intelektualni vpliv v Unescu je dodaten razlog, da je sedemdeseta leta dvajsetega stoletja mogoče označiti za zlato dobo politične ekonomije, prav ti prispevki in premisleki pa so bili tudi izhodiščni okvir in empirična podstat za MacBridovo komisijo in njeno končno poročilo.

Odzivi na MacBridovo poročilo

Morda je prav zato presenetljivo, da so številni kritični misleci, ki so bili vpleteni v razprave o NWICO, poročilo MacBridove komisije sprva ocenili precej negativno. Menili so, da je »ateoretsko« (Opubor 1980, 4), »ahistorično« (Nordenstreng 1980, 9), vprašanje NIICO naj bi obravnavalo na »obskuren in fragmentiran način« (Capriles 1980, 32), naj bi bilo »epistemološko nekonsistentno, temelječe na zastaranih družboslovnih sistemskih modelih in je 'ostalo zvesto' idealistični usmerjenosti številnih Unescovih dokumentov« (Becker 1980, 41) ter ni »zadosti kritično in poglobljeno analiziralo vloge transnacionalnih korporacij na področju mednarodnih komunikacij« (Hamelink 1980, 74). Očitki deloma držijo, vendar zgolj, če poročilo beremo kot znanstveno besedilo, v katerem lahko upravičeno pričakujemo nedvoumno opredeljene pojme in epistemološko konsistentnost. Vendar poročilo ni znanstveno besedilo, temveč predvsem »politična oziroma diplomatska intervencija, ki je poskušala najti srednjo pot med tekmujočimi zahtevami velesil in neuvrčenih držav« (Preston 2005, 32). Zato je veliko produktivneje, če se osredotočimo na način, s katerim se je uspelo pozicionirati med konfliktnimi (in v številnih vidikih protislovnimi) pozicijami.

S tega stališča je bila MacBridova komisija soočena s skoraj nemogočo nalogo, da interese držav v razvoju artikulira na način, ki se bo izognil pastem tržnega fundamentalizma Zahoda in etatizma Vzhoda. Komunikacijska problematika je še posebej občutljiva; že NIEO je bil kritiziran, da ne podpira prebivalcev držav v razvoju, temveč pogosto avtokratske

režime teh držav (Ries 1977). Tej zagati se je MacBridova komisija izognila predvsem tako, da se je zavzela za vzpostavitev nehierarhičnih, dvosmernih in demokratičnih načinov komuniciranja, ki jih je zoperstavila tako državni cenzuri kot komercialnim monopolom. Lahko trdimo, da je rdeča nit poročila ta, da morajo »komunikacijske politike in razvojne strategije /.../ biti zasnovane predvsem tako, da bodo zagotovile, da mediji 'informiranja' postanejo mediji 'komuniciranja'« (UNESCO 1980, 212).

Komisija je v ta namen zagovarjala pravico do komuniciranja, ki vključuje tudi dejanski dostop do sredstev množičnega komuniciranja: »Pravica do komuniciranja zahteva, da so na voljo komunikacijska sredstva za zadovoljevanje človeških komunikacijskih potreb« (prav tam, 173). S tega vidika niso problematični zgolj državni posegi v svobodo izražanja, temveč tudi nerazvita infrastruktura in podreitev svobode komuniciranja svobodi razpolaganja z zasebno lastnino. Najinovativnejši predlogi komisije so s tem bili prav tisti, ki so se dotikali demokratizacije komuniciranja (Thussu 2006, 33, 34). Kot omenja Osolnik (2005, 8), je šlo pri tem za »pomembno nadgraditev tradicionalnega razumevanja svobode tiska in svobode informacij, ki je v praksi pogosto zreducirana na svobodo podjetnika, da žanje dobiček s pomočjo medijev, ne da bi ga zanimali vsebina in kakovost«.

Prav zato, ker je bilo poročilo MacBridove komisije kritično do omejitev, ki so jih postavljale komercializacija, pritiski oglaševalcev in koncentracija medijskega lastništva, je pričakovano naletelo na odpor nekaterih zahodnih stanovskih organizacij, oglaševalskih organizacij ter največjih medijskih in kulturnih industrij (Thussu 2005; 2006, 33–37; prim. Amon Prodnik in Slaček Brlek 2015). Zato tudi ne preseneča, da so bila Unescova prizadevanja za NWICO tarča sovražne propagande v zahodnih medijih, predvsem tistih iz ZDA (Díez 2005). Poročilo je proti načelu prostega pretoka informacij zagovarjalo krepitev lastnih zmožnosti držav v razvoju in je s tem prišlo v nasprotje z ambicijami zahodnih korporacij po širjenju na nove trge. Združenje tiskovnih agencij neuvrčenih držav, ki je v okviru prizadevanj za NWICO nastalo kot praktični ukrep za krepitev sodelovanja Jug-Jug, je, recimo, neposredno ogrožalo dobičke največjih transnacionalnih tiskovnih agencij, kot so United Press International, Associated Press, Agence France-Presse in Reuters (Sauvio 2012, 236).

Nasprotovanje MacBridovemu poročilu se je pogosto skrivalo za domnevno skrbjo za svobodo medijev in strahom pred državno cenzuro⁹ (Roach 1987, 38), kar je v resnici argument po načelu, »kar je dovoljeno Jupitru, ni dovoljeno volu« oz., kot pravi Sauvio (2012): »Zakaj naj bi bil BBC legitimen, Radio Tanzanija pa ne?« Dejstvo, da na globalnem Jugu niso bili prisotni tržni pogoji, v katerih bi se sploh lahko oblikovali močni neodvisni medijski sistemi, in je zato državno posredovanje bilo neizogibno (prav tam, 235), se je izgubilo v ideologiji prostega trga, podobno kot dejstvo, da so nosilci politične oblasti v razvitih kapitalističnih državah neprestano posegali v delovanje medijev z gradnjo infrastrukture (Intel-sat je na primer nastal in vse do privatizacije leta 2001 deloval kot medvladni konzorcij), s podeljevanjem radijskih in televizijskih frekvenc in z neposrednimi subvencijami za raziskovanje in razvoj, ki so spodbudile tudi t. i. informacijsko revolucijo (glejte Amon Prodnik 2014, 152–156). Resnična skrb Zahoda pod vodstvom ZDA ni bila, da bodo nosilci politične oblasti v deželah v razvoju omejevali komunikacijske pravice svojih državljanek in državljanov, temveč da bodo omejevali delovanje zahodnih korporacij, ki so se lahko ob prodiranju na tuje trge zanašale na izdatno pomoč svojih domačih držav. Poročilo je bilo hkrati nevarno tudi na domačem terenu, saj je s kritiko komercialnih omejitev pravice do komuniciranja nudilo legitimacijo za omejevanje delovanja »prostega« trga v imenu javnega interesa.

Vendar pa so prizadevanja za NWICO imela sovražnike tudi med svojimi domnevnimi prijatelji. Sovjetska zveza je ta prizadevanja oportunistično podprla, saj si je obetala, da bo

lahko na ta način zagotovila širšo cirkulacijo svojih vsebin (Sauvio 2012, 235). Po mnenju Mattelarta (2011, 207) so tudi nekatere države v razvoju razprave o NWICO izkoristile, da bi odvrčale pozornost od lastnih kršitev pravice do svobode izražanja. Hkrati pa je spor glede NWICO imel tudi širše implikacije, saj so ZDA želele disciplinirati države v razvoju ne le v okviru Unesca in ne le na področju komunikacijske problematike, temveč na splošno v mednarodnem prostoru (Osolnik v tej številki). ZDA so že leta 1977 uspešno uporabile izstop za pritisk na Mednarodno organizacijo dela (ILO), kar je po mnenju konservativne organizacije *Heritage Foundation* (1984) »opazno izboljšalo delovanje tega telesa«.

Sklep

Podobno kot NIEO tudi NWICO ni prinesel vidnejših rezultatov v odnosih moči na mednarodni ravni. Po političnem napadu na Unesco pod vodstvom ZDA, in posebej z neoliberalnim obratom in s padcem Sovjetske zveze, se je manevrski prostor za države v razvoju precej zožil, hkrati z njim pa so izginili tudi materialni temelji za implementacijo načel razvitih v pobudi NWICO. Obe pobudi za alternativno ureditev mednarodnih odnosov sta bili osredotočeni na forum OZN, kar je v nekem trenutku omogočilo državam v razvoju, da si izborijo vpliv, ki je presegal njihovo realno geostrateško moč, k čemur je prispevalo tudi ravnovesje sil med blokoma v hladni vojni. Prav tako sta obe pobudi zahtevali prostovoljno sodelovanje razvitih držav, na primer v obliki razvojne pomoči in sodelovanja v programih pod okriljem OZN. MacBridovo poročilo je zaradi tega očiten produkt časa, ki danes v takem okviru ne bi bil mogoč. Zato ni nenavadno, da se o njem v politiki ne govori, v Unescu pa o njem danes nočejo niti slišati. Osemdeseta leta so dejansko prinesla novo svetovno ureditev, vendar so zanjo značilni liberalizacija globalnih kapitalskih tokov in naraščajoči vpliv multinacionalnih korporacij, šibitev politične, gospodarske in kulturne avtonomije držav ter širjenje in poglobljanje procesov pobilagovljenja – torej prav nasprotno od prizadevanj držav v razvoju pred nekaj desetletji.

Med znaki domnevnega zmanjševanja globalnih komunikacijskih neenakosti je Thusu (2015, 257) v prispevku ob obletnici MacBridovega poročila identificiral vzpon medijskih organizacij, kot sta *Russia Today* in kitajska državna CCTV, ter razvoj komunikacijske infrastrukture v državah, kot sta Indija in Kitajska. Vendar je vprašljivo, ali lahko na osnovi vzpona močnih državnih medijev in komercialno naravnane razvoja infrastrukture sklepamo, da prihaja do odpravljanja nesorazmerij, na katera je opozarjalo poročilo. Kot sva poskušala pokazati, je bil najpomembnejši prispevek poročila prav v tem, da se ni omejilo zgolj na kvantitativna nesorazmerja med globalnim Severom in Jugom, temveč jih je umestilo v splošnejše vprašanje enakopravnega dostopa do komunikacijskih sredstev in zmožnosti vseh ljudi, da sodelujejo v enakopravni, dvosmerni in nehierarhični komunikaciji. Ko ocenjujemo sodobne trende, kvantitativnih premikov ne smemo obravnavati ločeno od temeljnjšega vprašanja kvalitativne spremembe komunikacijskih sredstev in zahteve MacBridove komisije, da sredstva informiranja postanejo sredstva komuniciranja.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorja ne poročata o morebitnem konfliktu interesov.

OPOMBE

1. Ključne so predvsem tri deklaracije: Akcijski načrt za vzpostavitev nove mednarodne gospodarske ureditve, Listina gospodarskih pravic in dolžnosti držav ter Razvoj in mednarodno sodelovanje.
2. Ta pripravljenost je jasno izražena v Ekonomski deklaraciji, sprejeti na Četrthi konferenci vodij držav ali vlad gibanja neuvrščenih leta 1973 v Alžiru: »Vodje vlad ali držav /.../ potrjujejo neodtujljivo pravico vsake države, da v celoti izvršuje nacionalno suverenost nad svojimi naravnimi resursi in domačo gospodarsko dejavnostjo« (Documents 1973, 67).
3. NIEO naj bi spadal med »osnovne argumente za novo svetovno komunikacijsko ureditev« (UNESCO 1980, 183), saj komuniciranje »potrebuje prav tako daljnosežne spremembe« (prav tam). V nadaljevanju je v poročilu navedeno, da je treba komunikacijske politike smiselno umestiti v splošnejše razvojne strategije (prav tam, 203–207). Na tem mestu NIEO sicer ni eksplicitno omenjen, so pa navedeni nekateri njegovi ključni koncepti, kot je »samozadostnost« (angl. *Self-reliance*) (prav tam, 207).
4. Pozneje je prevladalo poimenovanje nova svetovna informacijska in komunikacijska ureditev. Glede nezanevarljivih posledic premika od termina »mednarodna« k terminu »svetovna« glejte Pavlič (2015, 227).
5. Za Jugoslavijo glejte Pavlič (2015); Osolnik v tej številki.
6. Kljub temu da Nordenstreng šestdeseta leta označuje kot začetek kritičnega raziskovanja množičnega komuniciranja, je prišlo do njenega razvoja že prej. Njene zametke lahko vidimo že pri Marxu in še posebej v tradiciji nemške časnikarske vede, a tudi pri Sinclairju ali Deweyju (Prodnik 2012, 7–10).
7. Omeniti velja, da je bila komunikologija v Ameriki vse do takrat podrejena parcialnim političnim in ekonomskim interesom. Raziskovalci in celo ustanovitelji discipline so bili rekrutirani za obveščevalne službe in različne zunanjepolitične agencije, mnogi med njimi so bili tudi aktivni v ohranjanju obstoječega družbenega reda z vzpostavljanjem histeričnega vzdušja in protikomunistično retoriko (Schiller 2000, 108–118; Maxwell 2003).
8. Posebej velja omeniti Komisijo predstavnškega doma za protiameriške dejavnosti (House Committee on Un-American Activities), ki je v ZDA obstajala skoraj tri desetletja.
9. Ob izstopu iz Unesca decembra 1984 so ZDA kot razlog navajale neučinkovito vodenje organizacije, njeno politizacijo in »endemično sovražnost do temeljnih institucij svobodne družbe – predvsem tistih, ki varujejo svobodni tisk, svobodne trge in predvsem človekove pravice posameznika« (Ayres 1984).

LITERATURA

- Amon Prodnik, Jernej. 2014. "A Seeping Commodification: The Long Revolution in the Proliferation of Communication Commodities." *TripleC* 12 (1): 142–168.
- Amon Prodnik, Jernej, in Sašo Slaček Brlek. 2015. "Poziv k novi mednarodni informacijski ureditvi in poročilo MacBridove komisije: zgodovinska kontekstualizacija." *Časopis za kritiko znanosti* 42 (259): 211–221.
- Ayres, Drummond B. 1984. "U.S. Affirms Plan to Leave Unesco at End of Month." *New York Times*, 20. december. <http://www.nytimes.com/1984/12/20/us/us-affirms-plan-to-leave-unesco-at-end-of-month.html>.
- Becker, Jörg. 1980. "The Scientific and Political Significance in the Federal Republic of Germany." V: *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, uredil Cees Hamelink, 40–45. Rim: IDOC.
- Benko, Vladimir. 2000. *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Sophia.

- Capriles, Oswaldo. 1980. "Some Remarks on the New International Information Order." V: Cees Hamelink (ur.), *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, 30–32. Rim: IDOC.
- Díez, Mercè. 2005. "UNESCO in the International Press (1974-1984)." *Quaderns del CAC* 21: 139–147.
- Documents of the Fourth Conference of Heads of State or Government of Non-Aligned Countries. 1973. http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/4th_Summit_FD_Algers_Declaration_1973_Whole.pdf.
- Gwin, Catherine B. 1977. "The Seventh Special Session: Toward a New Phase of Relations Between the Developed and the Developing States?" V: *The New International Economic Order: Confrontation or Cooperation between North and South?*, uredila Karl P. Sauvant in Hajo Hasenpflug, 97–117. Boulder: Westview Press.
- Heritage Foundation. 1984. "UNESCO – Time to Leave." 10. december. <http://www.heritage.org/research/reports/1984/12/unesco-time-to-leave>.
- Lent, John A., ur. 1995. *A Different Road Taken: Profiles in Critical Communication*. Boulder: Westview Press.
- Mattelart, Armand. 2011. "New International Debates on Culture, Information, and Communication." V: *The Handbook of Political Economy of Communications*, uredili Janet Wasko, Graham Murdock in Helena Sousa, 501–520. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Maxwell, Richard. 2003. *Herbert Schiller*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- McChesney, Robert. 1998. "The Political Economy of Global Communication." V: *Capitalism and the Information Age: The Political Economy of the Global Communication Revolution*, uredili Robert McChesney, Ellen Meiksins Wood in John Bellamy Foster, 1–26. New York: Monthly Review Press.
- McGinniss, Joe. 1968/1988. *The Selling of the President*. Penguin: New York, London.
- Meehan, Eileen. 2004. "Moving Forward on the Left: Some Observations on Critical Communications Research in the United States." *Javnost—The Public* 11 (3): 19–39.
- Mosco, Vincent. 2009. *The Political Economy of Communication*. Druga izdaja. Los Angeles, London: Sage.
- Nordenstreng, Kaarle. 1980. "The Paradigm of a Totality." V: *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, uredil Cees Hamelink, 8–16. Rim: IDOC.
- Nordenstreng, Kaarle. 2004. "Ferment in the Field: Notes on the Evolution of Communication Studies and Its Disciplinary Nature." *Javnost—The Public* 11 (3): 5–18.
- Opubur, Alfred E. 1980. "Groping Towards Elusive Concepts." V: *Communication in the Eighties: A Reader on the "MacBride Report"*, uredil Cees Hamelink, 4–7. Rim: IDOC.
- Osolnik, Bogdan. 1969. "Some Problems Concerning International Communication from the Viewpoint of Implementing the Principles of the Charter of the United Nations and the Declaration of Human Rights." V: *Mass Media and International Understanding*, uredil France Vreg, 3–16. Ljubljana: FSPN.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost—The Public* 12 (3): 5–12.
- Pavlič, Breda. 2015. "To je bil predvsem napad kapitala", intervju. *Časopis za kritiko znanosti* 42 (259): 222–230.
- Preston, Paschal. 2005. "'Missing Links' in Communication Studies: Systemic Learnings and Forgetting in an 'Information Society'." *Javnost—The Public* 12 (3): 31–46.
- Prodnik, Jernej. 2012. "Razvojne tendence medijev v kapitalizmu v luči politične ekonomije komuniciranja." *Javnost—The Public* 19 (suplement): 1–17.
- Ries, Charles. 1977. "The 'New International Economic Order': The Skeptics' Views." V: *The New*

- International Economic Order: Confrontation or Cooperation between North and South?*, uredila Karl P. Sauvant in Hajo Hasenpflug, 63–84. Boulder: Westview Press.
- Resolutions of the Third Conference of Non-Aligned States. 1970. <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/32710/1/SAIIA%20RESOLUTIONS%20OF%20THE%20THIRD%20CONFERENCE%20OF%20NON-ALIGNED%20STATES.pdf?1>.
- Roach, Colleen. 1987. "The US Position on the New World Information and Communication Order." *Journal of Communication* 37 (4): 36–51.
- Sauvant, Karl P. 1977. "Toward the New International Economic Order." V: *The New International Economic Order: Confrontation or Cooperation between North and South?*, uredila Karl P. Sauvant in Hajo Hasenpflug, 3–19. Boulder: Westview Press.
- Sauvio, Robert. 2012. "From New International Information Order to New Information Market Order." V: *From NWICO to WSIS*, uredili Divina Frau-Meigs, Jérémie Nicey, Michael Palmer, Julia Pohle in Patricio Tupper, 234–238. Bristol: Intellect.
- Schiller, Herbert. 2000. *Living in the Number One Country: Reflections from a Critic of American Empire*. New York, London: Seven Stories Press.
- Smythe, Dallas. 1994. "Excerpts from Autobiography: The Political Economy of Communications." V: *Counterclockwise: Perspectives on Communication*, uredil Thomas Guback, 13–58. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Thusu, Daya K. 2005. "From MacBride to Murdock: The Marketisation of Global Communication." *Javnost—The Public* 12 (3): 47–60.
- Thusu, Daya K. 2006. *International Communication: Continuity and Change*. Druga izdaja. London: Hodder Arnold.
- Thusu, Daya K. 2015. "Reinventing 'Many Voices': MacBride and a Digital New World Information and Communication Order." *Javnost—The Public* 22 (3): 252–263.
- UNESCO. 1980. *Many Voices, One World: Report by the International Commission for the Study of Communication Problems*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>.

Jernej Amon Prodnik je raziskovalec v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in podoktorski raziskovalec na Inštitutu za komuniciranje in medije (skupina za raziskovanje političnega komuniciranja) Fakultete za družbene vede na Karlovi univerzi v Pragi. E-naslov: jernej.amon-prodnik@fdv.uni-lj.si

Sašo Slaček Brlek je raziskovalec v Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: saso.brlek-slacak@fdv.uni-lj.si

ENOSMERNI TOK NOVIC V VZVRATNEM OGLEDALU: MACBRIDOVO POROČILO IN REPREZENTACIJA DRŽAV V RAZVOJU V TREH JUGOSLOVANSKIH ČASNIKIH

Ilija Tomanić Trivundža

Prispevek obravnava aktualnost normativnih zahtev, ki jih za razumevanje vloge družbenega komuniciranja postavlja MacBridovo poročilo. Prispevek izhaja iz ene od ključnih kritik poročila – kritike strukturne dominacije trga novic, ki da rezultira v enosmernem toku novic in posledični informacijski odvisnosti držav v razvoju ter njihovi negativni medijski reprezentaciji. Tega vprašanja se prispevek loteva iz zgodovinske perspektive skozi analizo vizualnega poročanja mednarodnih novic v treh jugoslovanskih časnikih – Delu, Vjesniku in Politiki –, ki so bili vpeti v medijski sistem, ki je poskušal ta enosmerni tok informacij uravnotežiti. Analiza je izhodišče za razpravo o povezanosti ekonomske in komunikacijske družbene ureditve ter o aktualnosti zahtev po spremembi ene skozi reformo druge. Hkrati poudarek na analizi konstrukcije »podob« drugEGA v mednarodnih novicah iz leta 1988 zapolnjuje vrzel v literaturi o mednarodnih novicah znotraj razprav o NWICO, ki so vizualno modalnost novic praviloma zapostavljale. Analiza kaže, da je medijska konstrukcija podobe drugEGA v zunanjepolitičnih novicah kljub strukturnim omejitvam bolj kot z informacijsko pogojena z uredniško neodvisnostjo.

KLJUČNE BESEDE NWICO, novinarska fotografija, tiskovne agencije, enosmerni tok informacij, Tanjug

One-way flow of news in the rear-view mirror: The MacBride report and representation of developing countries in three Yugoslav daily newspapers

The article addresses the ongoing relevance of the MacBride report through the perspective of one of the key concerns voiced by the report – structural dominance of international news market that results in information dependency of developing countries and their consequent inability to achieve balanced and autonomous media representation. This question is addressed from a historical perspective through analysis of visual news reporting in three Yugoslav daily newspapers in 1988, which were part of the information system that aimed to balance the one-way flow of information. This analysis of visual coverage of international news – which shows that the representation of developing countries depends more on editorial independence than on structural inequality of the raw news – also fills a gap in existing research on international news within the context of NWICO debate which tends to neglect the visual modality of news reporting. It also offers a starting point for critical appraisal of the normative demands put forward by the report within the context of contemporary global communication.

KEYWORDS NWICO, press photography, press agencies, one-way flow, Tanjug

[N]ova mednarodna ureditev na področju informacij ima tudi svojo notranjo, družbeno razsežnost. Eden njenih temeljnih ciljev je zagotoviti, da bo tehnološki napredek na področju telekomunikacij služil človeku, ne pa da se spremeni v sredstvo njegovega odtujevanja in zaslužnjevanja. To ni samo problem držav v razvoju, temveč tudi visoko razvite industrijske družbe, kjer se ta pretnja pojavlja včasih še v ostrejši luči.

B. Osolnik, *Nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditev*, 1981

Uvod

V treh in pol desetletjih od objave poročila Unescove *Mednarodne komisije za proučevanje problemov komuniciranja*, bolj znanega pod imenom *MacBridovo poročilo*, so se tako pogoji in infrastruktura javnega komuniciranja in informiranja kot tudi geopolitična razmerja, ki jih je poročilo naslavljalo in znotraj katerih je nastalo, radikalno spremenila. Vendar te spremembe niso radikalno spremenile ali odpravile nesorazmerij, ki jih je poročilo naslavljalo. Posledično ostaja poročilo, če že ne realpolitično, pa vsaj normativno oziroma z znanstvenega vidika nadvse relevanten dokument. Poročilo, ki ga je Unesco v knjižni obliki s pomenljivim naslovom *Many voices, one world* izdal leta 1980, je namreč hkrati znanstveni in politični dokument, njegovo zgodovino pa na nek način opisuje prav spreminjanje poudarka med eno in drugo »naravo« poročila. MacBridovo poročilo je nastalo v »napeti atmosferi, polni nezaupanja in nasprotujočih si pričakovanj« (Osolnik 2005, 7) prvenstveno kot kompromisen politični dokument, na kar opozarjajo tudi nekateri njegovi avtorji (glejte npr. MacBride idr. 1981, 281; Osolnik 1981). Vendar poročila ne moremo zreducirati zgolj na institucionalizacijo političnih zahtev po novi mednarodni informacijsko-komunikacijski ureditvi, bolj znani pod kratico NWICO (New World Information and Communication Order), saj gre v poročilu za spoj političnih zahtev držav v razvoju s specifičnimi komunikološkimi teorijami (npr. tezo o medijskem imperializmu) in normativnimi premisleki o vlogi družbenega komuniciranja v demokratičnih družbah. Po sprejetju na 21. generalni skupščini Unesca jeseni 1980 v Beogradu je bil dokument kritiziran tako z znanstvenega kot s političnega vidika, vendar njegove usode ni določila znanstvena kritika, temveč politični pritisk ZDA in Velike Britanije. Poročilo je bilo namreč del srditih bojov za redefinicijo hegemonične ekonomske in politične ureditve sveta, tako da njegove politične »usmrtitve« znotraj Unesca ne moremo brati zunaj tega konteksta – kot opozarja Sparks (2004, 1), je MacBridovo poročilo zgolj »delček mnogo večje slike, v kateri so levica in levičarske ideje utrpele zgodovinski poraz«. Po drugi strani pa s povečevanjem časovne distance političnega poloma poročila narašča pomen njegove znanstvene dimenzije – artikulacije neposredne povezave med normativnimi demokratičnimi ideali, družbenim komuniciranjem in ekonomsko ureditvijo. Poročilo namreč za izhodišče razumevanja »problemov komuniciranja« postavi potrebo po zagotovitvi posameznikove pravice do komuniciranja kot temeljne človekove pravice. Natančneje, pravico do komuniciranja posameznika za potrebe aktivnega državljanstva postavi pred pravico do komuniciranja kot ekonomsko pravico specializiranih medijskih institucij.

Pričujoči prispevek naslavlja vprašanje relevantnosti teh zahtev v radikalno spremenjenih pogojih sodobnega komuniciranja skozi perspektivo ene od ključnih kritik, izhajajočih iz MacBridovega poročila – kritike strukturne dominacije trga novic, ki da rezultira v enosmernem toku novic in posledični informacijski odvisnosti držav v razvoju ter njihovi

negativni medijski reprezentaciji. Prispevek MacBridovo poročilo najprej umesti v širši kontekst prizadevanj za uravnoteženje komunikacijskih tokov, med katere spada tudi shema izmenjave novic tiskovnih agencij neuvrščenih držav, ki jo je koordinirala jugoslovanska tiskovna agencija Tanjug. V empiričnem delu, ki sledi kontekstualizaciji poročila, so predstavljeni rezultati analize vizualnega poročanja zunanjepolitičnih novic v treh jugoslovanskih časnikih, ki so bili prek Tanjuga vpeti v omenjene poskuse uravnoteženja mednarodnih komunikacijskih tokov. Ta pogled nazaj, ki s fokusom na analizo vizualne modalnosti mednarodnih novic prispeva tudi k zapolnitvi vrzeli v obstoječi literaturi, je izhodišče kritične refleksije o komunikacijskih problemih v sedanjosti.

MacBridovo poročilo in boj za dekolonizacijo informacij

MacBridovo poročilo kot eno od ključnih ovir na poti do uresničitve posameznikove pravice do komuniciranja izpostavlja vprašanje dostopnosti politično relevantnih informacij, saj naj bi na tržni logiki sloneča doktrina prostega toka (*free flow*) informacij *de facto* vodila v izrazito enosmeren tok (*one-way flow*) komuniciranja. Na ravni dostopnosti do informacij naj bi enosmernost toka vodila v informacijsko odvisnost držav v razvoju, na ravni vsebine pa na njihovo nezmožnost neodvisnega prikazovanja (lastne) družbene realnosti (MacBride idr. 1981, del III). Posledica tovrstne informacijske nesuverenosti naj bi bilo pretežno negativno poročanje o državah v razvoju tako v medijih razvitih kot razvijajočih se držav, hkrati pa naj bi slednjim omejevalo možnosti ustvarjanja in distribucije alternativnih novic, tj. novic, ki ne bi bile strukturirane po novičarskih vrednotah medijev razvitih držav, ampak bi bile bolj razvojno naravnane. To naj bi ogrožalo politično suverenost in kulturno samobitnost držav v razvoju, s tem pa spodkopavalo občutljive procese gradnje nacionalnih identitet novonastalih držav in zaviralo možnosti njihovega ekonomskega razvoja. Z namenom oblikovanja alternativne agende in omejevanja enosmernosti toka mednarodnih novic so tako, denimo, članice gibanja neuvrščenih že leta 1975 ustanovile mehanizem za izmenjavo agencijskih novic Non-Aligned News Agency Pool (NANAP), ki ga je koordinirala jugoslovanska tiskovna agencija Tanjug, temu pa so sledile tudi regionalne iniciative za distribucijo novic med državami globalnega Juga, kot sta denimo Caribbean News Agency (CANA), ustanovljena leta 1976, in Pan African News Agency (PANA), ustanovljena tri leta pozneje. Tovrstne iniciative za povečevanje profesionalnega sodelovanja med državami v razvoju so bile ena od oblik boja proti informacijski odvisnosti, ki so potekale vzporedno z artikulacijo zahtev za NWICO in mednarodnimi diplomatskimi prizadevanji za njegovo uresničitev znotraj multilateralnega institucionalnega okvira, ki sta ga ponujala OZN in še posebej Unesco (za sistematičen opis geneze teh idej glejte Osolnik 1981, 19–31).

MacBridovo poročilo predstavlja kulminacijo tega »boja za dekolonizacijo informacij« in nobeno presenečenje ni, da je bila kritika v veliki meri usmerjena prav v tisti segment posredovanja novic, v katerem je bil ostanek kolonialnega reda najvidnejši – v trg izmenjave mednarodnih novic, ki so ga na začetku osemdesetih let obvladovale t. i. »velike štiri« tiskovne agencije – Associated Press (AP), Agence France Press (AFP), Reuters in United Press International (UPI). Dominanten položaj »velikih štirih« na svetovnem trgu novic je bil namreč neposredna dediščina kartelnega dogovora med francoskim AFP, britanskim Reutersom, nemško agencijo Wolf in pozneje še ameriškim AP, ki je med letoma 1871 in 1934 določal mednarodno distribucijo novic (Boyd-Barrett 1980). Kot ugotavljajo avtorji MacBridovega poročila, je leta 1970 skoraj 80 odstotkov svetovnih novic prišlo »po žicah«, ki so vodile iz

(neo)kolonialnih metropol Londona, Pariza in New Yorka, ta delež pa se v naslednjem desetletju ni bistveno spremenil (Alleyne in Wagner 1993; Rampal 1995). Kolonialna dediščina trga mednarodnih novic je torej oligopolna struktura trga, ki že po definiciji otežuje vstop novih akterjev (agencij) na trg ali razvoj novih produktov (drugačnega tipa novic). Boyd-Barrett (2000) v analizi sodobnih trendov na trgu tiskovnih agencij strukturo tega trga ponazori z metaforo štirih obročev. V središču so velike tiskovne agencije (danes so tam ostale zgolj »velike tri«), drugi obroč pa predstavljajo velike nacionalne tiskovne agencije (denimo, španska EFE in nemška DPA). Tretji obroč tvorijo nacionalne agencije držav v razvoju (v času nastanka MacBridovega poročila simboli nacionalne suverenosti novonastalih držav, ki pa danes delujejo v zmanjšanem obsegu ali so na robu propada), četrtega pa alternativne tiskovne agencije, denimo, Inter Press Service (IPS), PANA ali NANAP, katerih poskusi vzpostavitve bolj regionalno uravnoteženih in alternativnih vrst novic v »avtokratskih osemdesetih« so v »demokratskih devetdesetih« večinoma propadli, predvsem zaradi »manka njihove kredibilnosti v očeh dominantnih medijev razvitega Severa« (Boyd-Barrett 1998, 20).

Razprave o NWICO, predvsem kritike enosmernega toka, informacijske odvisnosti in negativnega poročanja o državah v razvoju, so sprožile vrsto raziskav – od večjih, denimo, raziskave International Association for Media and Communication Research in Unescove podprte »globalne« študije *World of the News* (Sreberny-Mohammadi 1984) ali študije tokov televizijskih novic (Nordenstreng in Varis 1974), do manjših komparativnih analiz in študij primerov (npr. Schramm idr. 1978; Becker idr. 1981; Skurnik 1981; Lange 1984; Okigbo 1985; Kirat in Weaver 1985), ki so potrdile, da je posredovanje mednarodnih novic v rokah majhnega števila korporacij razvitega Severa. Nasprotniki NWICO večinoma niso imeli težav s priznavanjem obstoja strukturne dominacije trga novic, so pa ostro nasprotovali sklepom o njenih škodljivih posledicah za države v razvoju. Z besedami enega tovrstnih apologetov je bilo poročanje tiskovnih agencij in medijev razvitih držav »točno, četudi je *neuravnoteženo*« (Stevenson 1984, 130, poudarki v izvirniku). Povedano drugače, prevlada negativnih novic (vojne, državni udari, naravne nesreče, kriminal) naj bi zgolj odsevala »temačnejšo« družbeno realnost razvijajočih se držav, institucionalni poskusi sprememb tega ravnotežja, denimo, NWICO, pa zgolj oblika omejevanja svobodnega tiska in legitimiranje državnega intervencionizma oziroma cenzure (npr. Wells 1987). Nasprotniki NWICO so boj za ohranitev strukturnih neenakosti okvirili kot boj med liberalnim in etatističnim medijskim sistemom, poskusi vzpostavitve tretjega modela, ki so ga aktivno zagovarjale neuvrščene države že od sredine sedemdesetih let (glejte npr. Osolnik 1981), pa so bili označeni kot kanali državne propagande ali kot nelojalna konkurenca tržnim medijem. Upor proti NWICO je bil tako namenjen predvsem preprečitvi krepitve državnih ali javnih medijev na račun zasebnega sektorja. Kritiki so ugotavljali, da tudi mediji držav v razvoju poročajo po podobnih (pristranskih) vzorcih kot mediji razvitega Severa (npr. Sobowale 1987). Študije medijskega poročanja so, denimo, pokazale močno prisotnost regionalnega fokusa tudi v medijih držav v razvoju, tj. manko novic neregionalnih držav v razvoju (Sreberny-Mohammadi 1984) ter odsotnost alternativnih vrst novic. Nekateri kritiki informacijske odvisnosti so izpostavljali aktivno vlogo lokalnih odbiralcev novic in novinarjev v reprodukciji interesov nacionalnih elit v medijih (npr. Skurnik 1981). »Izkrivljanje« novic naj torej ne bi bilo rezultat gledanja na globalni Jug iz perspektive razvitega Severa, temveč posledica »lokalnih« izbir iz nabora ponujenih novic, izbora, ki naj bi ga vodil interes nacionalnih elit držav v razvoju (Okigbo 1985; Stevenson 1984).

Tanjug, jugoslovanski mediji in alternativni tok

Eden vidnejših poskusov preusmeritve globalnih tokov novic je bilo oblikovanje poola tiskovnih agencij neuvrščenih držav, ki je bil primarno namenjen izmenjavi novic med neuvrščenimi državami, hkrati pa je te informacije posredoval tudi tiskovnim agencijam in medijem razvitih držav. NANAP je deloval pod okriljem jugoslovanske tiskovne agencije Tanjug, ki je poleg agencije IPS veljala za vodilnega ponudnika t. i. alternativnih novic. Leta 1981 je pool združeval 87 nacionalnih agencij neuvrščenih držav in oddajal do 40.000 besed na dan v štirih jezikih (Budimir 1983; Crain 2011). Nanapov največji¹ in najprestižnejši akter je bil Tanjug. Jugoslovanska agencija je namreč veljala za najkredibilnejši glas neuvrščenih držav in je bila nemalokrat prva, ki je poročala o prelomnih svetovnih dogodkih, kot sta, denimo, spodletela invazija v Prašičjem zalivu 1961 ali puč v Čilu leta 1973, kar je dalo »agenciji mednarodno prisotnost, ki je presejala njeno velikost, in sloves, ki ji je prinašal mednarodno spoštovanje« (Vukasovich in Boyd-Barrett 2012, 701). Tanjug se je s svojim poročanjem in z delovanjem v okviru poola zavzemal ne zgolj za uravnoteženje informacijskih tokov, temveč tudi za promocijo alternativnih novic, ki so bile tematsko zavezane boju za dekolonizacijo in afirmacijo nacionalnih politik članic gibanja neuvrščenih, vsebinsko pa so bolj kot konflikte poudarjale sodelovanje, pokrivalo javno dogajanje in institucionalne akterje, imele nizko stopnjo personalizacije ter zagovarjale možnost miroljubnega sobivanja in kooperacije v svetu (Splichal in Ferligoj 1977, 16, 47, 48).

Vpliv Tanjugovega alternativnega poročanja in prispevka NANAP k redefiniciji kriterijev za izbor novic iz držav v razvoju je težko oceniti. Četudi je, denimo, NANAP kot ekonomski model izmenjave novic dobro funkcioniral vse do razpada Jugoslavije, ni podatkov o tem, da so bile poolove novice vidno prisotne v medijih razvitih držav (Vukasovich in Boyd-Barrett 2012, 699). Njihovo »uporabno vrednost« pa ni zmanjševala zgolj vprašljiva kredibilnost v očeh medijev razvitega Severa. Drugačnost Tanjugovih novic je pomenila, da so znatno odstopale od uveljavljenih kriterijev za izbor novic tujih medijev, kar je po oceni Splichala in Ferligojeve (1977, 16) pomenilo, da jih tiskovne agencije in mediji razvitih držav niso uporabljali redno, ampak prej izjemoma.

»Uporabna« vrednost Tanjugovih (in Nanapovih) novic je bila nedvomno višja v domačem prostoru, vendar Tanjugov dominantni položaj na jugoslovanskem trgu nika- kor ni pomenil monopola nad dostopom do informacij. Kar zadeva mednarodne novice, so imeli jugoslovanski mediji tudi neposreden dostop do tujih agencijskih novic ter lastne mreže dopisnikov iz tujine. Njihovemu poročanju so, kot ugotavljata Splichal in Ferligojeva (1977) ob primeru *Dela*, praviloma dajali prednost pred Tanjugovimi novicami, izbor mednarodnih novic pa prikrojili skladno s svojimi uredniškimi kriteriji, ki so odstopali od Tanjugovega uredniškega pristopa. Tako kljub tesni vpetosti Jugoslavije v politiko neuvrščenih ter podpori političnega vrha Tanjugu in njegovi koordinaciji NANAP v primeru jugoslovanskih medijev ne moremo govoriti o nekakšni obratni informacijski odvisnosti. Prav tako ne moremo govoriti o nekakšni skupni nacionalni medijski agendi. Jugoslovanski medijski sistem je bil namreč decentraliziran, kar je ustrezalo zmerni stopnji administrativne avtonomije posamičnih republik in jezikovni neenotnosti federacije. Država ni imela skupnih radijskih ali TV-novic (z izjemo leta 1990 ustanovljenega Yutela), temveč avtonomne republiške RTV-hiše, tiskane novice pa je državljanom posredovalo več kot dvajset lokalnih časnikov. Decentraliziranost sistema se je glede vsebine novic sicer bolj kazala pri pokrivanju domače kot zunanje politike, vendar je bilo tudi poročanje o mednarodnih novicah do določene

mere strukturirano skozi republiško prizmo. Zato pričujoča študija mednarodnih novic v državi, ki se je aktivno zavezala boju za uravnoteženje toka mednarodnih novic in ki ga je desetletje in pol tudi aktivno koordinirala, temelji na treh jugoslovanskih časnikih – *Delu* (Slovenija), *Vjesniku* (Hrvaška) in *Politiki* (Srbija). Gre namreč za tri medije, ki so pomembno oblikovali javno mnenje v treh politično najpomembnejših republikah federacije.

Prispevek je nadaljevanje predhodne študije (Tomanič Trivundža 2006), ki je analizirala geografijo in vsebinsko tipologijo mednarodnih novic v *Delu* leta 1980, torej leta, ko je bilo MacBridovo poročilo sprejeto. Primerjalna analiza poročanja treh jugoslovanskih dnevnikov pa je postavljena v leto 1988, ko je ideja nove mednarodne informacijsko-komunikacijske ureditve že doživela svoj politični brodolom, MacBridovo poročilo pa znotraj Unesca postalo tabu. Hkrati je izbrano obdobje čas, ko je v Jugoslaviji notranja politika dobila dokončni primat nad zunanjo politiko, ko je razplamtevajoči se etnični nacionalizem vedno bolj izpodrival fokus na preseganju blokovske delitve in mednarodnem sodelovanju v okviru gibanja neuvrčenih držav, kar bi lahko vplivalo tudi na »republiško« pokrivanje zunanje-političnih novic. Analiza se loteva vprašanja konstrukcije medijske podobe (neuvrčenega) drugega kot bližnjega v obdobju konstrukcije podobe (jugoslovanskega) bližnjega kot drugega. Fokus analize bo dobesedno »podoba drugega«, saj bo poleg osnovnega mapiranja geografije zunanje-političnih novic v treh časnikih v analizi poudarek prav na fotografijah zunanje-političnih dogodkov in njihovih akterjev. Slednje se je namreč v predhodni študiji (prav tam) pokazalo za področje, na katerem je opazna negativna reprezentacija držav v razvoju, ki je v besedilnem delu novic ni bilo zaslediti. Povedano drugače, četudi je *Delo* leta 1980 ponujalo bralcem uravnoteženo strukturo novic (približno enako število novic iz razvitih in razvijajočih se držav) in negativne novice o konfliktih in naravnih nesrečah dopolnjevala z rutinskimi političnimi in razvojnimi novicami ter komentarji, so objavljene fotografije praviloma prikazovale podobe vojnega ali naravnega razdejanja, posamezniki ali skupine iz držav v razvoju pa so bili v primerjavi s predstavniki razvitih držav prikazani kot pasivni ali zgolj kot del vizualnega ozadja dogajanja.

Fokus na »podobi« drugega izhaja iz potrebe po pripoznanju multimodalnosti novic. Odsotnost vključevanja vizualne dimenzije je problematična z vsaj dveh vidikov. Najprej je (bila) objava fotografije ob novici pomemben označevalec njene pomembnosti, ki poleg usmerjanja pozornosti deluje tudi kot praksa podeljevanja legitimnosti – ali akterjem, ki so prikazani, ali pa pogledu, ki ga predstavlja. Vizualna reprezentacija novic ima pomembno vlogo pri procesiranju informacij, njihovega vrednotenja ter spominjanja oziroma priklica (glejte, denimo, Pfau idr. 2007). Poleg tega je za novinarsko fotografijo značilna moč, da v podobi simbolno zgosti interpretacijo pomena dogodka, nemalokrat skozi eksplicitno simbolne ali stereotipne fotografije; objavljene fotografije so, denimo, lahko veliko bolj stereotipne kot besedilo, ki je podvrženo strožjemu uredniškemu nadzoru (Tomanič Trivundža 2004). Drugi razlog za fokus na vizualnem pa je, da je bilo znotraj okvira razprav o NWICO vprašanje strukturne dominacije posredovanja novičarskih »podob« povsem spregledano – nobena od študij, uporabljenih v prej omenjenem pregledu literature, se ni eksplicitno ukvarjala z vizualno modalnostjo novic. Medtem ko slednje deloma izhaja iz razmeroma neprominentne rabe novinarskih fotografij v takratnem novinarskem sporočanju in vplivnosti nekega drugega vizualnega medija za posredovanje novic – televizije, pa je odsotnost obravnave novinarske fotografije toliko pomenljivejša, ker je bila distribucija novičarskih fotografij še bistveno bolj monopolizirana na strani velikih tiskovnih agencij razvitega Severa kot distribucija besedilnih novic. Ker ne razprave o NWICO ne iz njih izhajajoče znanstvene študije enosmernega toka informacij in informacijske odvisnosti te modalnosti novinarske-

ga sporočanja niso eksplicitno naslovile, je pričujoča študija drobna zapolnitev vrzeli v raziskavah o geografiji, vsebini in simboliki mednarodnih novic.

Prisotni ali odsotni drugi?

Analiza poročanja *Delo*, *Vjesnika* in *Politike* je obsegala (1) kvantitativno geografsko mapiranje novic in (2) kvalitativno analizo objavljenih fotografij za primerjavo reprezentacije dogodkov in akterjev iz držav v razvoju. Geografsko mapiranje novic je bilo izdelano z aplikacijo rudimentarne analize besedil (Krippendorf 2004), kjer so bile kodirane štiri nominalne kategorije: lokacija novice v časopisu, velikost novice, primarna geografska lokacija dogodka, vsebina novice ter prisotnost fotografij, kvalitativna vizualna analiza pa je bila izvedena z aplikacijo socialnosemiotske analize (Kress in van Leeuwen 2006), ki poleg analize vsebine podob upošteva tudi osnovne fotografske izrazne elemente, kot so kompozicija, pripisani pomeni vertikalnega in horizontalnega kota, velikosti kadrov ter vektorjev gibanja.² Vzorec analize sta za vsak posamezni časnik predstavljala dva sestavljena tedna, v katerem je vsak dan v tednu izhajal iz enega meseca leta 1988, pri čemer je bila upoštevana tudi izmenjava tednov. Izbor dni je bil enak za vse tri časnike. V kvantitativno analizo so bile vključene vse besedilne in fotografske zunanjepolitične novice na naslovnica, zadnjih straneh in straneh, namenjenih zunanji politiki. Novice o bilateralnih odnosih Jugoslavije s tujimi državami, denimo, obiskih diplomatskih predstavnikov v tujini, niso bile vključene v analizo, prav tako so bile iz nje izključene karikature. Skupaj je bilo kodiranih 768 novic iz vseh treh časnikov, od tega 136 fotografij. Raziskovalni vprašanji sta: (RV 1) Kakšna je geografska distribucija novic v treh časnikih?; (RV 2) Ali gre pri vizualni reprezentaciji dogodkov in akterjev iz držav v razvoju za negativne novice? Slednje so bile operacionalizirane kot podobe nasilja ali njegovih posledic, prisotnost agentov, ki nasilje lahko izvršijo, podobe naravnih nesreč ter množičnih bolezni in kriminala.

V analiziranem obdobju je obseg treh časnikov primerljiv, se pa časniki razlikujejo po številu objavljenih mednarodnih novic in slogu njihovega podajanja. *Delo* in *Vjesnik* namreč daljše novinarske prispevke o mednarodnih dogodkih redno dopolnjujeta z objavami večjega števila kratkih novic in nekajstavnih teleprinterskih novičk, medtem ko so mednarodne novice v *Politiki* praviloma daljši novinarski prispevki in novice. Ob primerljivi količini strani, namenjeni mednarodnim novicam, je tako v vzorcu *Politike* »zgolj« 157 novic, medtem ko jih je *Delo* v analiziranem obdobju objavilo 274, *Vjesnik* pa kar 337. Čeprav je v analiziranem obdobju Tanjug dominanten vir informacij vseh treh časnikov, nobeden od njih ni v celoti odvisen od Tanjuga za dotok mednarodnih novic, temveč jih pridobivajo tudi neposredno od tujih agencij ter z lastno mrežo dopisnikov v tujini. Natančnejša analiza virov, še posebej glede izvora fotografij, ni mogoča zaradi ohlapnih standardov navajanja virov ob slikovnem materialu, najpogosteje pa sta navedena Reuters in UPI.

Geografska distribucija novic (RV 1) kaže pomembna odstopanja med tremi časniki, kar nakazuje njihovo uredniško neodvisnost in s tem pomembnost lokalnih odbiralateljskih praks in etnično pogojenost zamišljenih geografij. Ne glede na to, da je bil Tanjug (tudi v vlogi koordinatorja NANAP) glavni vir informacij vsem trem časnikom, in ne glede na centraliziranost jugoslovanske zunanje politike, sploh glede tega, kar je zadevalo njeno zavezanost promociji ciljev gibanja neuvrščениh, prihaja pri poročanju novic iz držav v razvoju do večjega odstopanja. Kot je razvidno iz tabele 1, je največje odstopanje med časniki pri poročanju o dogodkih iz podsaharske Afrike, ki je primerljiva med *Delom* (7,6 %) in *Vjesni-*

kom (8,3 %), medtem ko je pokritost v *Politiki* le marginalna (2,5 %). Nasprotno pa *Politika* objavlja znatno večji delež novic iz Sovjetske zveze in s Kitajskega kot *Vjesnik* ali *Delo*. Vsi trije časniki objavljajo primerljiv delež novic z razvitega Severa (okoli tretjine), ki pa pri nobenem od časnikov ne presega deleža novic iz držav v razvoju (glejte tabelo 1), kar nakazuje možnost uredniškega uravnoveženja toka novic. Glede kriterijev izbora novic se nakazuje primat negativnosti in večjih protokolarnih dogodkov institucionalne politike, ki pa so, če izzamemo dominantne konflikte (spopade v Libanonu in Palestini, ter iraško-iransko in afganistansko vojno), relativno uravnoveženo porazdeljeni med Severom in Jugom, prav tako novice o kriminalu, političnih škandalih in terorizmu. Leto 1988 se na straneh analiziranih časnikov kaže kot leto globalne politične nestabilnosti in poskusov končanja več let trajajočih lokalnih konfliktov v Latinski Ameriki, Afriki in Aziji.

TABELA 1

Geografska distribucija mednarodnih novic v *Delu*, *Vjesniku* in *Politiki*

Primarna lokacija mednarodnih novic	Delo		Vjesnik		Politika	
	število novic	delež novic	število novic	delež novic	število novic	delež novic
Zahodna Evropa	75	27,37	79	23,44	48	30,57
Vzhodna Evropa	19	6,93	20	5,93	12	7,64
ZDA	13	4,74	30	8,90	6	3,82
Latinska Amerika	17	6,20	36	10,68	7	4,46
Sovjetska zveza	12	4,38	21	6,23	16	10,19
Kitajska	10	3,65	13	3,86	9	5,73
Indija in Azija v razvoju	33	12,04	43	12,76	17	10,83
Azija, razvite države	4	1,46	13	3,86	4	2,55
Bližnji vzhod in Severna Afrika	46	16,79	48	14,24	30	19,11
Podsaharska Afrika	21	7,66	28	8,31	4	2,55
Mednarodne organizacije	24	8,76	6	1,78	4	2,55
Skupaj	274		337		157	

Kar zadeva vizualno poročanje, je med časniki opazna razlika glede uporabe fotografij in drugega vizualnega gradiva. Od treh je *Vjesnik* tisti, ki najbolj izkorišča vizualni potencial medija. Na naslovnih rutinsko objavlja večje fotografije pomembnejših domačih in tujih dnevnih dogodkov, pri čemer so fotografije praviloma dinamične, prikazujejo dogajanje, ki se odvija pred kamero, in so velikokrat posnete z bližjimi kadri in iz pozicije »vključenega« gledalca. V primerjavi z *Vjesnikom* so fotografije v *Delu* in še posebej v *Politiki* zelo statične, posnete v srednjih ali daljnih kadrih ter bolj kot dogajanje prikazujejo posledico dogajanj ali lokacijo dogajanja, kar bralca praviloma postavlja v vlogo nevtralnega opazovalca dogodkov.³ *Vjesnik* bolj izkorišča fotografijo tudi na straneh, namenjenih zunanjepolitičnim novicam, kjer v samostojni rubriki objavlja fotografske novičke, od 3 do 6 manjših fotografij s podnapisi, medtem ko *Delo* tam praviloma objavlja karikature (iz tujega tiska), fotografije pa, podobno kot *Politika*, uporablja sporadično. Pogosto gre za zgolj enostolpične portrete političnih akterjev, ki so zaradi majhne velikosti namenjeni zgolj njihovi identifikaciji.

TABELA 2

Geografska distribucija vizualnih novic v *Delu*, *Vjesniku* in *Politiki*

Primarna lokacija fotografskih novic	Delo	Vjesnik	Politika
	število fotografij	število fotografij	število fotografij
Zahodna Evropa	3	17	9
Vzhodna Evropa	4	1	2
ZDA	4	11	1
Latinska Amerika	1	5	1
Sovjetska zveza	1	7	4
Kitajska	0	1	3
Indija in Azija v razvoju	4	6	5
Azija, razvite države	1	8	0
Bližnji vzhod in Severna Afrika	2	11	8
Podsaharska Afrika	0	4	0
Mednarodne organizacije	11	0	1
Skupaj	31	71	34

Z vsebinskega vidika je vizualna reprezentacija dogodkov in akterjev iz držav v razvoju (RV 2) v primerjavi z relativno uravnoteženo besedilno pokritostjo presenetljivo odsotna. Tako v analiziranem vzorcu ne *Delo* ne *Politika* nista objavila nobene fotografije dogodkov iz podsaharske Afrike in vsak le po eno fotografijo o političnih akterjih iz Latinske Amerike. Večina objavljenih fotografij v *Delu* spada v kategorijo negativnih novic – o vojnih žrtvah, oboroženih vojakih pred templjem, policijskem nasilju nad demonstranti. Vizualno pokrivanje dogodkov in akterjev držav v razvoju v *Politiki* je bolj uravnoteženo, k čemur deloma prispeva tudi časnikova konzervativna raba medija – uporabe fotografij bolj za identifikacijo političnih akterjev kot upovedovanje dogodkov. A »podobe« razvijajočega se sveta niso vezane zgolj na negativne novice, čeprav te številčno prevladujejo – poleg mudžahidskih borcev in žalovanja Palestincev, slabih delovnih pogojev v neki indijski tovarni in policijskega nasilja nad demonstranti vidimo tudi vsakdanje podobe življenja, kot so delavke v tovarni ali par na kolesu, slavje pakistanskih volivcev in nasmejani politični voditelji. Podobno »podobo« razvijajočega se sveta zasledimo tudi na straneh *Vjesnika*, kjer so negativne podobe ustreljenega palestinskega petletnika, policijskega razganjanja demonstrantov ter oboroženih sovjetskih in panamskih vojakov, zoperstavljenih vsakdanjim prizorom na ulicah in trgih Port-au-Princa, Lukase, Kaira in Jeruzalema. Pri tem gre nemalokrat tudi za zoperstavitev različnih novinarskih zvrsti – omenjene fotografije se namreč ne uporabljajo za upovedovanje dogodkov, temveč ob gospodarskih in političnih analizah ter kot reportažni utrinki. Odgovor na drugo raziskovalno vprašanje torej ni povsem enoznačen. V vseh treh časnikih namreč velik del fotografij predstavljajo majhni identifikacijski portreti političnih akterjev, ki se slogovno ne razlikujejo med predstavniki severnih in južnih političnih ali vojaških elit, kot je to značilno za sodobne medijske reprezentacije (glejte npr. Tomanić Trivundža 2006). Med fotografijami, ki upovedujejo dogodke, prevladujejo negativne novice oziroma negativno upodobljene novice, vendar negativnost ni edini kriterij objave podob. Podobno kot pri besedilnih novicah se tudi pri fotografijah kaže potencial uredniškega ust-

varjanja uravnotežene, pozitivne podobe drugega kljub strukturni dominaciji ponudnikov razpoložljivih informacij (fotografij).

Pogled nazaj za pot naprej

V pričujočem besedilu je vzvratno ogledalo naravnano na vprašanje kritike enosmernega toka informacij ter posledično informacijsko odvisnost in negativno medijsko reprezentacijo razvijajočih se držav na primeru mednarodnih novic v treh jugoslovanskih časnikih, ki nakazuje, da je vprašanje reprezentacije »drugega« v zunanjepolitičnih novicah kljub strukturnim omejitvam bolj kot z informacijsko odvisnostjo pogojeno z uredniško neodvisnostjo. Ključno vprašanje pa ostaja, v kolikšni meri je mogoče tak zaključek v luči kontinuirane relevance MacBridovega poročila brati optimistično.

V luči geopolitičnih, gospodarskih, tehnoloških in komunikacijskih sprememb, ki smo jim bili priče od objave poročila, se morda zdi njegova retorika, ki agitira za oblikovanje nove mednarodne informacijsko-komunikacijske ureditve kot predpogoja za suveren, demokratičen in ekonomsko pravičnejši razvoj nacionalnih držav ter zaščito njihovih kultur, preživeta. V potrditev tega, da je bil nek drugačen NWICO dosežen z drugimi sredstvi, zagovorniki globalizacije in optimistični interpreti moči »novih« medijev in komunikacijskih tehnologij radi postrežejo s paleto empiričnih opažanj in podatkov o večsmernosti tokov medijskih vsebin (npr. televizijskih nadaljevanj ali filmov), diverzifikacij medijske krajine (vzponu nezahodnih globalnih medijev, med katerimi izstopa, denimo, Al Jazeera), o večji dostopnosti komunikacijske tehnologije (npr. nizkih stroških sodobne avdio-vizualne opreme ali razširjenosti interneta), ter političnemu opolnomočenju z uporabo mobilnih tehnologij in družbenih omrežij. Prav slednje je, ob pogosti referenci na politični aktivizem v pogojih politične represije in cenzure (denimo, Iran 2009 ali Egipt 2012), videno kot vzpostavitev mehanizmov za realizacijo posameznikove pravice do komuniciranja, pravice do iskanja oziroma sprejemanja in objavljanja informacij. A tovrstne interpretacije so po mojem mnenju pretirano poenostavljene. Težko je namreč sprejeti argument o vzpostavitvi pogojev osebne pravice do komuniciranja, če je posameznikovo javno izražanje mnenja večinoma zreducirano na kakofonijo osebnih, nepolitičnih, življenjskoslogovnih informacij in potrošniških izbir, fotografij in »lajkov« znotraj ekonomsko strogo nadzorovanega okolja »zastonjskih« družbenih omrežij, ki ga dodatno (in izdatno) politično nadzirajo obveščevalne službe razvitega Zahoda oziroma Severa. Aktivno, razsvetljeno državljanstvo, ki ga omenja MacBridovo poročilo, je podobno kot pri Kantu (1797/2005) utemeljeno na suverenosti posameznika, zahteva po »biti svoj gospodar« pa v pogojih množično nadzorovanega komuniciranja, ko lahko humorni tvit v nekaj minutah sproži intervencijo posebnih enot policije ali ko objavljena zasebna fotografija privede do odpovedi delovnega razmerja ali celo medijskega linča, ostaja težko dostopen ideal.

Res je, da so s konvergenco komunikacijskih tehnologij in kanalov nastale prej neslutene možnosti samomedijacije ter nove oblike ustvarjanja in posredovanja informacij kot razne oblike državljskega novinarstva. A četudi spletna samomedijacija ponuja možnost relativno neodvisne konstrukcije (samo)podobe političnih akterjev, kot so družbena gibanja ali celo samooklicane države (npr. IS), ostaja cirkulacija tako ustvarjenih informacij omejena na določene motivirane skupine spletnih uporabnikov, njihova preverljivost in kredibilnost pa vprašanje zaupanja. Če so nas nedavne spletne vstaje kaj naučile, je to zagotovo, da zunaj kratko trajajočih obdobijčasne »demokratizacije« komuniciranja samomedijirane in-

formacije ne dosežejo dominantne javne sfere brez posredniške in legitimacijske pomoči tradicionalnih medijskih akterjev, kot so tiskovne agencije in transnacionalne medijske korporacije. Na tej ravni pa smo bili od sprejetja poročila priče zmanjšanju števila nacionalnih in globalnih posrednikov novic zaradi globalizacijskih pritiskov (Boyd-Barrett 2000). Liberalizacija in deregulacija medijskih trgov sta zreducirali in konsolidirali število medijskih institucij (glejte npr. McChesney 2004), komercializacija medijskih vsebin pa je, skupaj s postopnim prenosom politične moči na transnacionalne organizacije in neizvoljene mednarodne institucije, prispevala k povečanju demokratičnega deficita. V treh desetletjih in pol od objave MacBridovega poročila je medijski trg postal neprimerljivo bolj globalen, bolj oligopoliziran, transnacionalne medijske korporacije pa, če si sposodim evfemizem finančnih trgov, skoraj prevelike, da bi smele propasti. V opisanih pogojih relevantnost poročila za današnjo dobo ne bi smela biti vprašljiva. Še posebej relevantna je prav izhodiščna teza poročila, ki možnost vzpostavitve pravičnejšega svetovnega ekonomskega reda povezuje, ali bolje rečeno pogojuje, z vzpostavitvijo nove mednarodne komunikacijske ureditve. V času, ko je torej vsaka vidnejša zahteva po uporabi globalnemu neoliberalnemu ekonomskemu radikalno medijsko kaznovana (denimo, panevropski medijski linč grške Sirize, diskvalifikacija zahtev »nove levice« kot nerealnih in utopičnih itd.), zahteva po odpravi strukturne neenakosti množičnega komuniciranja z namenom aktivacije kritične državljanske participacije ne bi mogla biti aktualnejša. A prav zaradi tega je enako aktualna tudi potreba po nadaljnji kritični refleksiji o teoretski in politični dimenziji MacBridovega poročila.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtor ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

OPOMBE

1. Tanjug je, denimo, leta 1968 po količini posredovanih informacij veljal za osmo največjo tiskovno agencijo na svetu.
2. Zaradi rudimentarnosti kategorij je kodiranje izvedel avtor sam, test samozanesljivosti pa je bil izveden ob naključno izbranih 50 novicah za vsak časnik, torej skupno za 19 odstotkov celotnega gradiva. Vrednost indeksa Scottov pi je pri vseh štirih kategorijah presegala vrednost 0,94.
3. Zanimivo je, da se v *Politiki* tovrstna formalistična raba fotografij spremeni v zadnjem delu leta 1988 pri poročanju o notranji politiki, kjer vzpon srbskega političnega nacionalizma spremlja tudi sprememba rabe vizualnega sporočanja. Število objavljenih notranjepolitičnih fotografij se poveča, po motiviki so fotografije dinamičnejše, prihaja pa tudi do poudarjene personalizacije vodstva (Slobodana Miloševića). Vendar je sprememba opazna le pri notranjepolitičnih novicah, medtem ko zunanjepolitične ostanejo zavezane statično-formalistični estetiki. Hkrati je zanimivo, da istočasno s spremembo vizualnega poročanja v *Politiki* notranjepolitično vrenje v Srbiji na straneh *Dela* in *Vjesnika* sploh ni fotografsko predstavljeno.

LITERATURA

- Alleyene, Mark D., in Janet Wagner. 1993. "Stability and Change at the 'Big Five' News Agencies." *Journalism Quarterly* 70 (1): 40–50.
- Becker, Lee B., Paul S. Underwood in Dafna Lemish. 1981. "Western Wire Service and News of the USA in the Yugoslav Press." *Gazette* 28: 105–115.

- Boyd-Barrett, Oliver. 2000. "National and International News Agencies: Issues of Crisis and Realignment." *Gazette* 62 (1): 5–18.
- Boyd-Barrett, Oliver. 1998. "'Global' News Agencies." V: *The Globalization of News*, uredila Oliver Boyd-Barrett in Terhi Rantanen, 19–34. Thousand Oaks: Sage.
- Boyd-Barrett, Oliver. 1980. *The International News Agencies*. Beverly Hills: Sage.
- Budimir, Velimir. 1983. *Tanjug. Četiri decenije*. Beograd: Tanjug.
- Crain, Matthew. 2011. "Non-Aligned News Agencies Pool." V: *Encyclopedia of Social Movement Media*, uredil John D. H. Downing, 367–369. Thousand Oaks: Sage.
- Kant, Immanuel. 1797/2005. *Utemeljitev metafizike nravi*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kirat, Mohamed, in David Weaver. 1985. "Foreign News Coverage in Three Wire Services: A Study of AP, UPI and the Nonaligned News Agencies Pool." *Gazette* 35: 31–46.
- Kress, Gunther, in Theo van Leeuwen. 2006. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Krippendorff, Klaus. 2004. *Content Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Lange, James C. 1984. "National Development and News Values: The Press in the Third World and the West." *Gazette* 33: 69–86.
- MacBride, Sean, idr. 1980/1981. *Manny Voices, One World*. Pariz: UNESCO. <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>.
- McChesney, Robert. 2004. *The Problem of the Media. U.S. Communication Politics in the Twenty-First Century*. New York: Monthly Review Press.
- Nordenstreng, Kaarle, in Tapio Varis. 1974. *Television Traffic: A One-Way Street?* Pariz: UNESCO.
- Okigbo, Charles C. 1985. "News Flow Imbalance: Quantification of Nigerian Press Content." *Gazette* 36: 95–107.
- Osolnik, Bogdan. 1981. *Nova mednarodna informacijsko-komunikacijska ureditev*. Ljubljana: Založba Komunist.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The Macbride Report – 25 Years Later: An Introduction." *Javnost--The Public* 12 (3): 5–12.
- Pfau, Michael, idr. 2007. "The Effects of Print News Photographs of Casualties of War." *Journalism and Mass Communication Quarterly* 83 (1): 150–169.
- Rampal, Kuldip R. 1995. "The Collection and Flow of World News." V: *Global Journalism*, uredil John Merrill, 35–52. New York: Longman.
- Robinson, Gertrude J. 1977. *Tito's Maverick Media: The Politics of Mass Communication in Yugoslavia*. Urbana: University of Illinois Press.
- Schramm, Wilbur, idr. 1978. *International News Wires and Third World News in Asia: A Preliminary Report*. Hong Kong: The Centre for Communication Studies.
- Skurnik, W. A. E. 1981. "Foreign News Coverage in Six African Newspapers: The Potency of National Interest." *Gazette* 28: 117–130.
- Sobowale, Idowu. 1987. "The Image of the World through the Eyes of Five Nigerian Newspapers." *African Media Review* 2 (1): 52–65.
- Sparks, Colin. 2004. *The Bourbons of International Communication?* Referat na EURICOM Colloquium "The MacBride Report – 25 Years Later", Fiesa, Slovenija, september.
- Splichal, Slavko, in Anuška Ferligoj. 1977. *Construction of Reality in Mass Communication: The Case of Tanjug News Agency*. Ljubljana: RSS.
- Sreberny-Mohammadi, Annabelle. 1984. "The 'World of the News' Study." *Journal of Communication* 34 (1): 118–129.
- Stevenson, Robert L. 1984. "Pseudo Debate." *Journal of Communication* 34 (1): 129–133.
- Tomanić Trivundža, Ilija. 2004. "Orientalism as News: Pictorial Representations of the US Attack

on Iraq in *Delo*." *Journalism* 5 (4): 480–499.

Tomanić Trivundža, Ilija. 2006. "Many Voices, One Picture: Photographic Coverage of Foreign News in Slovenian Daily Press (1980, 2004)." *Javnost—ThePublic* 13 (2): 21–40.

Vukasovich, Christian, in Oliver Boyd-Barrett. 2012. "Whatever Happened to Tanjug? Re-loading Memory for an Understanding of the Global News System." *International Communication Gazette* 74 (8): 693–710.

Wells, Clare. 1987. *The UN, UNESCO and the Politics of Knowledge*. London: Macmillan.

Ilija Tomanić Trivundža je docent na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

E-naslov: ilija.tomanic@fdv.uni-lj.si

VEČGLASJE, MANJŠINE IN POSTNACIONALNI RED: EVROPSKE IN NACIONALNE DILEME MEDIJSKE DEMOKRACIJE

Ksenija Vidmar Horvat

Prispevek obravnava enega od temeljnih priporočil MacBridovega poročila o demokratizaciji komunikacije in informacije v kontekstu novih okoliščin postnacionalne evropske javnosti. S pojmom postnacionalne javnosti opredeljujemo dvoumno (utopično) konstitucijo integrirane nadnacionalne sfere evropskega političnega in kulturnega državljanstva na eni ter (dejanske) globalizirane javnosti individualiziranih potrošnikov na drugi strani. Oba aspekta tvorita povezano in soodvisno strukturo, ki določa prihodnost medijske demokracije glede na »tradicionalne« hegemonie evropske javne kulture. Ob teh vzporedno nastajajo transnacionalni državljanski prostori, ki postnacionalno konstelacijo dodatno fragmentirajo s procesi začasnih, situacijskih in nepredvidljivih pripadnosti dvema ali več javnostim. To preurejanje modernih nacionalnih medijskih krajin predstavlja velik izziv za teorijo demokratizacije komunikacije in informacije, vključno s klasičnimi delitvami na vključujoče in izključujoče razpravljanje (deliberacijo), manjšine in hegemonie večine, homogeno, dialoško in večglasno komunikacijo. Ključni argument v tem prispevku je, da sta transnacionalizacija in postnacionalna dispozicija razstavili enotnost pojmov medijske demokracije ter da je demokratizacija informacije danes neizogibno odvisna od družbene moči, da namesto skupinskih mobilizira individualistične želje po emancipaciji in utopičnih prihodnostih.

KLJUČNE BESEDE postnacionalnost, javnost, racionalizem, razsvetljenstvo, večglasje, migranti

Heteroglosia, minorities and post-national order: European and national dilemmas of media democracy

This article considers one of the key recommendations of MacBride report on democratization of communication and information in the context of changed conditions of post-national European public. The notion of post-national public is defined as an ambiguous (utopian) constitution of an integrated supranational sphere of European political and cultural citizenship on the one hand, and the (actual) globalized public of individualized consumers on the other. Both aspects form an interrelated and co-dependent structure which frames the future of media democracy in relation to traditional hegemonic European public cultures. Amidst these, new transnational citizenship spaces are emerging which, by virtue of temporary, situated and contingent belongings to two or more publics, further fragment the post-national constellation. The reorganization of modern national media scapes presents a major challenge for theory of democratic communication and information and concerns a rethinking of divisions such as inclusive and exclusive deliberation, minorities and hegemonic majority, homogeneous, dialogic and poly-vocal communication. The key argument in this paper is that transnationalization and postnational disposition brings a deconstruction of semantic coherence of key concepts of media democracy; and that democratization of information irrevocably depends on the power to mobilize, instead of group will, individual desires for emancipation and utopian futures.

KEYWORDS postnationalism, public, rationality, Enlightenment, heteroglosia, migrants

Uvod

Leta 1962 je v Berlinu izšlo Habermasovo delo *Strukturne spremembe javnosti*. V tej prelomni študiji o vlogi javnosti v sodobni medijsko-informacijski družbi Habermas potem, ko poda zgodovinski oris nastajanja meščanske javne sfere in vloge medijev v zagotavljanju politične demokracije in zaščiti kritičnega mnenja, sklene, da so mediji postopoma prevzeli nalogo trgovanja z javnim mnenjem, moč civilnodružbenih razpravljanj pa je zašla za obzorje zasebnega interesa k profitu usmerjenih korporacij. Istega leta je v Torontu Marshall McLuhan izdal *Gutenbergovo galaksijo*, delo, ki govori o kognitivni preobrazbi sodobnega človeka, ki ga sprožajo sodobni mediji; dve leti pozneje pa še, za mnoge pionirsko delo s področja medijske teorije, *Understanding media*. Habermas v svoji študiji zgodovinskih preobražanj opisuje procese »refeudalizacije« medijev, torej neke vrste povratek v pred-meščansko stanje delovanja oblasti brez legitimacije v javnosti; McLuhan govori o »re-tribalizaciji«, to je o vračanju k nekemu stanju družbene organizacije, ki povzroča kolektivizacijo psihe in ukinjanje avtonomnega posameznika. Za Habermasa je glavna posledica transformacije razpad meščanskega, torej nacionalno-državnega modela sodobne družbe; za McLuhana je med njegovim pisanjem družba že postala »globalna vas«, tehnološko svetovno producirana kolektivna mentaliteta plemenske združbe. Habermas se je v svojih poznejših delih (z namenom reševanja modela racionalne deliberativne forme, glejte v nadaljevanju) javne sfere lotil na podlagi koncepta »postnacionalnega«; McLuhan bi, če ga pri tem ne bi ovirala bolezen, moral sprejeti vodenje komisije, ki je leta 1980 izdala MacBridovo poročilo.

V MacBridovem poročilu (o njegovih ozadjih glejte Osolnik 2005) zasledimo poglavne teme, ki sta jih v predhodnih desetletjih začrtala Habermas in McLuhan: korporativizacijo javnega mnenja, koncentracijo medijske moči in razlaščenje glasu kritične javnosti; pa tudi globalizacijo, le da (v nasprotju z McLuhanom) s sociološko obarvanim razlagalnim modelom zahodnocentričnih privzemanj načela svobode govora in koloniziranja hegemonnega boja za alternativne družbene scenarije opolnomočenja in avtonomije. Pred tem je najpomembnejši vir za stanje takratnega kritičnega duha Unescov osnutek *Resolucije o množičnih medijih in njihovi odgovornosti do miru, mednarodnega razumevanja in preprečevanja vojne propagande, rasizma in apartheida*. Ekspertna skupina, ki je pripravljala osnutek deklaracije, je navajala vrsto dilem v zagotavljanju svetovnega demokratičnega medijskega prostora, med drugim, kako zagotoviti svobodni pretok informacij, če za to manjka neodvisnih produkcijskih pogojev; delegati so izražali skrb, da v nekaterih državah nacionalni mediji podpihujejo sovraštvo in vodijo »nestrpnostne bitke proti nacionalnim manjšinam«, pa tudi, da mediji v določenih državah ne »prispevajo k mednarodnemu razumevanju in medsebojnemu spoštovanju, kadar gre za druge države« (Unesco 1985). Osnutek je tako prvi nakazal kritiko svetovne ekonomije, ki je zavirala povojni razvoj medijske demokracije. Pričakovano je dokument sprožil burne odzive; zadrega ob osnutku povrh vsega je bila, da so bili pobudniki neuvrščene države. Skupina, ki je pripravljala MacBridovo poročilo in ki je nastala kot odgovor na delo Unescove komisije, se je soočala s podobnimi težavami. Po besedah Osolnika (2005, 6) so »politične in ideološke delitve, ki so tedaj obstajale v svetu, /.../ ustvarjale atmosfero, v kateri so mednarodne pobude, posebej ko je šlo za informiranje in komunikacijo, zlahka postale predmet političnega in ideološkega spopada«. To se je izrazilo tudi v normativnem tonu obeh priporočil: prvi so se po pomoč zatekli k državi, ki bi morala igrati večjo vlogo pri zaščiti javne besede in informacije; drugi so stavili bolj na novinarsko stroko in razmišljali o nujnosti novinarskega etičnega kodeksa. Na

obeh krajih razpravljanja pa so priporočila ostala ujeta med zaznamki o političnih pripadnostih blokom in ideološkim senčenjem temeljnih konceptov medijske svobode.

Ta kratki pregled dogajanja v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, torej v dekadah, ki obkrožata nastanek MacBridovega poročila, ilustrira zgodovinsko bližino teorije in kritične prakse, kadar gre za detektiranje temeljnih dilem moderne informacijske družbe; ter razkorak do politike, ko je treba delo obeh prenesti v pravni, etični in politično-ekonomski okvir sodobnih demokracij. Od tedaj lahko rečemo, da se je stanje samo še zaostriilo; v imenu svobode poročanja in izražanja se v medijih krepijo sovražni govor in rasistično portretiranje nezahodnega sveta, koncentracija medijskega lastništva in kapitalске transverzale z industrijo in politiko pa so »neodvisno produkcijo« danes naredile za domala retrodistopijo. Kljub temu pregleda ne želim uporabiti za kritično analizo sodobnih teoretikov, ki so nam na predvečer vstopa v postindustrijsko komunikacijsko družbo že omogočili predvajanje futurističnega scenarija o stanju medijske svobode v obdobju po »koncu zgodovine«. Tudi si ne želim prisvojiti pravice do novega pogleda na MacBridovo poročilo; za tako delo bi potrebovala drugačna metodološka orodja in znanje.

V tem kratkem prispevku se želim z metodo historične primerjave posvetiti izbranim teoretskim izhodiščem, ki organizirajo sodobno razpravo in pri katerih je zame MacBridovo poročilo kritično zgodovinsko ozadje za sociološko analizo na začetku 21. stoletja. Pri tem se osredinjam na priporočilo MacBridovega poročila o *demokratizaciji komunikacije in informacije*, ki govori o participatorni vlogi javnosti, in raziskujem možnosti za realizacijo priporočila v kontekstu novih okoliščin postnacionalne evropske družbe. S pojmom postnacionalne družbe opredeljujem dvoumno (utopično, to je še nerealizirano) sožitje ideje integrirane nadnacionalne sfere evropskega političnega in kulturnega državljanstva z (dejansko, že obstoječo) globalizirano skupnostjo individualiziranih potrošnikov na drugi strani. Oba aspekta, četudi v teoriji obravnavana v glavnem ločeno, tvorita povezano in soodvisno strukturo, ki določa prihodnost medijske demokracije. Tretji dejavnik je transnacionalizacija evropskih družb. Pri analizi izhajam iz slednjega, obenem pa teoretsko izpostavim ključna pogoja participatornega državljanstva: dostop do javnega komunikacijskega prostora, ki ga že navaja MacBridovo poročilo, in kulturni kod sporazumevanja, ki ga imenujem semantično soglasje v večglasju in ki ga danes kot težišče problematike konstitucije javne kulture obravnava predvsem postkolonialna feministična filozofija (glejte Vidmar Horvat 2012). Podlaga primerjavi je evropska družba, končni cilj pa prispevek k razmisleku o evropski javni sferi kot temelju konceptualiziranja medijske demokracije.

Transnacionalni komunikacijski model

V tekočih razpravah o evropski javnosti, in z njo povezani javni sferi, prevladujeta dva modela komunikacijskega povezovanja: postnacionalni in transnacionalni. Oba se predstavljata kot pot iz disfunkcionalnosti nacionalnega modela javnosti. Disfunkcionalnost je tako zgodovinska kot strukturna. Za nacionalni (oz. meščanski) model javnosti, ki ga opiše Habermas, je namreč značilno zgodovinsko specifično ozadje nastanka v zahodnih družbah 17. stoletja (Anglija) in 18. stoletja (Francija), ki jih zaznamujeta vznik zareze med javno in zasebno sfero ter rojstvo novega lika javnega individuuma – literarnega meščana, čigar z razumom vodeno razpravljanje o javnem dobrem v 20. stoletju porazita prihod monopolnega kapitalizma in kulturna industrija. Transnacionalni model je zgodovinsko manj specifičen, četudi izhaja iz posebnih kontekstov ob koncu 20. stoletja. Prelomno delo objavi Soysa-

lova (1994), ki pokaže na čezmejno identitetno pripadnost in razcepljenost med dvema domovinama turške diaspore v Nemčiji; novejša študija nadaljuje kopičenje evidenc v smeri razcepljenih državljskih identitet v drugih zahodnoevropskih in skandinavskih državah s številčno migracijo (Andersson 2013; Guillem Martinez 2013; Nikunen in Horsti 2013).

Postnacionalni teoretski model poskuša predložiti novo shemo javne sfere, pri čemer se še naprej opira na idejo sodobne javnosti. Za Habermasa je sodobna javnost neizživeti ideal, »neizpolnjeni projekt moderne« (Škerlep 1989). Ko v luči evropskih integracijskih procesov razvija racionalni zagovor za konstitucijo postnacionalne evropske javnosti (Habermas 2001a, 2001b), v resnici misli na reaktiviranje demokratičnega potenciala, ki ga je porazila zgodovina, a ki kljub temu zanj ostaja racionalna utopija. Kritiki Habermasu očitajo, da sta normativnost in razsvetljenski racionalizem, ki ju zagovarja, težko obvladljivi politični praksi, kadar gre za skupnosti neenakih in so pravice do soudeležbe v političnem življenju razporejene diskriminatorno (Fraser 2007, 8).

Teorija transnacionalizma se po drugi strani skorajda v celoti opira na migrantsko izkušnjo in zagovarja opustitev dediščin političnega teritorialnega državljanstva v pogajanjih o postnacionalnem oz. postvestfalskem družbenem redu; zanjo je ključna alternativa v konceptualiziranju postmoderne identitete, državljske pripadnosti in domovine. Migrant postane nosilec transnacionalizacije, procesa, ki ga Andersson (2013) imenuje ustvarjanje »družbenih polj, ki prečijo nacionalne meje«, glavni sekundant deteritorializacije pa so mediji, ki ustvarjajo vmesni prostor med nacionalnimi javnostmi. Tudi ta pristop ni brez težav, predvsem ker implicitno reproducira ločnico med teritorializirano politično skupnostjo države gostiteljice in deteritorializiranim migrantom. Študije dokazujejo (Martinez Guillem 2013), da je komunikacijski prostor, kadar gre za določanje meja gostoljubja, pluralen in poln nesoglasij ter da tudi v (tradicionaliziranih) nacionalnih javnostih ne obstaja poenoten glas hegemone večine.

Deliberativna javnost

Kadar gre za akterja postnacionalnega komuniciranja, liberalni teoretiki za izhodišče vzamejo subjekt evropskega razsvetljenstva. Rawls (2011, 21, v Vidmar Horvat 2012, 123) pravi tako: naloga politične filozofije je, da prispeva k temu, »kako ljudje razmišljajo o svojih političnih in družbenih institucijah kot celoti ter o temeljnih ciljih in namenih, ki jih imajo kot družba z zgodovino – kot narod –, v nasprotju s cilji in z nameni, ki jih imajo kot posamezniki oziroma kot člani družin in združenj«. Naloga filozofije, pa tudi teorije širše, je torej najti podlage za skupno razpravljanje, ki bo v družbo vstavljalo ogledalo za ravnanje posameznikov in institucij ter prek odseva presojalno, kako »umno« je tako početje z vidika demokratičnih standardov.

Rawls (2011, 23) politično družbo pojmuje kot »pošten sistem delovanja skozi čas iz generacije v generacijo, kjer tiste, ki so vključeni v sodelovanje, razumemo kot svobodne in enake državljske in kot normalne sodelujoče člane družbe skozi vse življenje«. ¹ Mouffejeva (2000, 131) problematizira tako liberalni koncept racionalnega udeleženca v razpravi kot idejo harmonične pomiritve na podlagi deliberacije enakih. Filozofi so v svojem humanističnem projektu s poudarjanjem enakosti med ljudmi razvili idealizirano podobo človeške sociabilnosti. Habermas in Rawls, nadaljuje Mouffejeva (prav tam, 133), upata, da lahko politična vprašanja podredita moralnim argumentom in da so obvladljiva z racionalno obravnavo. ²

Benhabibova (2010, 66) je še ostrejša, Rawlsu očita opiranje na idealizirani model, ki ga imenuje »neobstoječ izmislek«. Poudari, da si njegov miselni eksperiment za idealno situacijo izbere povsem specifično zgodovinsko anatomijo sodobne zaprte družbe, teritorialno zamejene nacije z dobro varovanimi mejami. Kot navaja, je to osnova, na kateri je zasnovan koncept domače in mednarodne pravičnosti. Da gre pri liberalnih teoretikih za tiho obnavljanje nacionalizma, izpostavlja tudi Fraserjeva (2007, 22, poudarek v orig.). Javno mnenje, piše, je legitimno le in samo, kadar izhaja iz komunikacijskega procesa, v katerem so udeleženi vsi vpleteni kot enaki, *ne glede na politično državljanstvo*. Prav tako se mora javno mnenje usklajevati s transnacionalnimi javnostmi, ki morajo služiti »novemu demokratičnemu transnacionalnemu krogotoku javnega mnenja« (prav tam, 24).

Tudi če za hip pustimo ob strani vprašanje transnacionalnih javnosti, je mogoče reči, da težava nastane že tudi, ko obravnavamo »tradicionalni« nacionalni tip državljanstva.³ Pri Habermasu in Rawlsu nastopa kot racionalni, »umni subjekt«, za katerega se predpostavlja, da sprejema vrednote liberalno-demokratične družbene ureditve ter da je podreditev skupnim ciljem pred individualističnim interesom filozofsko in politično izvedljiv projekt. Takšno sklepanje je v nasprotju z dejstvom poznokapitalističnega družbenega odnosa, ki uvaja tržni model državljanstva (Smith 2014). Prav tako ne zapopade problema vznika novega tipa subjektivitete, t. i. ironičnega gledalca (Chouliaraki 2012). Ironični gledalec je sinonim za novo obliko socialnosti, ki se razvija v paradoksnu okrepljeni senzibilizaciji za trpljenje drugega, k čemur prispeva tudi kopičenje pluralnih virov informacij: to je torej položaj, ki bi našel pozitiven odmev tako v MacBridovem poročilu kot pri liberalnih filozofih. Toda medtem ko empatija postaja pomemben dejavnik globalnega razumevanja, ironični državljan v svetovni zgodovini solidarnostno participira zgolj pogojno, z distanco irelevantnosti svojega individualnega angažmaja. To ne pomeni konca avtonomnega subjekta, kot je napovedoval McLuhan, pač pa drugačno, družbeno atomizirano artikulacijo avtonomije posameznika, ki neskromno, medtem ko deluje, že tudi reflektira svoje početje in vnaprej podcenjuje politične učinke lastne participacije.

Postnacionalna heteroglosija

Tako se že na tem mestu izrisuje problematičnost pričakovanj, tudi kadar gre za utopične scenarije, kot pri Habermasu, kadar so ta vpeta v predstave o demokratičnih tradicijah hegemonih evropskih nacionalnih javnih kultur. Za Youngovo (1997, 63) pa je nadaljnja težava v postopkih formaliziranja enakosti: »Deliberativni ideal se nagiba k predpostavki, da ko umaknemo vpliv ekonomske in politične moči, načini komuniciranja in razumevanja med ljudmi ostanejo enaki.« Toda, nadaljuje avtorica, to lahko velja le, če umaknemo tudi njihove kulturne razlike. Povedano drugače, deliberativna demokracija verjame v kulturno in družbeno nevtralnost udeležencev v razpravi; verjame tudi, da je argumentacija vselej družbeno neopredeljena.

Resnica, nadaljuje, je nasprotna. To velja že na formalni ravni: deliberativna demokracija temelji na idealno tipskem govorniku belega srednjega razreda in moškega spola. Predpostavlja se umirjen, stilsko sofisticiran, zaokrožen in »izobražen« nastop, ki družbeno podrejene skupine pogosto postavi na mesto nekompetentnih sogovornikov, te pa se potem tudi dejansko pogosto odločijo za molk. Norme razpravljanja tudi določajo racionalno namesto čustvenega argumentiranja ter potlačevanje izrazov čustev ali govorce telesa, ki bi razkrila pomanjkanje objektivnosti in nepristranskosti. Skratka, favorizirajo se maskuline

vrednote v razvoju argumentiranja ter izločajo druge, tudi neverbalne, oblike komunikacije. Govorec vstopa v deliberacijo predizdelan tako v nastopu kot razmišljanju – in malo verjetno je, da bi, vsaj pri Rawlsu, v razpravljanju spremil stališče, ko bi se, na primer, seznanil z manj razumsko artikuliranim, a bolj čustveno vnetim govorom manj izobraženega oz. nekoga z manj komunikacijskimi veščinami.

Fraserjeva (2009, 51) opozarja, da »v sodobnem času hegemonije tekmujočih velesil, globalnega upravljanja in transnacionalne politike trditve o reprezentaciji hitro nalomijo dozrajšnji okvir moderne teritorialne države. V tej situaciji denormalizacije se zahteve po pravičnosti zaletavajo v protizahteve, ki temeljijo na drugačnih predpostavkah. Naj gre za vprašanje redistribucije, pripoznanja ali reprezentacije, zdajšnji razpravljavski konflikti zahtevajo heteroglosijo diskurza pravičnosti, ki je daleč stran od normalnosti«. Kaj v tem kontekstu pomeni »normalnost«, »normalno javnost«?

Od nastanka moderne javnosti je ključni pogoj za participacijo v razpravljanju skupni kulturni prostor. Ta prostor stremi k poenotenju: »Javni prostor je prežet s kroženjem znakov, podob in besed in s proliferacijo mehanizmov podrejanja, ki, medtem ko spodbujajo in zahtevajo govor in izražanje, zaustavljajo singularni izraz ter nevtralizirajo heterogene procese subjektivacije« (Lazzarato 2014, 142). Z drugimi besedami, javna sfera odpravlja idejo političnega bitja kot singularitete in razlike. Še več, če opazujemo delovanje politik multikulturalizma, lahko mirno sklenemo, da je spodbujanje k različnosti v večkulturnih postnacionalnih družbah prav način homogeniziranja političnega telesa.

»Javni prostor«, kot meni Butlerjeva (2004, xvii), »se konstituira delno prek tega, kar ni mogoče izraziti in se ne more prikazati.« Zamejitve tega, kar se lahko izreče in pokaže, določajo polje političnega in ustvarjajo tipe subjektov, ki lahko nastopajo kot kredibilni akterji. Za to potrebujejo državljanski set orodij, najprej jezik. Vlogo jezikovne kompetence je poudaril že Marshall (2011, 130), ko je zapisal, da je v »pravici do svobode govora le malo prave vsebine, če zaradi pomanjkljive izobrazbe ne moreš povedati ničesar, kar bi bilo vredno povedati, in če nimaš sredstva, s katerim bi poskrbel, da te bo kdo slišal«. Z globalizacijo in s transnacionalno migracijo jezik postane kraj večglasja, in to ne samo v smislu skupinske, pač pa tudi posameznikove družbene samoartikulacije.

Kot povzema Angelova (2015, 39), sociolingvisti globalizirani prostor jezika opisujejo tako:

Samoumevnosti konvencionalnih funkcij, ki so povezane z določenimi jezikovnimi oblikami, nenadoma ni več. Odpre se polje za pogajanje, iznajdljivost in ustvarjalnost. Do izraza pride bistvena, že omenjena, lastnost jezika – večglasje. Z njo lažje opišemo, kaj mobilni posameznik počne z jezikovnimi sredstvi v svojem repertoarju, kot s preveč preprostim preklapljanjem, ki je vezano na pojme časovne in prostorske umeščenosti, ki jima globalizacija kljubuje (Blommaert 2010, 181). Tudi Bourdieuev izraz »komunikacijska dejavnost« je za tovrstne prakse primernejši kot zgolj »jezik«, saj poudarja tesno povezanost med jezikovno dejavnostjo, jezikovno obliko, ki implicira znanje za tvorjenje pravičnih oblik in ideologijo družbenih razmerij moči s svojimi zakoni sistema (Blommaert, Creve in Willaert 2006, 6).

Angelova (2015, 38)⁴ dodaja:

Globalizacija namreč pomeni povečanje števila kontekstov in s tem raznolikost jezikovnih rab in stiki med jeziki so še toliko bolj neizogibni, saj je tretjina mestnega prebivalstva v Evropi priseljencev in večini prvi jezik ni nacionalni jezik države, v kateri živijo (Hjarvard

2004, 78; Schneider 2005, 34). Preskoki v času in prostoru ustvarjajo jezikovne vzorce, ki nosijo s seboj različne zgodovinske pomene in funkcije, ki se preslikajo v tekoča dejanja komunikacije, te pa se še dodatno umeščajo v lokalni kontekst. Jezik, odvisen od konteksta vsestranskih interakcij, je nujno mešan, kreoliziran, prevajan (Jacquemet 2005, 266). Tak zapleten vzorec intertekstualnosti zahteva razreševanje, razumevanje te kaotičnosti, ko se repertoarji raztezajo čez razne začrtane meje, da bi odgovorili izzivu okoliščinam z mobilnimi ljudmi in sporočili (Blommaert 2010, 106, 151).

Večglasje se pogosto zazna kot »patologija«, ki se pripíše migrantu. Nestabilna narava in kaotična struktura večjezičnosti se posplošita na migrante in nanje se gleda kot na nekoga brez intelektualnega in moralnega napredka, neprilagojence, ki se morajo spremeniti (Moore 2007, v prav tam). Le dominantni govorec naj bi bil zmožen popolne kompetence. Ceni in spodbuja se večjezičnost med državami, ki naj bi prispevala k obogatitvi, večjezičnost znotraj ene države pa se zaznava kot grožnja in »nenormalnost«. Priseljenci so diskriminirani, na trgu delovne sile jih pričaka »stekleni strop naglasa« (*accent-ceiling*, prav tam, 36–41).

Večjezičnost je tudi spolno obarvana. V kontekstu pospešene feminizacije migracije predvsem v sektorju skrbstvenega dela na Zahodu je znanje angleščine za migrantke simbolni kapital, ki omogoča pretvorbo na drugih trgih – lahko se pogajajo glede razmerja moči z delodajalcem in lažje uresničujejo svojo identiteto. V primerih, ko je delodajalec sam brez takega znanja, to nosi dodatno presežno vrednost in moč, ki omogočata jezikovni upor s pozicije večvrednosti (na primer, posmehovanje za hrbtom delodajalca). Angelova pa povzema še dodatne napetosti, ki vendarle ovirajo čezmerno emancipatorno moč večglasja. Meje morebitnega upiranja, pravi, so stroge. Upor se izvaja (Angelova 2015, 48)

z zadržanostjo in s strahom pred izgubo službe, če bi za to izvedel [delodajalec]. Z delodajalčevega gledišča pa je za neangleške govorkerke značilna drugačna prednost, ker zadostijo »pretenziji distance«, kot poimenujeta raziskovalki Pillerjeva in Pavlenkova (2007) težnjo po racionalizaciji reprodukcijskega dela kot manjvrednega in zato slabo plačanega. Sama narava dela naj bi zahtevala večji nadzor (ščitenje zasebne sfere družine) in discipliniranje priseljenke. Delodajalec si na ta način omogoča večjo zasebnost ter opravičuje poniževanje, saj se zaradi težav pri sporazumevanju delavke lažje označi za nepismene in nekompetentne. Diskriminiranje je torej tako prikrito kot odkrito (Piller in Pavlenko 2007, 4, 7, 22; Timonen in Doyle 2009, 9, 12, 14). Priseljene delavke se težko pogajajo za prosti čas in dopust, dostojno nastanitev in druge pogoje, niti se ne morejo obrniti na institucije, ki bi sicer lahko nudile neko družbeno varnost. Neznanje jezika akutno poveča občutek nemoči in tesnobe. Nemalokrat se občutek manjvrednosti ponotranji, podrejenost delodajalcu pa je skorajda popolna (Lyons 2005, 9). Najbolje položaj opiše izjava neke migrantke v angleško govorečem okolju: »They think you're stupid as your English is!« (Piller in Takahashi 2010, 4).

(Telesna) semantika razpravljanja

Enakost v jeziku pa ni edina komunikacijska ovira. Mouffejeva poudarja, da je pogoj za demokratično agonistično deliberacijo upoštevanje vseh praks, tako jezikovnih kot nejezikovnih. V javni prostor ne vstopamo samo kot govoreči subjekti, ampak tudi kot »obličja« (Levinas) in telesa (Butler). »Javna sfera se deloma oblikuje glede na to, kaj se lahko pojavi, in

reguliranje sfere pojavljanja je eden od načinov, ki določi, kaj šteje kot resničnost in kaj ne« (Butler 2004, xx). Po Butlerjevi je javna sfera prikaz ranljivosti naših teles, izbor prikazanega pa okvir za zamišljanje politične skupnosti in določanja pravic.

»Zvestoba demokraciji in zaupanje v vrednote njenih institucij nista odvisni od njihovih intelektualnih temeljev. Sta bližje tistemu, kar Wittgenstein imenuje »strastno zavezanost sistemu referenc,« trdi tudi Mouffejeva (prav tam, 97). Toda »strastna zavezanost« sistemu referenc predpostavlja semantično stabilnost, ki jo, ne glede na mesto, ki ga zaseda v konfliktni razpravi, subjekt deliberacije sprejema kot dejstvo. S postmodernizmom taka pomenska gotovost izgine, še več, Lazzarato (2014) sodobni sistem referenc imenuje »a-označevalna semiotika«. V kapitalizmu, trdi, slovnica in sintaksa delujeta kot orodje nadzora; speta z jezikovnim nacionalizmom drugih institucij nacionalne države zagotavljata prepoznavanje med »mi« in »drugi«. Kognitivni referenčni sistem danes deluje proti logocentričnim kodom in vključuje fantazmatske, ekonomske, estetske, fizične ter eksistencialne semiotične sisteme, ki uhajajo »poenoteni semiologiji vednosti« (prav tam, 56).

Semantični konflikt, kadar gre za »govorico telesa«, lahko najbolje ponazorimo s primerom zakrivanja muslimank v Evropi. Kot sem pokazala na drugem mestu (2015), je semantična asimetrija opazovanja, kadar gre za subjekt (zahodni gledalec) in objekt (zakrita muslimanka), popolna. Obraz, ki je razkrit in ki ga lahko opazujemo v njegovi izrazni in anatomski celoti, konotira spolno dostopnost, pri čemer se žensko postavlja na mesto objekta opazovanja, moškega pa na mesto subjekta opazovanja. Zakriti obraz pomeni kršenje kulturnega koda zahodnega vizualnega polja. Gledano z nasprotne smeri, poudarjeno seksualiziranje razkritega ženskega telesa, ki smo mu priče v sodobnem medijskem prostoru, naj bi bilo pričevanje o spolni osvoboditvi žensk; zakrito žensko telo signalizira patriarhalno podrejenost in nedostopnost liberalnemu voajerizmu.⁵ »Škandal, ki ga proizvede zakrita ženska v javnosti na Zahodu, je tako škandal politične konstitucije javnosti in njenih avtonomnih subjektov. Hkrati spodnaša genealogijo moderne javnosti in anatomijo modernega državljanstva« (Vidmar Horvat in Učakar 2011, 153, 154).

Podoba zakrite muslimanke spodnese temeljni sodobni referenčni okvir javnega (na voljo pogledu), ki se vzpostavlja v odnosu do zasebnega (odmaknjeno pogledu): zasebno (zastrito) prenese v javno, javno pa naredi za prostor, kjer se lahko udejanja tudi nevidno. Zaplete se tudi pri drugih kodih. »Za vladajoči pogled, ki ga narekuje dominantna zahodna kultura, je ruta neizpodbitno emblema spolnega zatiranja muslimank. Je znamenje prisile in verske zapovedi, namenjeno spolnemu podrejanju. Ruta je, kletka, v katero se zapira ženske z namenom njihove desubjektivacije in pasivizacije, in zgolj vprašanje kulturnih kontekstov je, koliko ženske na takšno degradacijo pristajajo prostovoljno; koliko z odporom; in koliko menijo, da je to v resnici njihova izbira« (Vidmar Horvat 2015). Muslimanke zatrjujejo, da se k zakrivanju obračajo prostovoljno ter da je nošnja naglavne rute (in drugih vrst pokrival in prekrival, ki zastirajo vidnost ženskega telesa in obraza) stvar izbire. Semantični konflikt se tu izkaže za nevalgično točko tako liberalnega feminizma kot potrošniškega neoliberalizma. Zakrita muslimanka obema namreč sporoča, da se sodobni subjekt ideje svobode in izbire, ko gre za samorealizacijo, poslužuje na različne načine, lahko celo v antimodernistični smeri in obliki prisvajanja tradicije, ki ruši konsenz o bistvu zahodnega napredka.

Ne nazadnje, zakrito telo konotira subjektno avtonomnost, ki se artikulira prek spolne nedostopnosti. Tu semantično razpada sam moderni zahodni koncept državljanstva in nacionalne reprodukcije. Bistvo nacionalne reprodukcije je namreč prav spolna dostopnost ženskega telesa, ki je v javnem prostoru nemudoma oklicana za javno last: last nacije. Na spolni (telesni) dostopnosti ženske temelji natalitetna vitalnost nacionalnega telesa, pri

čemer razkritost zagotavlja etično prepoznavnost (sprejemljivost) materinstva. Zakrito telo odvzame gotovost etnonacionalne identitete, s tem pa tudi kulturno zanesljivost reprodukcije.

K ugotovitvam

Pred nami je torej vrsta novih dilem v zamišljanju javnosti. Splichal (2011, 146, 147) ugotavlja odsotnost »prevajalnega mehanizma«, ki izhaja iz fragmentacije javnosti. Kot kritično dodaja, da transnacionalizacija ni samo komunikacijska transverzala med dvema nacijama, je hkrati inter- in subnacionalizacija, kjer se srečujejo globalna moč in lokalna civilna družba. Kako lahko v teh novih pogojih rekontekstualiziramo pomen MacBridovega poročila o *demokratizaciji komunikacije in informacije* ter priporočila o participaciji javnosti?

Postnacionalna javnost je fragmentirano polje multiplih glasov in kulturnih komunikacijskih kodov, ki preurejajo teoretske in družbene predstave o pogojih demokratične participatorne politike. To preurejanje, kadar gre za vprašanje nacionalnih komunikacijskih krajin (če virtualnih »domovin« sploh ne omenjamo), je velik izziv za teorijo demokratizacije komunikacije in informacije, vključno s klasičnimi delitvami na vključujoče in izključujoče razpravljanje (deliberacijo), manjšine in hegemonne večine, homogeno, dialoško in večglasno komunikacijo.

Gljučna ugotovitev v tem prispevku je, da sta transnacionalizacija in a-označevalna semantična dispozicija razstavili enotnost razumevanja razpravljavske demokracije in konsenz, da ima ta lahko osnovo samo v določenem tipu privzajanja razsvetljenskega uma. Za delovanje medijske demokracije to pomeni predvsem premislek v nagovarjanju javnosti in določanju semantičnih sistemov referenc.

Semantični razpad komunikacijskega prostora je priložnost za zgodovinsko reaktualizacijo koncepta heteroglosije, pri čemer končni cilj ni stremljenje k poenotenju vrednot (moraliziranje), pač pa demokratično ravnovesje v konfliktu (politika). Od medijev bi torej danes namesto depolitizacije (kot ponesrečene reference za objektivnost) morali zahtevati radikalno politizacijo družbenega glasu; in partikularizacijo pluralnosti, torej idejo, da pluralnost večglasja nikdar ne more voditi k dokončnemu poenotenju. Tisto, kar lahko ostane skupno, je spoznanje, da sta demokratizacija komunikacije in *demokratični učinek* informacije (tudi danes) nujno odvisna od družbene moči; da se v boju s to močjo kot realna strast protiupora namesto skupinskih idealov mobilizira singularnost želje po emancipaciji in utopičnih prihodnostih; ter da se kot pogoj za te utopije na mestu državljana liberalnega individualizma vzpostavi prostor za relacijske odnose med empatičnimi telesi – telesi, ki jih je že iznašlo razsvetljenstvo (prim. Hunt 2015), njegovi dediči pa pozabili.

Singularnost, ki vključuje jezikovno in telesno samosvojost in enkratnost, morda ne predstavlja dobre osnove za sodobne pojme medijske demokracije, ki je temeljila na ideji nacionalne skupnosti. Nič v tem pojmu pa nam ne preprečuje, da bi medijsko demokracijo razumeli kot utopično napredovanje v smeri, v kateri bodo ključne liberalne vrednote svobode, avtonomije in humanosti nosile tolikšno težo, kot jo lahko zagotovi javna pojavnost singularnega obličja posameznika.

Z drugimi besedami, medtem ko je 20. stoletje upalo, da bo z razsvetlenskimi instituti moderno vrnilo v tok evropske zgodovinske pravičnosti, bi se morali v današnjem poročanju ukvarjati predvsem z medijskimi javnostmi – in nalogo, da tok zgodovine, v duhu kreativnih pregovarjanj in semantičnih heteroglosij – na podlagi transnacionalizacije naših

družb vrnemo v tirnice, po katerih bo nalogo »strastnega zavzemanja« za razsvetljenske oz. republikanske ideale enakosti, pravičnosti in svobode nosil singularni posameznik.

V luči zdajšnje begunske krize v Evropi je priložnosti za postnacionalne medije, in transnacionalne javnosti, v razsvetljenskem izboru.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorica ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

OPOMBE

1. Ta in naslednje navedbe Benhabibove in Youngove so povzete po Vidmar Horvat 2012.
2. Kot poudari, nosi racionalni razsvetljenski projekt v sebi klice predmoderne ideje o poslednji razrešitvi konflikta: je, če nekoliko karikiram, v racionalizem preoblečena teološka matrica družbene odrešitve. Mouffejeva se namesto tega zavzame za tako adaptacijo razsvetljenstva, ki pripoznava obstoj konflikta in ga ohranja v demokratičnem ravnovesju »agonističnega pluralizma« (prav tam, 101).
3. Na tem mestu velja opozoriti, da je izbor kritičnih refleksij o liberalni deliberaciji tematsko osredinjen zgolj na vprašanje predstav o subjektu deliberacije; o drugih vidikih, ki so tu izključeni, tečejo bogate disciplinarne in interdisciplinarne raziskave, v slovenskem prostoru glejte npr. Sekloča 2010.
4. Ker je tematika jezika in moči v kontekstih globalizacije v slovenskem sociološkem prostoru manj prisotna, raziskavo Angelove, ki je bila podlaga diplomskega dela, povzemam v širšem obsegu in brez večjega poseganja v izvirno besedilo.
5. Pri čemer se voajerizem tu razume kot liberalno vrednoto oz. neodtujljivo pravico do gledanja drugega v javnosti; v tem smislu javnost definira prav odkrita reprezentacija družbenega subjekta, zato, na primer, v mnoge javne ustanove vstop z zatemnjenimi očali ali masko ni dovoljen; glejte tudi v nadaljevanju.

LITERATURA

- Andersson, Magnus. 2013. "Multi-Contextual Lives: Transnational Identifications Under Mediatised Conditions." *European Journal of Cultural Studies* 16 (4): 387–404.
- Angelova, Elkana. 2015. *Jezik in razmerja moči v večjezični globalni družbi: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Butler, Judith. 2004. *Precarious Life: The Power of Mourning and Violence*. London: Verso.
- Chouliaraki, Lilli. 2012. *The Ironic Spectator: Solidarity in the Age of Post-Humanitarianism*. London: Polity.
- Fraser, Nancy. 2007. "Transnationalizing the Public Sphere: On the Legitimacy and Efficacy of Public Opinion in a Post-Westphalian World." *Theory, Culture and Society* 24 (7): 7–30.
- Guillem Martinez, Susana. 2013. "The Dialectics of Multiculturalism: Constructing 'New Citizens' in Spanish Public Broadcasting." *European Journal of Cultural Studies* 16 (5): 620–639.
- Habermas, Jürgen. 2001a. *Postnational Constellation*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen. 2001b. "Why Europe Needs a Constitution." *New Left Review* 11: 5–26.
- Lazzarato, Maurizio. 2014. *Signs and Machines: Capitalism and the Production of Subjectivity*. Cambridge: MIT.
- Marshall, Thomas H. 2012. *Državljanstvo, razred in socialna država*. Ljubljana: Sophia.
- Mouffe, Chantall. 2000. *Democratic Paradox*. London: Verso.
- Nikunen, Kaarina, in Karina Horsti. 2013. "The Ethics of Hospitality in Changing Journalism:

- A Response to the Rise of the Anti-immigrant Movement in Finnish Media Publicity." *European Journal of Cultural Studies* 16 (4): 489–504.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost—The Public* 12 (3): 5–12.
- Rawls, John. 2011. *Pravičnost kot poštenost*. Ljubljana: Krtina.
- Soysal, Nuhoğlu Yasemin. 1994. *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Splichal, Slavko. 2011. *Transnationalization of the Public Sphere and the Fate of the Public*. New York: Hampton Press.
- Smith, Dennis. 2014. *Dennis Smith v Ljubljani*. Ljubljana: ZZFF.
- Sekloča, Peter. 2010. "Demokratsko komuniciranje in medkulturnost." V: *Razprave o medkulturnosti*, uredila Mateja Sedmak in Ernest Ženko, 163–182. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Škerlep, Andrej. 1989. "Pojmovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa." V: Jürgen Habermas, *Strukturne spremembe javnosti*, 301–319. Ljubljana: ISH.
- Unesco. 1985. *New Communication Order. No. 9. Historical Background of the Mass Media Declaration*. Unesco: Pariz.
- Vidmar Horvat, Ksenija, in Tjaša Učakar. 2011. "Multikulturalizem kot orodje spolnega podrejanja: analiza javnega diskurza o zakrivanju." *Šolsko polje* 22 (3/4): 149–170.
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2012. *Kozmopolitski patriotizem: historično-sociološki in etični vidiki neke paradigme*. Ljubljana: ZZFF.
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2015. "Večkulturnost naglavne rute: zakrivanje med modo, vero in kulturo." V: *Moda in kultura oblačenja*, uredili Maruša Pušnik in Elena Fajt, 309–325. Maribor: Aristej.
- Young, Iris Marion, 1997: *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Ksenija Vidmar Horvat je redna profesorica za sociologijo kulture in docentka za občo sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. E-naslov: ksenija.vidmar@ff.uni-lj.si

SPOROČILNOST MACBRIDOVEGA POROČILA V POGOJIH (NE)SPREMINJAJOČE SE (NE) DEMOKRATIČNOSTI MEDNARODNE SKUPNOSTI

Petra Roter, Zlatko Šabič

Cilj pričujočega članka je nasloviti relevantnost MacBridovega poročila za mednarodne odnose, in sicer v kontekstu dejavnikov, ki vplivajo na razvoj mednarodne skupnosti v smeri večje demokratičnosti. Na podlagi elementov strukture sodobne mednarodne skupnosti članek pokaže, da je kljub izjemnemu razvoju na znanstveno-tehnološkem področju, ki omogoča preseganje razlik v mednarodni skupnosti, ta še vedno razvita asimetrično. Ker v mednarodnih odnosih poteka boj za vpliv, ob hkratnem nesprejemanju solidarnosti, številni problemi ostajajo nerešeni oziroma se poglobljajo. Dobrobiti komunikacij in informacijske tehnologije so v takih okoliščinah predmet enakih nesoglasij kot v obdobju nastajanja MacBridovega poročila – namesto da bi tehnološki razvoj uporabili za odpravljanje razlik v mednarodni skupnosti, tudi v okviru mednarodnih organizacij, ga države in novi (nedržavni) akterji, zlasti multinacionalna podjetja, uporabljajo za utrjevanje svojih položajev ter posledično za povečevanje razlik med revnimi in bogatimi. Sporočilnost MacBridovega poročila je tako enaka kot pred 35 leti.

KLJUČNE BESEDE mednarodna skupnost, neenakost, MacBridovo poročilo, mednarodne organizacije, hegemon

The MacBride's Report and its key messages in the context of the (non-) changing (non-)democratic international community

The article seeks to address the relevancy of the MacBride Report for international relations. It does so in the context of factors that can influence the development of a more democratic international community. Deriving from the structure of the contemporary international community, the article demonstrates that this community has developed asymmetrically, in spite of the unprecedented development in the fields of science and technology. As the international community is characterised by competition for influence, and the inability to implement solidarity, numerous problems remain unresolved. In such circumstances, the benefits of communications and information technology are just as conflictual as they were at the time of the writing of the MacBride Report. Instead of using technology to eliminate inequality, including through the work of international organisations, technology tends to be used by states and new (non-state) actors such as multinational companies, to strengthen their positions. This only reinforces the gap between the developed and the poor. The key messages of the MacBride Report are therefore just as relevant today as they were 35 years ago.

KEYWORDS international community, inequality, the MacBride Report, international organisations, hegemon

Uvod

V letu 2015 v mednarodni skupnosti obeležujemo nekaj pomembnih obletnic: 70. obletnico ustanovitve Organizacije združenih narodov (OZN), 40. obletnico podpisa Helsinške sklepne listine v okviru Konference (zdaj Organizacije) o varnosti in sodelovanju v Evropi, a tudi obletnice temnejših časov, med katerimi se spominjamo ne le 70 let od konca druge svetovne vojne, ampak tudi 20. obletnice genocida v Srebrenici. Med vsemi obletnicami je tudi 35. obletnica objave poročila Unescove mednarodne komisije o proučevanju komunikacijskih problemov z naslovom *Več glasov, en svet*, (*Communication and Society Today and Tomorrow*), bolj znanega kot MacBridovo poročilo. Cilj pričujočega članka je MacBridovo poročilo umestiti v sodobne procese in odnose v mednarodni skupnosti. Napisano je bilo v času, ki je že podajal obrise novih, demokratičnih vrednot v mednarodnih odnosih, ki se osredinjajo ne samo na države, ampak stremijo tudi k zagotavljanju pravic posameznika. Je pa poročilo nastajalo v neugodnih okoliščinah svetovne recesije, okrepljenih sporov med razvitimi in nerazvitimi, revščine, kratenja demokratičnih pravic in svobode tiska. A v 35 letih od sprejema poročila se ti problemi niso rešili, prej nasprotno: vse večja pozornost, namenjena nesoglasjem med velesilami kot posledici nerazrešenih temeljnih gospodarskih in vrednostnih problemov mednarodne skupnosti, pa naj si bo to pregovorno skeptičen odnos Združenih držav Amerike (ZDA) in drugih velesil do mednarodnih institucij, vedno bolj napeti kitajsko-ameriški odnosi ali situacija v Ukrajini in konfliktni odnosi med Rusijo in drugimi (evropskimi) državami, postaja vsakdanje dejstvo. Kot da bi se hladna vojna, v kateri je nastalo MacBridovo poročilo, vrnila.

Zaradi tega si avtorja zastavlja vprašanje glede relevantnosti poročila v luči dejavnikov, ki vplivajo na razvoj bolj demokratične mednarodne skupnosti. V članku bova ocenila potencial poročila v kontekstu iskanja zakonitosti razvoja sodobne mednarodne skupnosti. Izhajala bova iz teze, da je treba opozarjati na aktualnost MacBridovega poročila tudi v sodobni mednarodni skupnosti, saj so avtorji poročila predpostavljali neko temeljno enakost. Temu idealu se večje, močnejše, bogatejše države, razumljivo, upirajo. Poročilo seveda ni moglo predvideti vseh sprememb v mednarodni skupnosti, ki so se medtem zgodile, zlasti glede vloge in moči posameznih držav (Kitajske, Indije, Brazilije) in novih akterjev, ki poskušajo vplivati na dinamiko mednarodnih odnosov (npr. teroristične organizacije ter antiglobalizacijska gibanja), tudi ne nadaljnjega tehnološkega razvoja, a kljub razvoju mednarodnih odnosov in sodobne mednarodne skupnosti sporočilnost MacBridovega poročila, ki se je (kot tudi poznejše razprave o informacijski družbi) ukvarjalo s »povezavami med mediji, komunikacijami ter ekonomskim in družbenim redom« (Mansell in Nordens-treng 2006, 16), nikakor ni zastarela – prav nasprotno: bistvo sodobnih problemov, to je neenakost na vseh področjih, ostaja še kako aktualno (Svetličič 2004). Še več, nadaljevanje oziroma ohranjanje neenakosti dobiva strašljive razsežnosti, saj se razkol med tistimi, ki imajo moč in sredstva, in tistimi, ki imajo le omejen dostop ali pa ga sploh nimajo, skokovito povečuje. Kako ravnati v takih okoliščinah, je izziv, s katerim se sodobno družboslovje sooča in še nima odgovorov glede primerne ravnanja v takih okoliščinah.

V prispevku se bova osredinila na vprašanje spreminjanja mednarodne skupnosti kot spodbujevalca demokratične kulture komuniciranja, in sicer v smislu možnosti posredovanja in upoštevanja interesov vseh akterjev, ne glede na njihovo relativno moč in vpliv. Skozi zgodovinsko analizo bova pokazala na (zlo)rabo inovacij, kot je bil nastanek institucionalnega sodelovanja v obliki mednarodnih vladnih organizacij, pri razvoju mednarodne skupnosti. Zdi se namreč, da čeprav nekatere med njimi dajejo prostor za dialog (ne nazadnje je tudi

MacBridovo poročilo nastalo v okviru Unesca), je splošna slika mednarodnega organiziranja zaskrbljujoča; mednarodnih institucij ni mogoče razumeti kot »branika« pred liberalizacijo, ki relativizira temeljne norme in vrednote za namen ohranjanja in povečanja moči.

Prispevek je razdeljen na pet delov: najprej na podlagi koncepta strukture mednarodne skupnosti obravnava relevantnost MacBridovega poročila za mednarodne odnose, pojasni institucionalizacijo mednarodne skupnosti v zgodovinski perspektivi, vlogo mednarodnih organizacij, analizira pomen padajoče moči ZDA, zaključujejo ga sklepi in smernice.

Relevantnost MacBridovega poročila za mednarodne odnose

Poročilo se ukvarja s področjem komunikacij v okoliščinah »revolucionarnega napredka v telekomunikacijah z rabo satelitov, s hitrim razvojem računalništva in s pojavom novih elektronskih medijev. Vse to je omogočilo nove, enormne možnosti za komuniciranje« (Osolnik 2005, 6). MacBridovo poročilo je pomembno za komunikologijo in še posebej za razvoj novinarstva (Shafer 2001; Wahl-Jorgensen 2005), v praksi pa je pomenilo nadaljevanje razprave iz 70. let o novem informacijskem in komunikacijskem redu ter uvod v nadaljevanje razprave o informacijski družbi (Mansell in Nordenstreng 2006, 15). Slednja je vodila v izvedbo svetovnega vrha o informacijski družbi, ki je potekal v dveh fazah, prvi v Ženevi decembra 2003 in drugi v Tunisu novembra 2005. Vrha so se v obeh fazah udeležili predstavniki 175 (Ženeva) oziroma 174 (Tunis) držav, skoraj sto mednarodnih organizacij in specializiranih agencij, več sto nevladnih organizacij, več deset podjetij in nekaj sto medijskih hiš,¹ a končne odločitve so bile v pristojnosti držav. Razprava o komunikacijah in informacijski družbi tako v mednarodni skupnosti poteka skoraj pol stoletja.

Interes za to razpravo je povezan s pomenom komunikacij, tudi z vidika pravice do obveščeniosti kot temeljne človekove pravice, zapisane že v Splošni deklaraciji človekovih pravic (19. člen) iz leta 1948: »Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja, v številni pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsakdo išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnikoli sredstvi in ne glede na meje.«² Pravica do obveščeniosti ni pomembna le kot taka, ampak omogoča učinkovito uresničevanje drugih človekovih pravic: na primer pravica do volitev je pogojena z ustrezno obveščeniostjo volivcev. Svobodni in kredibilni mediji so tako predpogoj za obstoj demokratične družbe z izvoljenimi političnimi institucijami. MacBridovo poročilo je poudarilo nove razsežnosti svobode obveščanja in obveščeniosti, ki ju poročilo obravnava »zlasti z vidika interesa in potreb svobodnih državljanov in demokratične družbe«, in ne zgolj z vidika zagovornikov absolutne svobode »brez interesa za medijske vsebine in kakovost« (Osolnik 2005, 8).

Razpravo o komunikacijah in novem komunikacijskem redu je spodbujal znanstveno-tehnološki napredek na področju telekomunikacij, ki je bil pomemben v širšem smislu, na kar je opozoril tudi Bogdan Osolnik, član MacBridove komisije iz nekdanje Jugoslavije (Osolnik 2005, 6): »S pojavom vseh teh dosežkov pa se je odprlo tudi zelo pomembno vprašanje vpliva tega razvoja na ljudi, nacije in celoten svet /.../. Enako velja za vprašanje, katere vrednote in katera pravila naj bi usmerjala to dejavnost.« In prav ti vprašanji sta izjemnega pomena za mednarodne odnose, ki jih proučujemo v kontekstu mednarodne skupnosti z razvejano strukturo, ki jo tvorijo: 1) dejavniki objektivnega značaja, med katerimi sta tako znanstveno-tehnološki dejavnik (razvoj telekomunikacij) kot ideološki dejavnik (ki je imel pomembno vlogo pri delu MacBridove komisije); 2) akterji oziroma subjekti mednarodnih odnosov (od držav, medvladnih in nevladnih mednarodnih organizacij,

posameznikov, multinacionalnih podjetij); 3) procesi in odnosi, ki se razvijajo med akterji; 4) norme, ki urejajo odnose in usmerjajo delovanje akterjev v smislu legitimnosti in (ali) legalnosti (Benko 1987; 2000).

Znanstveno-tehnološki napredek je omogočil, da se je uresničil prvi del naslova MacBridovega poročila, tj. da je svet postal bolj povezan zaradi razvoja interneta, svetovnega spleta, mobilnih telefonov in drugih komunikacijskih možnosti. Več težav je z drugim delom naslova poročila: scenarij »več glasov« se ni nujno uresničil in revni z globalnega juga »niso v nič boljšem položaju glede sodelovanja v komunikacijski revoluciji, kot so bili leta 1980, razen morda kot naslovniki še večjega števila enosmernih sporočil iz razširjenih radijskih in televizijskih mrež« (Shafer 2001, 225). Podobno lahko ugotovimo glede ideoloških razlik, ki so začetke dela MacBridove komisije pospremile v »napetem ozračju, polnem nezaupanja in nasprotujočih si pričakovanj« (Osolnik 2005, 7): tiste med zahodom in vzhodom so – vsaj začasno – padle skupaj s padcem berlinskega zidu pred približno četrto stoletje, a nadomestile so jih nove razlike, ki pogosto spominjajo na hladno vojno in vzhodno-zahodni politični, vrednostni in varnostni (oboroževalni) spopad.

MacBridovo poročilo 35 let po nastanku odpira tudi pomembno področje vloge in pomena akterjev v mednarodni skupnosti oziroma subjektov mednarodnih odnosov na področju informacij in komuniciranja. Najprej na ravni posameznikov: že samo dejstvo, da je 16 strokovnjakov iz različnih držav (Irske – predsednik, ZDA, Francije, Zaira, Kolumbije, Sovjetske zveze, Indonezije, Tunizije, Japonske, Nigerije, Jugoslavije, Egipta, Nizozemske, Čila, Indije in Kanade) z različnimi ureditvami, političnimi sistemi in zunanjepolitičnimi strategijami doseglo kompromis na obsežnih več kot 300 straneh, kaže na pomen in vlogo posameznikov v mednarodnih odnosih – v tem primeru pri naslavljanju problematike novega mednarodnega informacijskega in komunikacijskega reda. Drugi vidik pomena akterjev, ki neposredno izhaja iz dela MacBridove komisije in iz njenega poročila, pa tudi iz razprav o novem mednarodnem komunikacijskem redu (Pendakur 1983), pa je povezan z državami in razlikami med njimi, zlasti med Severom in Jugom,³ ki jih postavljajo v neenak položaj na področju komunikacij. Komisija je namreč obravnavala komunikacije in dostop do informacij z vidika njihove smeri. Za demokratizacijo na področju komunikacij je njihova enosmernost škodljiva, še posebej, ker ta tok »poteka od bogatih držav k revnim, od tistih, ki imajo moč in tehnološka sredstva, do tistih, ki tega nimajo« (Osolnik 2005, 9). Tretji vidik pomena akterjev v MacBridovem poročilu pa se nanaša na moč multinacionalnih podjetij⁴ in vlogo države pri reguliranju njihove moči na področju medijev. Veliko so razpravljali o »škodljivih posledicah koncentracije lastništva medijev in posebej o posledicah čedalje večjega vpliva multinacionalnih podjetij in njihovega monopola v kulturnih in zabavnih programih« (prav tam).

Z vidika procesov in odnosov v mednarodni skupnosti MacBridovo poročilo naslavlja mednarodni sistem kot sistem razvitosti in nerazvitosti ter neposredno konfliktne odnose med subjekti mednarodnih odnosov glede vloge in pomena komunikacij in pravice do obveščeniosti, hkrati pa poročilo temelji na predpostavki, da je sodelovanje med državami in sodelovanje držav z drugimi subjekti nujen predpogoj za uresničitev novega komunikacijskega in informacijskega reda – ali uresničitev ideje enega sveta, ki govori z različnimi glasovi.

Delo MacBridove komisije je seveda pomembno tudi z vidika norm v mednarodni skupnosti, v tem primeru norm na področju komunikacij, ki so nujno potrebne, da bi vsakemu posamezniku omogočili uresničitev temeljnih človekovih pravic, hkrati pa države »utirili«, da bi ustvarile nujne pogoje za implementacijo človekovih pravic – in to ne glede na razlike med državami in upoštevaje tako normativne kot institucionalne dosežke v razvoju mednarodne skupnosti, ki omogočajo vsaj osnovno infrastrukturo za prihodnje politike.

Institucionalizacija mednarodne skupnosti skozi čas

Za razumevanje okolja, v katerem je nastajalo MacBridovo poročilo, je treba ponovno opozoriti na korenine sodobne zgodovine mednarodnih odnosov, saj stanje neenakosti, ki smo mu priče danes, in načini obvladovanja sveta kljub očitnim in težko vzdržnim razlikam med državami, regijami in ljudmi še zdaleč ni novo. Ključni mejnik razvoja sodobne mednarodne skupnosti, ki temelji na vzpostavljanju in obvladovanju *statusa quo*, je bil vestfalski kongres, ki je opredelil suverenost in ozemeljsko nedotakljivost držav.

V vestfalski skupnosti so države svobodne v svojih stikih in komunikacijah z drugimi akterji, z njimi pa sodelujejo toliko, kolikor želijo oziroma kolikor jim je v interesu, ne oziraje se na morebitno kolateralno škodo svojega ravnanja. Ustaviti egoizem in pragmatizem držav, utemeljen na moči, je (mitski) imperativ (Osiander 2001), ki ga je treba doseči, če naj mednarodna skupnost ohrani določeno stabilnost in predvsem ponudi možnost vsakomur, da izrazi svoj interes (Osiander 1984). Toda ta egoizem in pragmatizem imata svoje meje – moč uveljavljanja interesov je skoncentrirana na velesile. Slednje so zgodaj spoznale, da sta mir in stabilnost zanje lahko tudi koristna, zato so skušale to ravnanje institucionalizirati (Šabič 1999). Toda evropska ekspanzija na druge kontinente in kapitalistični način proizvodnje so Evropi prinesli ogromno prednost pred drugimi deli sveta. To prednost je bilo treba ne samo ohraniti, temveč povečati (Osiander 1984).

Novo mednarodne institucije za standardizacijo sodelovanja držav so tako hkrati tudi utrjevale določeno mednarodno ureditev (Šabič 1999).⁵ Kot posledica revolucionarnih izumov (industrijske revolucije) so se med prvimi oblikovale prav mednarodne organizacije na področju mednarodnih komunikacij: Mednarodna telegrafska unija 1865. leta v Parizu in Mednarodna poštna unija leta 1874 v Bernu.

Vloga mednarodnih organizacij

Da bi mednarodne organizacije dobile tudi določeno opaznejšo vlogo na področju ohranjanja stabilnosti in zagotavljanja varnosti v mednarodni skupnosti, je bilo treba čakati na svetovni vojni, ko je po drugi svetovni vojni nastal OZN, katerega ustanovni dokument je udeležil predpostavko o inherentni povezanosti mednarodnega miru in varnosti z gospodarskimi in s socialnimi vidiki sodobne mednarodne skupnosti. Tako imenovani sistem Združenih narodov prek svojih organov in specializiranih agencij naslavlja tudi dejavnosti na področju mednarodnih financ in bančništva (Mednarodni denarni sklad, Mednarodna banka za obnovo in razvoj), znanosti in kulture (UNESCO), socialnih zadev (Mednarodna organizacija dela, Sklad Združenih narodov za otroke – UNICEF), zdravstva (Svetovna zdravstvena organizacija) in še mnogih drugih dejavnosti sodobne družbe.

S tem razvejanim institucionalnim sistemom je mednarodna skupnost načrtno temeljno za vzpostavitev globalne ureditve na vseh področjih, od človekovih pravic do mednarodnega prava – ni pa znala in ne zna odgovoriti na ključno vprašanje: kako (p)ostati odzivna na razvojne probleme. Nekatera področja (npr. mednarodno varstvo okolja) na vseobsegajočo svetovno ureditev še čakajo. Spet druga, kot npr. telekomunikacije, se dinamično prilagajajo skokovitemu razvoju znanosti in tehnologije. Obe področji odsevata globalno neenakost. Na področju telekomunikacij lahko omenimo vprašanje t. i. internetne nevtralnosti, katerega odprava je le še en spodbujevalnik neenakosti med ljudmi in državami.

Institucionalizacija je torej pomemben, ne pa odločilen dejavnik stabilnosti mednarodne skupnosti. Institucije resda omogočajo stike, izmenjavo mnenj, reševanje sporov na različnih ravneh, od regionalne do globalne, ne znajo pa odgovoriti na vprašanje, kako preprečiti razmah neenakosti. Obstoječi mehanizmi, ki naslavljajo razvojna vprašanja, se zdijo preživeti – nauki, ki so jih države že prejele, se niso ponotranjili. Svetovna recesija v tridesetih letih prejšnjega stoletja je odkrila slabosti svetovnega gospodarskega sistema, ko se ta zateče k protekcionizmu (Carr 1939/2001). Da bi se izognile podobnim situacijam, so države sprejele ameriški recept svetovne gospodarske ureditve po drugi svetovni vojni: odločajo tisti, ki imajo denar, ne tisti, ki si ga sposojajo. Tako vzpostavljen sistem ni znal odgovoriti na vse bolj pereča razvojna vprašanja, s katerimi se mednarodna skupnost ukvarja vsaj od šestdesetih let 20. stoletja.

Z dekolonizacijo in nastankom številnih novih držav v Afriki in Aziji se je še poglobil razvojni prepad med tako imenovanimi državami Severa na eni strani in nerazvitimi ali manj razvitimi državami Juga na drugi. Razvojni problemi so lahko potencialni vir vojaških konfliktov in tako ogrožajo mednarodni mir (Rittberger 1995, 55). Zato razlik med državami ne kaže podcenjevati. To se odraža v obstoju niza mednarodnih organizacij, ki se ukvarjajo z razvojnimi vprašanji. Med njimi je treba omeniti politične organe in organizacije v okviru sistema OZN: na primer Konferenco Združenih narodov za trgovino in razvoj (UNCTAD), Organizacijo združenih narodov za industrijski razvoj (UNIDO), politično organiziranje držav v razvoju, ki v okviru svojih koordinacij skušajo učinkoviteje zastopati svoje interese v pogajanjih z razvitimi državami. Sem uvrščamo gibanje neuvrščenih (z začetki leta 1955 v Bandungu). Druga taka pomembna grupacija pa je Skupina 77, ki je pogosto imenovana Sindikat tretjega sveta, saj predstavlja največjo vplivno skupino znotraj sistema OZN. Toda te oblike ne prinašajo zelenih sprememb, tudi zaradi šibke institucionalizacije (Svetličič, v tisku). Nasprotno: vsak poskus oblikovanja nekakšne nove, pravičnejše mednarodne ureditve se je do zdaj izjalovil.

Rast števila mednarodnih organizacij ustreza povečanemu številu komunikacij med državami in vedno večji stopnji njihove medsebojne odvisnosti. Vedno več je bilo problemov, ki jih države na nacionalni ravni niso mogle uspešno reševati, zato se je njihovo reševanje preselilo na mednarodno raven. Vlogo organizacij lahko razumemo, če razumemo vlogo držav, ki nedvomno želijo vplivati na delo organizacij. V tem kontekstu je zgovorno ravnanje ZDA, še posebej v obdobju, ko je nastalo MacBridovo poročilo.

Institucionalizacija in vloga ZDA kot hegemon v zatonu

Ko je leta 1945 nastal OZN, so bile njegov največji podpornik prav ZDA, ki so takrat z mehкими mednarodnimi instrumenti obvladovale praktično celotno mednarodno skupnost. Imele so pravico veta v Varnostnem svetu in obeh najpomembnejših finančnih institucijah (Mednarodnem denarnem skladu in Mednarodni banki za obnovo in razvoj – Skupina Svetovne banke) ter z razvitimi državami večino v Generalni skupščini. Toda s procesom dekolonizacije v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja se je razmerje institucionalne moči spremenilo. Zahodne države niso več imele večine v poglavitnih organih OZN. Ta se je nagnila na stran dekoloniziranih držav, katerih stališča pa so bila prej protiameriška kot ne, še posebej, ko je šlo za pomembna politična vprašanja (npr. bližnjevzhodna) (Roter 1999). ZDA, prej velik zagovornik OZN, so štirideset let pozneje začele diktirati administrativno reformo OZN, zapisovati glasovalno vedenje držav, predvsem tistih, ki iz Washingtona prejemajo denarno

podporo, v najkonzervativnejših krogih pa so se začeli spraševati tudi o smiselnosti ameriškega članstva v tej organizaciji. Za OZN (tudi sistem) so bila najhujša prav leta, ko je bilo spisano MacBridovo poročilo. Od leta 1980, ko je prišla na oblast konzervativna struja z Ronaldom Reaganom na čelu, so se zgodile vse tektonske spremembe: proračunska reforma OZN, ki je Generalni skupščini *de facto* odvzela pravico odločanja o višini proračuna, odhod iz Unesca (kar je zaradi približno 30 odstotkov ameriških in britanskih prispevkov v proračunu Unesca vodilo v njegovo distanciranje od sicer zelo uravnoveženega MacBridovega poročila)⁶ ter korenita sprememba ideologije Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke, ki sta se usmerila k neoklasičnemu pristopu k razvoju svetovnega gospodarstva.

Že kratek zgodovinski pregled pokaže, da hegemonstvo države ali težnja k hegemonstvu nujno rodi odpor. Države unilateralizma ne trpijo in hegemoni prej ali slej izgubijo svojo relativno moč, le redko pa se to zgodi po mirni poti, kot lahko spremljamo v primeru ZDA. Slednje so to občutile na brutalen način, najprej z napadom na simbole vojaške, ekonomske in politične moči 11. septembra 2001, nato še s posledicami napada na Irak leta 2003; slednji je dejanski začetnik sedanje globalne krize.

Mednarodna skupnost si vse od napada ameriške koalicije na Irak še ni opomogla. Kljub vloženim naporom (npr. v okviru t. i. milenijskih ciljev) se krepijo revščina, kratenje demokratičnih pravic in svoboščin, brutalno kršenje temeljnega človekovega dostojanstva, demokratični procesi, ki to niso (npr. t. i. arabska pomlad), krize z geopolitičnim ozadjem (območje Južnokitajskega morja in Arktika), hkrati pa slabi moč države, zlasti na račun nedržavnih akterjev, tako legitimnih (multinacionalnih podjetij) kot nelegitimnih in nelegalnih (terorističnih skupin). V takem okolju je izjemno težko pričakovati tesnejše sodelovanje in zlasti konkretne rezultate, ki bi kazali na zmanjševanje razlik v mednarodni skupnosti in na dopuščanje različnih mnenj (»več glasov«). Mednarodna skupnost je v obdobju po ameriški prevladi v nekakšnem vakuumu, in sicer iz dveh razlogov. Prvič, ker ji kljub izjemnemu razvoju znanosti in tehnologije ter razvejanosti komunikacijskih kanalov, ki naj bi načeloma zbliževali ljudi, še ni uspelo ponotranjiti določenih vrednot (npr. pravice do življenja), ki bi združevale ves svet. Drugič, ker v mednarodni skupnosti ni akterja, ki bi bil s svojimi dejanji zgled in bi lahko vodil k uresničevanju skupnih vrednot, najprej na deklaratorni ravni, nato pa tudi v praksi.

Zato osnovne ideje MacBridovega poročila ostajajo aktualne več desetletij pozneje, saj svet, ki ga naslavljajo, preprosto (še) ne obstaja. Tako je, denimo, priporočilo glede zmanjševanja razvojnih razlik, vendar na način, ki bi ohranjeval specifičnost posameznih nacij in krepil jezikovno raznolikost. Tehnološki izzivi mednarodnega komuniciranja so ušli kakršnikoli regulaciji. Rezultat? Svobodna komunikacija se zdi navidezna, saj se svoboda govora srečuje z vse več, ne manj omejitvami (npr. strah pred izražanjem stališč v družbenih omrežjih, saj lahko izrečeno v spletu ostane »za vedno«), naraščajoča globalizacija, komercializacija in privatizacija medijev pa omejujejo pravico do komuniciranja, namesto da bi jo omogočale (Thussu 2005; Wahl-Jorgensen 2005). Vse to se odraža tudi v medijskih vsebinah, posebej relevantnih za mednarodne odnose: razvojne teme niso naslovne teme, pogleda z Juga na Severu ne (s)poznamo, obstoječi problemi so predstavljeni površno in mediji »nimajo časa«, sredstev in namena iskati globljih vzrokov za sodobne probleme, akterji so obravnavani iz perspektive razvitih centrov moči in interes kapitala praviloma prevlada nad interesi ljudi.

Sklep in smernice za prihodnost

Globalizacija je prinesla skokovit napredek mednarodne skupnosti, ki pa ga pragmatizmu držav ni uspelo obvladovati, kar kaže analiza priporočil iz MacBridovega poročila. Pot naprej se zdi sprejemljiva ravno v smeri, kjer se je »ustavil« tudi globalizacijski vlak – v političnem združevanju. Na določen trend v tej smeri je pokazala t. i. šola kozmopolitske demokracije (Held 1995). Logika združevanja je sicer dandanes zaskrbljujoče neenakomerna, saj na eni strani doživljamo integracijske procese na področju gospodarstva, na drugi pa *status quo*, krize ali celo razdružitvene procese na področju politične integracije (podrobneje v Svetličič 1993). Država kot končni cilj takih tendenc, ki naj bi zagotavljala vse vrste varnosti, človekove pravice (dostojanstvo), svobodo in enake možnosti, postaja v globaliziranem svetu šibkejša. Ogrožajo jo nedržavni akterji, ki so bodisi močni v finančnem smislu bodisi jo ogrožajo varnostno, saj imajo zaradi nerazvitosti in skorumpiranih režimov dostop do orožja in ljudi, ki so pripravljeni ali prisiljeni slediti. Mediji zgolj izjemoma naslavljajo vzroke vseh teh pojavov in pravica do obveščeniosti in informacij je omejena z zasebnimi interesi ali z interesi dominantnih akterjev. V mednarodni skupnosti tako pogosto slišimo zgolj en glas, ki je različen v različnih delih sveta, hkrati pa sodobni svet zaznamuje selektivna percepcija dogodkov (Nair 2014). Posledično je reševanje skupnih problemov močno oteženo, pogosto onemogočeno.

Z vidika proučevanja mednarodnih odnosov je MacBridovo poročilo posebej relevantno v kontekstu razmisleka o moči in vedenju hegemonov (hegemonov) ter odzivov drugih držav nanj (v obliki zdajšnje svetovne ureditve ali v obliki pozivov k spremembi svetovnega reda), demokratizacije mednarodne skupnosti in povezave med zunanjim delovanjem države in notranjimi interesi. Pričujoči članek je pokazal nekaj pomembnih nekonsistentnosti vedenja hegemonov (ZDA), ki si hkrati prizadeva za demokratizacijo mednarodne skupnosti in skupno reševanje težav, obenem pa želi hegemonsko nadzirati vsebino in potek teh procesov. Pojasnilo Reaganove administracije generalnemu direktorju Unesca ob izstopu ZDA iz te organizacije leta 1984 je bilo zgovorno: ZDA izstopajo zaradi slabega vodenja organizacije in zaradi »vključevanja političnih ciljev, ki presegajo obseg pogodbenih dogovorov« (v Calabrese 2005), vendar je bilo vsem vpletenim jasno, »da je bila /ameriška/ odločitev sprejeta v imenu velikih množičnih medijev in interesov telekomunikacijske industrije v Združenih državah«; ključni cilj izstopa iz Unesca je bil tako »spodkopati legitimnost prizadevanj po artikulaciji multilateralnih načel vladanja na področju globalnih medijev, ki jih ni usmerjala zgolj tržna logika« (prav tam).

Tak pristop k mednarodnim odnosom in reševanju mednarodnih problemov se nujno izkaže za neučinkovitega, ko hegemon izgublja svojo moč. Prav to se je dogajalo ZDA že vsaj od sredine 70. let 20. stoletja. V takih okoliščinah hegemon nima več niti relacijske niti strukturne moči, da bi usmerjal delovanje drugih subjektov mednarodnih odnosov. Preostane mu zgolj še (simboličen) umik – prav tak, kot so ga uprizorile ZDA s svojim umikom iz Unesca. V tem primeru so ZDA na račun interesa ameriških medijskih in telekomunikacijskih lobijev omejile svoje možnosti sodelovanja in soodločanja v mednarodni skupnosti.

Hegemonsko reševanje sicer skupnih mednarodnih problemov, ki že zaradi svojih značilnosti zahtevajo skupen pristop in tudi skupno iskanje rešitev, pa dodatno negativno vpliva na samega hegemonov tudi v vsebinskem smislu (ne zgolj z vidika njegove moči v mednarodni skupnosti). Če hegemon zagovarja ideje demokracije, človekovih pravic in varstva temeljnih svoboščin (spomnimo na Bushev govor leta 2004, ob obletnici napada

na Irak, v katerem je obširno pojasnjeval, da so ZDA izvoznik svobode po vsem svetu in da je to njihova moralna dolžnost in cilj, celo pomembnejši od zagotavljanja varnosti), bodo drugi akterji (druge države) pričakovali, da se teh norm drži tudi hegemon. In v razmerah, ko hegemon ni pripravljen slišati »več glasov«, kot so pozvali avtorji MacBridovega poročila, je jasno, da gre za »ranjenega« hegemonu, ki se zgolj še oklepa svojega (nekdanjega) položaja v mednarodni skupnosti.

Ampak MacBridovo poročilo in razumevanje odzivov nanj v letih po njegovem nastanku nista pomembni zgolj za razumevanje nekega obdobja mednarodnih odnosov pred nekaj desetletji. To dogajanje je namreč strašljivo podobno sodobnemu razvoju dogodkov v mednarodni skupnosti, kjer so mnogi glasovi poslušani, a ne slišani; kjer ne eden, ampak več hegemonov tekmuje za prevladujoči glas; kjer se problemi na načelni ravni rešujejo skupaj, a implementacija na številnih področjih ostaja zgolj s skromnimi rezultati ali celo brez njih; in kjer nesprejemanje osnovne ideje solidarnosti pomeni preveliko oviro za številne probleme, začeni s revščino in neenakostjo. Sodobna mednarodna skupnost je zagotovo »en svet z več glasovi«, a kljub znanstveno-tehnološkemu napredku, ki zdaj bolj kot kadar koli v preteklosti omogoča slišnost teh glasov, ostaja asimetrično razvita mednarodna skupnost, v kateri ti »glasovi« v resnici niso enaki in enakovredni. Zato sta vnovično branje in razmislek o MacBridovem poročilu znova in znova relevantna, saj poročilo opominja na nerešene probleme, ki jih poznamo že nekaj desetletij, tudi na različne poglede in možnosti njihovega reševanja ter zlasti na potrebo po skupnem dogovoru in enakosti v mednarodni skupnosti. Posledice neenakosti, tudi v obliki sodobnih migracijskih tokov, nas zato ne smejo presenečati.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtorja ne poročata o potencialnem konfliktu interesov.

ZAHVALA

Za komentarje se zahvaljujeva Marjanu Svetličiču ter recenzentu in urednikoma.

OPOMBE

1. Podrobneje na <http://www.itu.int/wsis/participation/index.html>.
2. Resolucija Generalne skupščine 217 A (III).
3. Glejte šesto poglavje MacBridovega poročila.
4. O nacionalnih in multinacionalnih podjetjih v razdelku 5.6 v MacBridovem poročilu.
5. O političnih vidikih mednarodnih organizacij v Abbott in Snidal (1998) ter Barnett in Finnemore (1999).
6. ZDA so bile članica od 4. novembra 1946 do 31. decembra 1984 in znova od 1. oktobra 2003. Protestno je organizacijo zapustila zaveznica ZDA Velika Britanija. Zaradi (notranje) političnih razlogov sta iz Unesco izstopili zgolj še Južna Afrika in Portugalska (<http://en.unesco.org/countries/s#sthash.RTKcmSUq.dpuf>).

LITERATURA

- Barnett, Michael N., in Martha Finnemore. 1999. "The Politics, Power, and Pathologies of International Organizations." *International Organization* 53 (4): 699–732.
- Benko, Vlado. 1987. *Mednarodni odnosi*. Maribor: Založba Obzorja.

- Benko, Vlado. 2000. *Sociologija mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Calabrese, Andrew. 2005. "The MacBride Report: Its Value to a New Generation." *Quaderns del CAC*.
- Carr, Edward Hallett. 1939/2001. *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Communication and Society Today and Tomorrow: Many Voices, One World. Towards a New more Just and more Efficient World Information and Communication Order*. 1980. London, New York, Pariz: UNESCO.
- Held, David. 1995. *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Mansell, Robin, in Kaarle Nordenstreng. 2006. "Great Media and Communication Debates: WSIS and the MacBride Report." *Information Technologies and International Development* 3 (4): 15–36.
- Nair, Chandran. 2014. *The West against the Rest. A Short History of Geopolitical Dominance by the West*, 13. avgust. <http://www.theglobalist.com/the-west-against-the-rest/>.
- Osiander, Andreas. 1984. *The States System of Europe, 1640–1990: Peacemaking and the Conditions of International Stability*. Oxford: Clarendon Press.
- Osiander, Andreas. 2001. "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth." *International Organization* 55 (2): 251–287.
- Osolnik, Bogdan. 2005. "The MacBride Report – 25 Years Later." *Javnost–The Public* 12 (3): 5–12.
- Pendakur, Manjunath. 1983. "The New International Information Order after the MacBride Commission Report: An International Powerplay between the Core and the Periphery Countries" *Media, Culture & Society* 5 (3/4): 395–411.
- Rittberger, Volker. 1995. *Internationale Organisationen: Politik Und Geschichte*. Opladen: Leske & Budrich.
- Roter, Petra. 1999. "Od režimske teorije do teorij mednarodnih režimov: razvoj preučevanja mednarodnih režimov." *Časopis za kritiko znanosti* 37 (197): 33–63.
- Shafer, Richard. 2001. "A Review of the 1980 MacBride Commission Report and Its Implications for Global Journalism Today." *Media Asia* 28 (4): 225–227.
- Splošna deklaracija človekovih pravic, Resolucija Generalne skupščine Združenih narodov 217 A (III), sprejeta 10. decembra 1948.
- Svetličič, Marjan. 1993. "Globalization, Economic Integration and Political Disintegration." *Development & International Cooperation* 19 (16): 99–118.
- Svetličič, Marjan. 2004. *Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu*. Ljubljana: Založba FDV.
- Svetličič, Marjan. V tisku. "OZN, dežele v razvoju in transnacionalna podjetja." *Teorija in praksa*.
- Šabič, Zlatko. 1999. "Institucionalizacija mednarodne skupnosti od sedemnajstega stoletja do druge svetovne vojne." *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 27 (197): 15–32.
- Thussu, Daya Kishan. 2005. "From MacBride to Murdoch: The Marketisation of Global Communication." *Javnost–The Public* 12 (3): 47–60.
- Wahl-Jorgensen, Karin. 2005. "The Market vs. The Right to Communicate: The Anti-political Local Press in Britain and the Journalism of Consensus." *Javnost–The Public* 12 (3): 79–93.

Petra Roter je izredna profesorica mednarodnih odnosov na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: petra.roter@fdv.uni-lj.si

Zlatko Šabič je redni profesor mednarodnih odnosov na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-naslov: zlatko.sabic@fdv.uni-lj.si

KRIZA DEMOKRACIJE: POSLEDICA GLOBALNE HEGEMONIJE NEOLIBERALIZMA

Rudi Rizman

Prispevek zavrača optimistična pričakovanja, da bo v primerjavi s prejšnjim stoletjem, v katerem so o ljudeh in njihovih družbah odločali totalitarizmi in avtoritarni voditelji, v 21. stoletju nasprotno dokončno zavlada demokracija. Zanje nosi glavno odgovornost poenostavljena modernizacijska paradigma, ki je usodo demokracije povezala z rastjo bruto družbenega proizvoda. Po »tretjem valu« demokracije v svetu pred dobrima dvema desetletjema prevladujejo danes pesimistične ocene o njenem »zatonu«, ki pa se ne nanašajo samo na komaj vzpostavljene demokracije, temveč tudi na etabrirane demokracije, ki so se še ne tako dolgo ponujale kot vzorne. Vzroki za recesijo demokracije so številni, večina jih je povezana z globalno hegemonijo neoliberalizma, v kateri korporacije, najbogatejši sloj in politika, ki je podrejena interesom finančnega kompleksa, spodjedajo srednji razred in socialno državo ter ju nadomeščajo s socialnodarvinistično zamišljeno tržno družbo. Avtor svoj prispevek sklene z dvema ugotovitvama: prvič, da živimo v vmesnem času, ki ga informira ciklična kriza demokracije; in drugič, da stanje postdemokracije prinaša nove priložnosti in tveganje za teritorialno (nacionalno) in nadnacionalno demokracijo, kar zahteva alternativno teoretično in politično imaginacijo na tem področju družboslovne refleksije.

KLJUČNE BESEDE demokracija, postdemokracija, liberalna demokracija, neoliberalizem, korporacije, finančni svet

The Crisis Of Democracy: The Consequence Of The Global Hegemony Of Neoliberalism

The article rejects overoptimistic expectations that contrary to the previous century, when totalitarisms and authoritarian leaders decided about the fates of people and societies, the 21st century will eventually establish the rule of democracy for good. Main defender of this simplified view belongs to modernization paradigm, which tied democracy to the growth of gross domestic product (GDP). Today, after the "third wave" of democratization in the world more than twenty years ago, we are witnessing rather pessimistic assessments about its "decline", which are not limited only to newly established democracies, but as well to the old ones. There are many reasons for the recession of democracy, most of them are linked to the global hegemony of neoliberalism in which corporations, the rich class and politics, subordinated to the financial complex, ruin both the middle class and welfare state by replacing them with imagined market society based on Social Darwinism. The author concludes his article with two assessments: first, we are leaving in in-between times, which are in-formed by the cyclical crisis of democracy; second, the state of post-democracy brings new opportunities and risks for territorial (national) and supra-national democracy, which requires alternative theoretical and political imagination in this area of reflection in the social sciences.

KEYWORDS democracy, post-democracy, liberal democracy, neoliberalism, corporations, financial complex

We now have a global overclass which makes all major economic decisions, and makes them in entire independence of the legislatures, and a fortiori of the will of the voters, of any given country.

Richard Rorty

Angleški zgodovinar Eric Hobsbawm (1994) je dvajseto stoletje označil kot »čas skrajnosti«, v katerem so o usodah ljudi in njihovih družbah odločali totalitarni in avtoritarni voditelji, povrh tega pa še dve svetovni vojni, ki sta skopali grob desetinam milijonov državljanov v Evropi in zunaj nje. Za 21. stoletje smo nasprotno še ne dolgo tega slišali bolj optimistične napovedi kot o »stoletju demokracije«. Del odgovornosti za zadnje napovedi nosi poenostavljena modernizacijska paradigma, ki je razvoj demokracije oprla na ekonomski napredek, celo samo na rast bruto družbenega proizvoda (Rizman 2006). Med realiste bi lahko v tej zvezi uvrstili tiste, ki so zavze(ma)li skeptično stališče, tj., da lahko nadaljnja pospešena ekonomska rast sproži tudi nenadzorovane (kolateralne) posledice, kar pa nujno (vzročno) ne pelje samo k demokraciji.

Demokratska recesija

Medtem ko je bil Francis Fukuyama (1991) po padcu berlinskega zidu in po zlomu socialističnih držav prepričan, da »tretji val« demokracije pomeni dokončno zmago (liberalne) demokracije, beremo danes prej pesimistične ocene o njeni globoki krizi (Tormey 2014; Touraine 2014), celo o njenem »zatonu«, kar pa se ne nanaša samo na komaj vzpostavljene (»mlade«) demokracije, temveč tudi na »stare«, etabrirane demokracije, ki so se še ne dolgo tega ponujale ter bile kot take tudi sprejete in »importirane«, kot vzor(ne). O krizi demokracije pogosto pišejo zagovorniki tako nasprotujočih si političnih pogledov, kot so liberalni, konservativni in marksistični. Vzroki za recesijo in napredujočo depresijo (nacionalne, lokalne in regionalne) demokracije po svetu so številni, pri čemer je nekaj ključnih povezanih z globalno hegemonijo neoliberalizma, v kateri denar, banke in korporacije čedalje bolj obvladujejo svet politike ter v lastnem (sebičnem) interesu spodbujajo slabljenje srednjega razreda, političnih strank in sindikatov, kot smo jih poznali v preteklosti, ter zamenjavo socialne države s tržno družbo. Spomniti je treba, da so politične stranke v preteklosti imele pomembno vlogo mediatorja med državljani in ustanovami upravljanja države, predvsem pa jim je treba priznati, da so omogočale in spodbujale angažiranje državljanov v politiki, to je demokracijo. Isto pa bi lahko rekli za srednji razred kot nezamenljivega garanta demokracije. To se je pred nastopom neoliberalizma poznalo tudi na dosti večji udeležbi državljanov na volitvah, ki jo imajo nekateri za »zlato dobo« državljankega angažiranja, o čemer pa lahko danes po zatonu množičnih političnih strank, tj. po tem, ko se je klasični model strankarsko utemeljene politične reprezentacije zgodovinsko izčrpal, samo še sanjamo. Vse naštetje je v preteklosti zagotavljalo bolj ali manj zdržno, učinkovito in legitimno življenje demokracije.

Freedom House, ki od leta 1972 naprej spremlja vzpone in padce demokracije, ugotavlja, da je v zadnjem desetletju močno upadlo število držav, ki uživajo svobodo in posledično demokracijo (glejte freedomhouse.org). Druga podobna ustanova, Bertelsmann Stiftung (glejte www.bti-project.org/index/), je v zadnjem obdobju zabeležila znaten porast 52 t. i. defektnih demokracij, za katere so predvsem značilne nepošteno izpeljane volitve. To

ne pomeni, da smo ponovno na zgodovinskem začetku, torej v letu 1974, ko je komaj 30 odstotkov držav v svetu ustrezalo kriteriju elektoralne demokracije, medtem ko se je po portugalski demokratični revoluciji sprožil »tretji val« globalne demokratizacije, ki je omenjeni skromni odstotek demokracij do leta 2006 povišal in se tudi ustavil pri šestdesetih odstotkih (119 državah). V tem času bi bilo zato namesto sintagme »tretji val demokratizacije« primerneje rabiti sintagmo »obratnega vala demokratizacije«, kar je sicer avtor referenčne knjige na temo demokracije Huntington (1991) napovedal že pred dvema desetletjema in pol.

Diamond (2015, 141–144) v zvezi z dilemami, ali demokracija v svetu napreduje ali nazaduje, navaja resni pomislek o tem, da ni soglasja v (družboslovni) znanosti in še manj v svetu politike, kako definirati in meriti doseženo stopnjo demokracije. Recesijo demokracije je po njegovem mnenju treba jemati z določeno rezervo, zato jo v analitičnem pogledu uvršča med spremenljive variable. Isti avtor navaja najmanj štiri razloge, ki zbujajo skrb in glede na podatek dokazujejo, da je po letu 2000 najmanj 25 držav doživelo demokratični zlom, da gre za demokratično recesijo. Po letu 1974 je približno 30 odstotkov držav zamenjalo svoj demokratični sistem in se vrnilo k trdi ali mehki varianti avtoritarizma. *Prvič*, kritično število držav, torej komaj vzpostavljenih demokracij, je doživelo zdrs v kvazidemokratično ali odkrito avtoritarno stanje. *Drugič*, nekaj strateško pomembnih (bodisi v geopolitičnem in (ali) surovinskem/energetskem pogledu) »mladih« demokracij je v kontekstu »tretjega vala« znižalo raven dosežene demokracije ali pa je njihova stabilnost ogrožena. *Tretjič*, v nekaj kritično relevantnih primerih avtoritarizem ne predstavlja več začasnega stanja, temveč se je nasprotno z nasprotnimi pričakovanji ta še bolj utrdil. *Četrtič*, tudi stare etablirane demokracije na čelu z Združenimi državami Amerike se soočajo z resnim demokratičnim deficitom in posledično kažejo vedno manj interesa za promoviranje demokratičnih praks drugod po svetu, še posebej v nadsocijalnih mednarodnih ustanovah in organizacijah (prav tam). V tej zvezi Carothersa (2014) skrbi zmanjšanje ameriške pomoči na področju demokracije in človekovih pravic – ta znaša manj, kot pa v te namene nudi filantrop George Soros (!). Ta obrat oziroma nezanimanje ZDA za politično udeležbo in človekove pravice si je seveda mogoče razložiti z nazadovanjem demokracije v tej državi.

Negotova prihodnost liberalne demokracije

Prisluhniti je treba seveda tudi drug(ačn)im ocenam (Levitsky in Way 2015) stanja demokracije, ki se jim zdi sklepanje o nazadovanju demokracije preveč pesimistično. Oba avtorja sicer priznavata, da je taka skrb upravičena, če se nanaša na to, da imamo na področju demokracije opraviti s stopicanjem na mestu oziroma z odsotnostjo njenega napredovanja. Kljub nazadovanju demokracije po svetu avtorja kot »zgodovinski« napredek obravnavata že to, da je bilo pred četrto stoletje med državami v razvoju in tistimi, ki so izšle iz komunističnega sistema, osemindeset držav, ki jih je bilo mogoče imeti za demokratične, medtem ko je njihovo število, kljub nazadovanju, v letu 2014 še vedno presenetljivo – šestdeset. Zato si po njunem bolj kot odpiranje vprašanja o demokratični recesiji zasluži resno in bolj k optimizmu obrnjeno spraševanje, od kod lahko demokracija črpa svojo odpornost. Odgovori na to precej relevantnejše vprašanje bi bili veliko bolj v oporo realnim demokratičnim prizadevanjem in pri uspešne(jše)m konfrontiranju z avtoritarizmom kot pa pesimistična razglabljanja in domneve.

Ocenjevanje stanja demokracije oziroma »merjenja« je odvisno od uporabljenih metodologij, predvsem pa od pripadnosti njihovih avtorjev različnim, pogosto tudi prekri-

vajočim se konceptom demokracije (kot so deliberativna, reprezentativna, minimalistična, maksimalistična, formalna, substancialna in druge). Če vzamemo za primer minimalistično, kot jo je zagovarjal Joseph Schumpeter (Rizman 2006), ali maksimalistično, ki jo je zagovarjal Robert Dahl (prav tam), se lahko razmeroma hitro dokopljemo do ugotovitve, ali imamo opraviti s tranzicijsko ali konsolidirano demokracijo. Poleg tega pa bi moralo vsako »merjenje« demokracije upoštevati fluidno oziroma skrajno spreminjajočo se naravo demokracije v današnjem (globalno povezanem) svetu, čemur pa še zdaleč nismo priče, kot ugotavlja Rosanvallon (2008).

Upad demokracije po »tretjem valu demokratizacije« so sicer, kot smo omenili, napovedali številni družboslovci na čelu s Huntingtonom (1991), medtem ko so le redki med njimi napoved(ov)ali, da bo ta nazadovala v državah, ki so v svetu, predvsem pa doma, uživale privilegiran status držav, ki lahko druge učijo, kaj je demokracija. Po padcu berlinskega zidu je v zahodnem svetu prevladala evforija o dokončni zmagi liberalne demokracije, ki jo je takrat ameriški politolog Fukuyama v odmevnem članku v ameriški reviji *The National Interest* predstavil kot nespornega znanilca »konca zgodovine«, torej kot zmago zahodnega (»univerzalnega«) političnega sistema, ki da je edini v svetu kompatibilen z demokratično naravo njihovih družb in kot »zadnja oblika vladavina človeka« brez konkurenta. Dobri dve desetletji pozneje je Fukuyama (2014) sprevidel svojo zmoto in priznal, da se liberalna demokracija sooča s težavami ter da je njena prihodnost negotova, čeprav po njegovem mnenju še vedno velja, da je ta čas brez vsakršnega resnega tekmeca. Obenem je moral priznati, da je zgodovina mnogo kompleksnejša, kot si je to lahko predstavljal takrat, ko je zagovarjal idejo o »koncu zgodovine«. Medtem ko je prej zaupal v samozadostnost trga in demokracije, na kateri še danes naprej vztrajata neoliberalizem in neokonservatizem, je danes prepričan, da je treba to enačbo nadgraditi s funkcionalnimi političnimi institucijami, ker ne morejo zadovoljivo delovati ne demokracija in ne trgi brez kompetentne (pravno usposobljene) države. V primerjavi z demokracijo in s trgi lahko država zagotovi številne prednosti sodobne družbe, ki jih demokracija in trg sama po sebi ne moreta zagotoviti – to se nanaša predvsem na potrebo po intervenciji (regulaciji) države na tistih področjih (socialne pravice, varovanje okolja in drugo), brez katerih bi se družbe namesto civilizacije podale na destruktivno pot, ki jo predstavlja socialni darvinizem.

Ničen vpliv državljanov

Opirajoč se na svojega učitelja Huntingtona (1991), je Fukuyama (2014) spomnil, da so vsi politični sistemi, tako tisti iz preteklosti kot današnji, nagnjeni k zatonu (*decline*) in razkroju (*decay*), kar v tem času izkuša ameriška demokracija. Avtor si to razloži s čedalje šibkejšo državo (in čedalje močnejšo vlogo trga, beri korporacij in interesnih skupin, tj. »posebnih interesov«), »vetokracijo« (blokado političnega odločanja s strani močnih interesnih skupin) in zato tudi vedno bolj neučinkovito državo, ne nazadnje pa tudi z razraščanjem korupcije. K temu dodaja še enormno poveč(ev)anje ekonomskih razlik in koncentracijo bogastva, ki daje novim »elitam oblasti« (C. W. Mills) ogromno in nesorazmerno politično moč in vpliv na politični razred ter omogoča manipuliranje s sistemom v skladu z njihovimi interesi. Na ta način so politične institucije prenehale zasledovati in skrbeti za interese celotne družbe in bi zanje težko, če sploh, trdili, da predstavljajo predstavniško demokracijo. Pri tem Fukuyama spomni, da so ravno politične institucije, ki so v preteklosti pomagale, da so se ZDA razvile v sodobno demokracijo, danes podvržene razkroju. Dodajmo, da sta Benjamin I. Page in

Marin Gilens (2014) v odmevni študiji podrobno analizirala vlogo elit, interesnih skupin in navadnih državljanov, pri čemer sta ugotovila, da uživajo prve, še posebej iz poslovnega sveta, velik politični vpliv na vladajoče, medtem ko je vpliv zadnjih – državljanov praktično nič.

Ameriški politični sistem se je znašel v začaranem krogu, ker država kot »krivec« za neučinkovitost in razširjeno korupcijo izgublja zaupanje javnosti in posledično tudi potrebne resurse, med njimi finančne, ter avtoriteto pri njenem vsakodnevem delovanju in odločanju, usmerjenima v prihodnost. Huntington (1991) je prepričan, da ameriški problemi postopno načenjajo tudi druge liberalne demokracije, ki se zgledujejo po ZDA, in je za primer vzel Evropsko unijo, kjer se moč odločanja iz prestolnic njenih članic vedno bolj premika proti Bruslju (in Berlinu). Če se bodo hotele ZDA rešiti iz aktualnih političnih in ekonomskih tegob, se bodo morale ozreti na svojo preteklost: velik del 19. stoletja in vse do krize na koncu prve tretjine v prejšnjem stoletju je bila ameriška država podobno šibka in prepredena s korupcijo, kot je danes. Iz take kritične situacije so jo začeli najprej reševati progresivni politiki (*Progressives*), ki so ponudili alternativo, po izbruhu velike (svetovne) ekonomske krize pa je Rooseveltova (alternativna) politika pod imenom *New Deal*, opirajoč se na globoko družbeno transformacijo v povezavi s pospešeno industrializacijo, odprla priložnosti novim političnim igralcem, ki niso bili povezani ali odvisni od starega koruptivnega omrežja. Lekcija iz zgodovine je po Fukuyami še danes izziv in paradoks v tem smislu, da liberalna demokracija v primerjavi s kitajsko, z rusko ali z drugimi alternativami ohranja primerjalno konkurenčnejše upravljanje sodobne družbe s tem, ko še vedno zagotavlja širok razpon ekonomskih, socialnih in političnih dobrin, ki zadovoljujejo potrebe ljudi. Vendar je to slaba tolažba, če se liberalne demokracije ne bodo že kmalu reformirale, kajti v nasprotnem primeru tudi njih prej ali slej čaka zgodovinski poraz.

Danes si številni teoretiki demokracije in tudi akterji v civilni družbi zastavljajo vprašanje, ali ima predstavniška demokracija na podlagi volitev sploh še kaj skupnega s pristno demokracijo (Del Savio in Mameli 2014a). Volitve na podlagi pravil, ki jih postavi plutokracija (vladavina bogatih) ali partitokracija (strankarski veljaki), tj. ozek sloj najpremožnejših in politično najvplivnejših (oboje pa ne štejejo več kot desetino enega odstotka državljanov), si ne zaslužijo, da bi jih lahko imeli za demokratične. Za take volitve je značilno, da v resnici večino ljudi izključijo ali odtujijo od političnega procesa (odločanja), zato jih nekateri analitiki razumejo kot »aristokratsko« instrumentalizacijo izbire politikov. Legendarni ameriški sodnik vrhovnega sodišča Louis Brandeis je pred skoraj sto leti, med podobno krizo kapitalizma, s kakršno se soočamo danes, posvaril, da ne moremo imeti obojega: na eni strani demokracije in na drugi koncentracije bogastva v rokah peščice. Tudi takrat je ekonomska neenakost pripeljala do politične neenakosti, ki je demokratično vladavino oropala za politično moč in kritično omejila njeno delovanje. Podoben in najstarejši primer iz zgodovine in obenem lekcija je atenska država, kjer so najbogatejši zrušili demokracijo na današnjemu podoben način, ko so nehali spoštovati sprejeta pravila in so odpravili uveljavljen sistem vladavine.

»Demokratizacija« demokracije

Urbinatijeva (2014) je predstavila nekaj mehanizmov, s katerimi bi bilo mogoče oslabi moč oligarhov in obenem zagotoviti, da bi izvoljeni predstavniki ljudstva v resnici zagovarjali interese navadnih državljanov. Omenimo samo dva ključna: *prvič*, uporabo učinkovitih in prepričljivih kriterijev, s katerimi bi si večino glasov in s tem izvolitev prislužili tisti,

katerih stališča in ravnanja opolnomočajo interese navadnih državljanov; *drugič*, državljani bi morali razpolagati z neformalnimi sredstvi, s katerimi bi lahko izvajali pritisk(e) na izvoljene predstavnike v obdobju še pred naslednjimi volitvami. Pri zadnjem bi lahko igrali pomembno vlogo množični mediji, vendar to samo pod pogojem, da so neodvisni, in ne v rokah oligarhov, ki jih interesi večine prebivalstva ne zanimajo in jih, kot to sami razumejo, celo ogrožajo. Seveda se zastavlja v vprašanje, koliko so taki predlogi realni v času, ko so volivci v večini »demokratskih« držav postali apatični do politike, še več: politikom zaupa le še malokateri državljan, kot je bilo že pred dobrimi desetimi leti ugotovljeno z eno od anket, po kateri je le še štiri odstotke avstralskih državljanov zaupalo politikom. Oligarhi, ki zaupanja očitno ne potrebujejo oziroma ne prestajajo preizkusa demokracije, pa so nasprotno v zadnjih treh desetletjih – v obdobju vladavine neoliberalizma – le še bolj utrdili svojo moč in (finančni) vpliv v ključnih medijih. Zato ostajata Del Savio in Mameli (2014a) realna in se zavedata nujnega dolgotrajnega prizadevanja, da se opisani trendi dedemokratizacije in povečevanja ekonomskih ter političnih razlik ustavijo in obrnejo v nasprotno smer. Za tak obrat pa bosta potrebna velika mera institucionalne in ustavne imaginacije, da bi se glede na kompleksnost sodobnih družb in nič kaj preprosto zamišljanje neposrednih oblik demokracije razmere ter procesi v družbi nagnili na stran demokracije. Obema avtorjema se pridružuje Offe (2013), ki se zaveda, da so državljani ta čas »ujetniki trga«, vendar je istočasno prepričan, da vsiljeni umik državljanov iz politike in stanje »molčanja« ne moreta trajati večno. Na družbenih vedah in v politični družbi (strankah, civilni družbi in drugih neinstitucionaliziranih oblikah državljskega angažiranja) leži po njegovem mnenju naloga »demokratizacije demokracije«, da podpirajo/izumijo nove institucije in modalitete politične participacije, ki bodo postopoma odpravljale nefunkcionalno stanje, v katerem sta se znašli demokracija in družba.

V zadnjem času je več uglednih akademskih imen – Thomas Piketty (2014), Joseph Stiglitz (2012), Kate Pickett in Richard Wilkinson (2009) in drugi – v svojih študijah opozorilo, da »superbogat(ašji« v bistvu ogrožajo demokracijo oziroma so si jo uzurpirali. Skrajna polarizacija bogastva pa ne erodira le demokracije, temveč v družbah povzroča več nasilja, prizadene zdravje državljanov ter njihove ekonomije v primerjavi z egalitarnimi družbami dela disfunkcionalne. Po drugi strani je pretirana koncentracija bogastva odgovorna za slabo politiko na področjih neenakomernega/nepravičnega obdavčevanja državljanov, delovne regulacije, zaščite potrošnikov in varovanja okolja, torej na tistih ključnih področjih, kjer so interesi »superbogatih« (Feldenkirchen 2015) v konfliktu z ogromno večino (99 odstotkov) državljanov. S tem ko se, kot ugotavljata Del Savio in Mameli (2014a), neznosne razlike neposredno prevajajo v politično neenakost, to oligarhom zagotavlja, da ne pride do sprememb na področju redistribucije družbenega bogastva – da ostane vse tako, kot je. Z izbruhom finančne krize leta 2008 se je vloga bank in finančnih ustanov, ki so jo te zakrivile, pri redistribuciji družbenega bogastva le še povečala. Zanje je politika uporabila »zdravorazumsko« pravilo, da so te institucije prevelike, da bi se lahko dopustil njihov propad. To je povzročilo, da so številne demokratske vlade v obdobju, ko so od državljanov/davkoplačevalcev zahtevale zategovanje pasu (*austerity*), banke in finančne institucije reševale z javnim denarjem. Na ta način so vlade še dodatno povečevale moč in koristi finančnega sektorja mimo ter proti interesom povprečnih državljanov, ki jim je bil izstavljen ta račun, ne da bi ti pri tem odločanju dobili besedo ali pravico do nadzora. Iz tega sledi nedvoumno sporočilo, da je demokracija nevarna finančnim interesom in da te ogroža s tem, ko daje prednost družbenim (skupnim) interesom.

Ogromna moč korporacij

Kritično vlogo pri odpravljanju oziroma marginalizaciji demokracije predstavljajo predvsem velike korporacije, katerih število se v obdobju globalizacije hitro povečuje (Del Savio in Mameli 2014b). Po podatkih Transnacionalnega inštituta se med sto največjih ekonomij uvršča šestdeset držav in štirideset korporacij (prav tam). Če imajo državljani še kakšen vpliv na države, pa je mogoče za korporacije nasprotno reči, da je ta zanemarljiv. Vloga in vpliv korporacij v preteklosti v kolonijah sta se danes razširila tudi na neodvisne (demokratske in avtoritarne) države. Del Savio in Mameli tudi spomnita, da je nemška kanclerka Angela Merkel v svojih govorih velikokrat nedvoumno povedala, da imajo finančni trgi prednost pred odločitvami demokratično izbranih vlad in parlamentov. Grškim volivcem je bila na ta način odvzeta pravica, da bi na referendumu odločali o pogojih, ki jih je Evropska komisija (t. i. trojka) vsilila Grčiji, kar je praktično privedlo do tega, da se je ta država namesto enakopravne članice EU znašla v položaju njenega protektorata. Podobnih primerov, da korporacije po svojih političnih centralah in sodnih ustanovah uveljavljajo svoje finančne koristi, pa je še več. Vzemimo primer zveznega sodnika v New Yorku, čigar odločitev o neveljavnosti mednarodno sklenjenega sporazuma v zvezi z odplačevanjem argentinskih dolgov je neposredno prizadela življenje njenih državljanov.

Korporacije si njihovo delovanje v drugih državah predstavljajo kot »ekstrateritorialni«
prostor, v katerem demokracija in tamkajšnji zakoni nimajo nobene vloge. Prav tako pa korporacije glede na njihove velike finančne resurse in politični vpliv preprosto kupijo lokalne politike in gospodarstvenike, ki dajejo osebnim interesom prednost pred transparentnim delovanjem v skupno dobro njihovih družb in državljanov. Takih primerov, raziskanih in kazensko sankcioniranih, je nič koliko in vanje so bile vmešane ugledne korporacije iz držav, ki se sicer uvrščajo med najmanj koruptivne na svetu: Siemens, Deutsche Bahn, podjetja iz oboroževalne industrije in druga (Schmitt 2010). To, da EU oziroma Evropska komisija uvršča omenjene probleme v najboljšem primeru na seznam drugorazrednih vprašanj, govori samo zase, in sicer o vplivu korporacij (prek lobijev) na njeno (ne)odločanje. Kengyel (2015) se je v tej zvezi zato upravičeno odzval s predlogom za učinkovitejši nadzor v EU, ki bi vključeval tudi ustrezne sankcije, in »reformo dela komisije, ki bi omogočala njeno vidnejšo strateško vlogo in nadzor pri sprejemanju odločitev na regionalni in nacionalni ravni ter tudi njihovo horizontalno koordinacijo«.

Politični komentator Financial Timesa Luce (2014) je komentiral odločitev ameriškega vrhovnega sodišča, ki daje korporacijam pravico, da neovirano financirajo kandidate in stranke, kot nekaj, kar omogoča bogatim oziroma korporacijam, da lahko z denarjem te v resnici najamejo. Temu pravi Luce »demokracija za en odstotek«, pri čemer se zastavlja vprašanje, ali lahko, ker gre za *contradictio in adiecto*, sploh še rabimo besedo demokracija. Ob tem omenja zgodovinski paradoks, da je nastanek ZDA predstavljal alternativo vladavini aristokracije v Evropi, medtem ko je bilo nasprotno sedem od zadnjih devetih predsedniških volitev povezanih z družinama Bush in Clinton. V primeru naslednjih volitev leta 2017 se utegne to razmerje v korist vladavine »dinastij«
še povečati, tj. na 8 proti 10. Seveda pa ta problem ni omejen samo na ZDA, temveč ga lahko razširimo na preostale »demokratske«
države, v katerih je demokratični proces postal ujetnik vladavine politikov (partitokracije) v »koaliciji«
s kapitalom (posebni interesi, ki so nad družbo, korporacijami, oligarhi in denar).

Naturalizacija in depolitizacija krize

Neobstoječa demokracija ali v najboljšem primeru oslABLJENA demokracija je posledica njene nerazvite infrastrukture, pri čemer moramo spomniti, da demokracija predpostavlja aktivno civilno družbo skupaj z zagotovljenim (brezplačnim) javnim prostorom (agoro), kar daje državljanom pravico in zavedanje, da politika pripada tudi njim. Tu pa demokracija trči s prevladujočim političnim neoliberalizmom, ki zasebno lastnino razume kot nekaj absolutnega: uporabo javnega prostora in oglašanja je treba plačati (prednost imajo tisti, ki ponudijo/imajo več denarja), če se hočejo njihovi uporabniki izogniti kazenskemu pregonu zaradi »vandalizma«. Neoliberalizem prek korporacij (posebnih interesov) prevladujoče vpliva na stranke in množične medije ter mu (za zdaj) uspeva ljudi pomanjšati na potrošnike ter na ta način zabrisati njihovo državljsko identiteto. Kot ugotavlja Soederbergova (2010), obstoječe nadsionalne institucije, kot so skupina G20 in druge, ne poznajo oziroma pri svojem odločanju ne spoštujejo postopkov, za katere bi bilo mogoče reči, da so demokratični. Če se omejimo samo na primer krize, v kateri je svetovna ekonomija že najmanj sedem let, so si omenjene institucije prizadevale predvsem za politično prepričevanje o legitimnosti globalnega kapitalizma in za to, da bi se kriza »naturalizirala« in »depolitizirala«. Pri tem se opirajo na politično ekonomsko doktrino, ki jo Soederbergova (2010) poimenuje s »finančnim fetišizmom«, kar lahko prevedemo v podrejanje vsega družbenega življenja racionalnosti trga.

Neoliberalizmu je po dobrih treh desetletjih komodifikacije politike uspelo »reducirati demokracijo«, pri čemer Standing (2012) razume znaten upad politične aktivnosti v družbi: drastičen padec članstva v političnih strankah, majhno udeležbo na volitvah in skromno volilno udeležbo mladih, kar politika(i) izkoristi(jo) za nagovarjanje pretežno starejše populacije. K procesu »reduciranja demokracije« je prispeval tudi prenos nadzora in odločanja o številnih vitalnih problemih družbe na skupine ekspertov (»ekspertna demokracija«), ki so praviloma naklonjeni elitam oblasti. Eksperti razpolagajo z veliko politično močjo, čeprav od volivcev niso prejeli mandata za opravljanje svoje vloge. Zaradi kompleksnosti vladanja so se profesionalni politiki naslonili na »nepolitične« eksperte, ki zagovarjajo povsem določene interese s tem, ko »tehnokratizirajo« politiko in skozi njo uveljavljajo veliko mero svoje avtonomije. Posledica povečane vloge ekspertov je, da demokracija postaja še manj inkluzivna, praktično brez nadzora, če posebej ne izpostavljam problema deficita odgovornosti za posledice sprejetih odločitev. S tem ne mislimo, da je treba do ekspertov biti apriorno nezaupljiv, ker imajo ustavno določeno vlogo v pravni državi, če omenimo samo primer neodvisnega sodstva, ki ga sestavljajo v večini ravno eksperti.

Vzemimo samo primer Velike Britanije, kjer o monetarni politiki ne odloča več parlament, temveč Bank of England. Prav tako o delovni zakonodaji in pogojih odločajo praviloma na finančnih ministrstvih ali v za ta namen v posebej imenovanih komisijah, ki ne dajo npr. veliko na vrednoto solidarnosti (prav tam). Lahko pa bi našli še več podobnih primerov spodjedanja socialne arhitekture demokracije. Vzporedno s tako zasnovano neoliberalno politiko se krepijo procesi povečevanja neenakosti v družbi, h kateri bistveno prispevajo karierni politiki, ki pri tem izkazujejo predvsem interese, povezane s pridobivanjem denarja oziroma povečevanjem svojega premoženja. Ljudje se seveda bolj ali manj zavedajo tega, kaj se dogaja, vendar po večini izkazujejo averzijo do načina, kako se »dela« politika, kar samo še bolj oži prostor demokracije, v kateri jih faktično nihče več ne predstavlja.

Čas postdemokracije

V času, ki ga posamezni teoretiki demokracije označujejo s »postdemokracijskim« (Crouch 2005), se potemtakem številne odločitve vedno pogosteje sprejemajo mimo izvoljenih politikov, posledica česar je povečano število političnih konfliktov, ki se ne rešujejo. Crouch s »postdemokracijo« meri na procese v razvitejših kapitalističnih družbah, ki je na eni strani samo deklarativno povečala obseg osebnih svoboščin njihovih državljanov in odprla nove priložnosti za postavljanje njihovih zahtev, vendar pa na drugi strani tega ni implementirala v demokratični sistem. Zaradi kompleksnosti nakopičenih problemov se pojavljajo predlogi, da je treba rešitev poiskati v »intenzifikaciji« demokracije, in ne v njeni »hiperdemokratizaciji« (Flinders in Wood 2015), ki bi centralno oblast obremenila do tolikšne mere, da ta praktično ne bi več mogla opravljati svojih funkcij. Ta problem je še bolj izostren v času, ko državljanji zaradi izpostavljenosti potrošništvu in individualizmu, ki ju določa trg, čutijo averzijo do sprejemanja kolektivnih odločitev tudi v primeru, ko te zasledujejo »skupno dobro« – te namreč pogosto razumejo kot vsiljene in diktat odtujenih političnih centrov. Še posebej za prevladujoči individualizem lahko rečemo, da je odgovoren za zoževanje javne sfere, marginalizacijo alternativ in na splošno na privatizacijo družbenih odnosov. Zadnje še posebej zožuje participacijo ljudi pri odločanju o ključnih vprašanih družbe in tako neposredno kot posredno prispeva k »banalizaciji« politike.

Prostor resnega in v resnici avtentičnega demokratičnega odločanja prevzemata lobiranje korporacij (in posebnih interesnih skupin) ter medijski senzacionalizem. Keane (2010) je v primerjavi s pesimističnim razmišljanjem o demokraciji opozoril na progresivni potencial, ki ga predstavlja »preverjalna demokracija« (*monitory democracy*), ki, kot kaže, v praksi marsikje nadomešča klasično obliko predstavniške demokracije. Nove alternativne zametke demokracije prepozna Keane v naslednjih oblikah: neodvisnih opazovalcih (*monitors*), komisijah za resnico in spravo, ad hoc tribunalih, volilnih komisijah, organizacijah na področju človekovih pravic, organizacijah za zaščito potrošnikov, okoljskih organizacijah in drugih. Avtor konkretno navaja okoli sto institucionalnih inovacij oziroma oblik postparlamentarne politike po letu 1945, pri čemer pa ne misli, da pomeni to konec klasičnih orodij demokracije, kot so volitve, stranke in zakonodajne institucije. Res pa je, da te v prihodnje ne bodo več v tako izpostavljeni in privilegirani vlogi, kot je bil slučaj do zdaj.

Kot se je mogoče prepričati iz najstarejših razglabljanj o demokraciji (Platona in Aristotela), je bila kriza neločljiv spremljevalec demokracije, torej njeno »normalno stanje« (Bauerman in Bordoni 2014). Kljub njenim številnim porazom je vedno znova skozi občasne procese »reanimacije« dokazovala svojo trdoživost v tem smislu, da človeštvo zanjo do danes še ni iznašlo boljše alternative (Winston Churchill). To Axtmann (2013) razloži s trditvijo, da je demokracija več kot samo politični režim, metoda in tehnika vladanja, uporaba politične moči, sredstvo legitimacije, deliberacije ter pozivanja vladarjev na odgovornost. Tako teorija kot praksa demokracije sta namreč predvsem zavezani iskanju pogojev, ki ljudi opolnomočajo za zamišljanje, ustanavljanje in vzdrževanje institucij, da bi lahko te neovirano izražale svoje skupne in različne poglede, ki omogočajo sobivanje državljanov v družbi.

Med teoretiki in praktiki demokracije smo priče kakofoniji pogledov na krizo demokracije in o tem, kaj jo utegne naslediti. V primerjavi s Keanom (2010) in drugimi zagovorniki, ki ponujajo alternativne predloge predstavniške demokracije (»močna demokracija«, »asociativna demokracija«, »deliberativna demokracija«, »participatorna demokracija«), so drugi avtorji (Gilbert 2014) prepričani, da živimo v vmesnem času, ko se je dozrajša

politična logika življenja (predstavniške) demokracije sicer izčrpala, niso pa tudi prepričani, da obstaja kakšna hitra pot do alternative na tem področju – postpredstavniške demokracije (Tormey 2014). Za zadnje je prihodnost demokracije še vedno v rokah predstavniške demokracije, kar pa ne pomeni, da tudi v njeni današnji (statični) obliki. Po Tormeyju zato niti ne gre toliko za krizo demokracije na splošno, temveč za ciklično krizo, povezano s predstavniško demokracijo, morda in predvsem za krizo nezaupanja v politiko(e), ki demokracijo zlorablja(jo) za politično preživetje. Prav tako pa je treba resno teorijo demokracije premisliti v novem kontekstu časa, ki ga (in)formirajo procesi globalizacije, med njimi še posebej tisti, ki so odgovorni za premeščanje za posameznike in družbe najbolj usodnih in kritičnih odločitev z dozdejšnjih nacionalnih držav na od njih odtujeno nadnacionalno (globalno) raven (Bray in Slaughter 2015). Za kritični premislek stanja, poslavljajočega se od dozdejšnjega vestfalskega reda, ki bo prinesel nove priložnosti in tudi tveganje za demokracijo, pa bosta potrebna tako politična kot teoretična imaginacija.

IZJAVA O KONFLIKTU INTERESOV

Avtor ne poroča o potencialnem konfliktu interesov.

LITERATURA

- Axtmann, Roland. 2013. "Conceptualising Democracy." *Australian Journal of Political Science* 48 (1): 118–128.
- Bauman, Zygmunt, in Carlo Bordoni. 2014. *State of Crisis*. Cambridge, VB: Polity.
- Bray, Daniel, in Steven Slaughter. 2015. *Global Democratic Theory – A Critical Introduction*. Cambridge, VB: Polity.
- Carothers, Thomas. 2014. "Why is the United States Shortchanging Its Commitment to Democracy?" *Washington Post*, 23. 12.
- Crouch, Colin. 2005. *Post-Democracy*. Cambridge, VB: Polity.
- Del Savio, Lorenzi, in Matteo Mameli. 2014a. "Anti-representative Democracy and Oligarchic Capture." *Opendemocracy.net*, 16. 8.
- Del Savio, Lorenzi, in Matteo Mameli. 2014b. "The Evaporation of Democracy." <<http://truth-out.org/opinion/item/26879-the-evaporation-of-democracy>>
- Diamond, Larry. 2015. "Facing Up to the Democratic Recession." *Journal of Democracy* 26 (1): 141–155.
- Feldenkirchen, Markus. 2015. "How the Super-Rich Threaten US Democracy." *Der Spiegel*, 10. 9.
- Flinders, Matthew, in Matt Wood. 2015. "When Politics Fails: Hyper-Democracy and Hyper-Depoliticization." *New Political Science* 37 (3): 363–381.
- Fukuyama, Francis. 1991. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Fukuyama, Francis. 2014. *Political Order and Political Decay – From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy*. New York: Farrar, Strauss and Giroux.
- Gilbert, Jeremy. 2014. *Democracy and Collectivity in an Age of Individualism*. London: Pluto Press.
- Huntington, Samuel, P. 1991. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. London: University of Oklahoma Press.
- Hobsbawm, Eric. 1994. *Age of Extremes – The Short Twentieth Century*. London: Abacus – Little, Brown and Company.
- Keane, John. 2010. *The Life and Death of Democracy*. London: Simon and Schuster.
- Kengyel, Ákos. 2015. "The Importance of EU Cohesion Policy in Central and Eastern Europe." *Transition Studies Review* 22 (1): 3–20.

- Levitsky, Steven, in Lucan Way. 2015. "The Myth of Democratic Recession." *Journal of Democracy* 26 (1): 45–58.
- Luce, Edward. 2014. "America's Democracy Is Fit for 1 per cent." *Financial Times*, 30. 3.
- Offe, Claus. 2013. "Postdemokratischer Finanzmarktkapitalismus." *Transit* 44.
- Page, Benjamin, in Martin Gilens. 2014. "Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens." *Perspectives on Politics* 12 (3): 564–581.
- Pickett, Kate, in Richard G. Wilkinson. 2009. *The Spirit Level – Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London in New York: Bloomsbury Publishing.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rizman, Rudolf. 2006. *Uncertain Path – Democratic Transition and Consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press.
- Rosanvallon, Pierre. 2008. *Counter-Democracy – Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, VB: Cambridge University Press.
- Schmitt, Jörg. 2010. "How German Companies Bribe Their Way to Greek Deals." *Der Spiegel* (online), 5. 11.
- Soederberg, Susanne. 2010. "The Politics of Representation and Financial Fetishism: The Case of the G20 summits." *The Third World Quarterly* 31 (4): 523–540.
- Standing, Guy. 2012. "The Precariat: Why It Needs Deliberative Democracy." *Opendemocracy.net*, 12. 1.
- Stiglitz, Joseph. 2012. *The Price of Inequality – How Today's Society Endangers Our Future*. New York in London: N. N. Norton and Company.
- Tormey, Simon. 2014. "The Contemporary Crisis of Representative Democracy." *Democratic Theory* 1 (2): 104–112.
- Touraine, Alain. 2014. *After the Crisis*. Cambridge UK: Polity.
- Urbinati, Nadia. 2014. *Democracy Disfigured*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Rudi Rizman je profesor na univerzah v Bologni in Sarajevu. E-naslov: rudi.rizman@guest.arnes.si

the journal of public communication

Izdajatelj suplementa:
Fakulteta za družbene vede
Univerze v Ljubljani za
Evropski inštitut
za komuniciranje in kulturo

Supplement published by
Faculty of Social Sciences,
University of Ljubljana, for
the European Institute for
Communication and Culture

Editor
Slavko Splichal

Glavni urednik
Slavko Splichal

Typesetting
Karmen Zahariaš

Računalniški prelom
Karmen Zahariaš

Printing
LITTERA PICTA d.o.o.
Rožna dolina c. IV/32-34
Ljubljana

Tisk
LITTERA PICTA d.o.o.
Rožna dolina c. IV/32-34
Ljubljana

Ljubljana
Slovenia
2015

Ljubljana
2015

